tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

1948 DİL-TARİH TASFİYESİ

"DEVLETİN İŞÇİ SINIFI" VE CHP

HAYAT DERGİSİ

FIRAT'IN TARİHÇESİ VE NEHİR ULAŞIMI

İLETİŞİM YAYINLARI
NİSAN 1997 • CİLT 27 • SAYI 160
KDV DAHİL 300.000.- TL

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
NİSAN 1997 • CİLT 27 • SAYI 160

5 *Mete Çetik*
1948 Dil-Tarih Tasfiyesi ve Hukuka Aykırılık

14 *Hakkı Uyar*
CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği

21 *Tunca Varış*
"Vapurlar Dumanlı Havalarda"

24 *İdris Bostan*
II. Abdülhamid'in Selânik'te Korunması ve Alatini Köşkü

28 *Eser Tutel*
İlk Tifdruk Dergimiz *Hayat* Yayımlanıyor

38 *Hasan Bahar*
Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı

45 *Rıfat N. Bali*
Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı

55 *Özkan Eroğlu*
Saptırmak mı? Edebiyatçılık mı Taslamak?
Tükel'e Cevap

59 KONGRE/KONFERANS
İbrahim Bozkurt
Tarih ve Milliyetçilik Tartışılıyor

60 KİTABİYAT
Zeki Arıkan
İzmir'de Kitapçılık, Kitap, Gazete ve Dergiler
Kemal Çiçek
İngiliz Yönetiminde Kıbrıs - II. Cilt (1878-1952)

KAPAK: **Hayat** dergisinin 2. sayısının kapağı
ARKA KAPAK: Sedat Simavi Çizgileriyle Ali Kemal Bey **(Nuri Akbayar Koleksiyonu)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

İyi ki, şu memlekette kültüre bakan "bakanlarımız" var. Yoksa halimiz nice olurdu? Kendi payıma, herkesin başına buyruk olduğu bir yerde hava ve su kadar ihtiyacımız olan kültür denen nesneyi herşeye kâdir bir "bakan"ın denetiminden geçirmeden ortaya salmanın ne kadar tehlikeli ve muzır bir şey olduğunu öğrendim sayılır !.. Hele şu koca profesörleri "kapının önüne koymakla" övünen, bununla yetinmeyip son marifetlerinden biri olarak halkoyunları ekiplerinden kızları çıkarmak isteyen, her icraatıyla dünyaya nizâmat verecek çamlar deviren yeni "bakan"ımız mı ? Gerçi biz kendisini tâ gençliğimizden, üç beş kişiyle yaptıkları dernek kongrelerinden de tanırız. Ama esas lâfımız, muhiblerinin yıllardır yere göğe sığdıramadıkları, tabiî iane ve taltif gördükleri için de toz kondurmadıkları sosyal demokrat "bakan"lara...Doğrusu bunlardan birinin geçenlerde bakanlığın satış yerlerinde dört ciltlik "söylev ve demeçler"ini görünce, "pes doğrusu" dedim. Hazret oturmuş, çoğu da muhtemelen kendi kaleminden çıkmayan basın toplantısı metinlerini, gece ve sergi açılışlarında, elinde makasla kurdelâ keserken sıraladığı cümleleri ve bir de kendisi hakkında başkalarının düzdüğü övgüleri "dört büyük cilt"te toplamış, devletin parasıyla da hizmetimize sunmuş... Şimdi ardından kimbilir nice destekçisi "ne büyük eser" diye yazılar da yazar !... Kolay değil, bunlar iz bırakan şahsiyetler, biraz da hakları değil mi? Bir de ondan sonra gelen bir başka "bakan" daha var ki, onu da hatırlayacaksınız, ABD'den dönerken elin gümrüğünde eşine, dostuna hediye olarak aldığı tabancalarla yakalanmıştı. Neyse, bizde kültürün "bakanı" da böyle olurmuş, ne diyelim sadece gölge etmesinler de...

Bu sayımızın kapağını görünce, "bizde mi magazinleştik" diye sormayın, gerçekten ülkemizde bugünkü bilinen tarzıyla değil de, çok daha iyi yapılan bir magazinciliğin temsilcisi olan *Hayat* dergisini ve orada geçen dergicilik yıllarını anlatan Eser Tutel dostumuzun yazısını okuyan Ümit Kıvanç böyle bir kapak yaparak *Tarih ve Toplum*'un kapağını *Hayat*'a benzetti. Ama güzel de oldu hani... Bu sayımızın en ilgi çekici yazılarından biri bundan önceki yazısı geniş tartışmalara yolaçan genç dostumuz Mete Çetik'in. Çetik, 40'lı yılların sonuna doğru Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde kaynatılan "cadı kazanı"nı, tasfiye edilen profesörleri anlatıyor. Aslında Çetik'in yazısı bu ay İletişim Yayınları'nda çıkan Niyazi Berkes'in hatıralarını da tamamlayacak nitelikte. İzmir'den Hakkı Uyar ise 1935'te kurulan CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği'ni yazıyor. Uyar, yazısında özellikle devletin yaratmak ve örgütlemek istediği işçi sınıfını ve toplumun diğer sosyal kesimlerine olan yaklaşımı üzerinde duruyor. Sayın İdris Bostan'ın yazısı ise II. Abdülhamid'in Selânik'e gönderildikten sonra kaldığı Alatini Köşk üzerine. Bostan, padişahın korunması için alınan tedbirleri arşiv belgelerine dayanarak yazıyor. Konya'dan Hasan Bahar *ise tarih boyunca Fırat nehrinden* geçişi ve ulaşımı anlatan yazısında bölgenin tarihi coğrafyasını da ele alıyor. Rıfat N. Bali'nin bu ayki yazısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan bir Yahudi mali ve sosyal yardım sandığına, bu sandığın kuruluşu ve faaliyetlerine dair. Efemera Köşesi'nde ise Tunca Varış dostumuz Şirket-i Hayriye'nin bir tarifnamesinden kalkarak bir dönemin İstanbul'unu anlatıyor. Bu sayıda bir de tartışma yazısı var. Özkan Eroğlu, iki ay önce dergimizi de yeralan Uşun Tükel'in kendi yazısına yönelttiği eleştirileri cevaplıyor. Dergimizde böylesi tartışmaların fazla uzamasını ve kişileri rencide etmesini istemediğimiz için bu konuda-eğer varsa- Tükel ve Eroğlu'nun yalnızca birer sayfayı geçmeyecek cevaplarını son kez basabileceğimizi belirtelim. Kitabıyat sayfalarımızda ise İzmir'den Sayın Zeki Arıkan ile Trabzon'dan Kemal Çiçek'in yazıları var. Bu arada geçen sayı ek olarak verdiğimiz İstanbul panoramasının da çok ilgi çektiğini bazı bayilerde derginin tükendiğini de belirtelim. Ne diyelim, şu güzelim bahar günlerinde iyi bir haber değil mi ?

OKURLARDAN MEKTUP

Enver Paşa Üstüne...

Tarih ve Toplum'un 157. (Ocak-1997) sayısında sayın Orhan Koloğlu'nun "Tarihle Barışma ile Barışçı Tarih Arasında" başlıklı ve özde Enver Paşa'yı konu alan yazısını beğeni ile okudum. Paşa'nın mezarının nakli esnâsında basında yeralan yazı ve yorumların çeşitlemesi üzerine kurgulanan bu yazıya, oldukça titiz davrandığı anlaşılan yazarın gözünden kaçtığını sandığım ve bana göre hedefi onikiden vuran şu yorumun da eklenmesi yararlı olacaktır. 8 Ağustos 1996 tarihli *Sabah* Gazetesi'ndeki köşesinde, bakın ünlü yazar Çetin Altan olaya nasıl yaklaşıyor: "Bizim devasetçi o andaki fiyakasıyla süksesine bakar, çeşitli açılardan irdelemez konuları. Tıpkı vaktiyle Enver Paşa'nın yaptığı gibi... Tek başına Almanlar hesabına İmparatorluğu savaşa sokarken, İtalyanlarla da ortak oluverdiğini hatırlamamıştı bile. Hazırlasa hiç değilse Odesa'yı bombalama karşılığında İtalyanların da Oniki Ada'yı geri vermesini isteyebilirdi. Üstelik o adaları kaybetmiş olan komutan da kendisiydi. Ama, 'zafer kazandım' propagandasını iyi yutturdu İstanbul'a..." Evet yorum bu. Bırakın işin ayrıntısını, salt Mustafa Kemâl Paşa ile yapılacak bir kişilik mukâyesesi bile, Enver Paşa'yı göklere çıkaran görüşle yere batıran görüş arasında durulması gereken istasyonun ibresini belirlemeye yeter. Bir yanda "sîne-i millette bir ferd-i mücâhid" tevâzuu içinde elde kalan son vatan parçasını kurtarmaya başkoyan bir Anadolu milliyetçisi, öte yanda "Napolyon'a benzetilme" gururu içinde doksan bin askerin telef edilişini "Çarpıştık, o kadar" maceraperestliğiyle açıklamaya çalışan bir şövalye. Sonuç, tarihin şaşmaz terazisinde onunla barışma uğruna olsa bile. Zafer mi, yoksa hiç mi?...

Saygılarımla
Haluk ÇAĞDAŞ/SİVAS

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
NİSAN 1997
CİLT 27 • SAYI 160
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge

SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Emre Dölen, Ekrem Işın, E. Nedret İşli, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRYAY Birleşik Dağıtım A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: iletisim@planet.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 3.300.000.- TL
6 aylık: 1.650.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 300.000.- TL

Okurlardan Mektup

Meşahir Kartpostalları

Tarih ve Toplum'un Ocak-1997 sayısında Nuri Akbayar *Diken* gazetesinin 1918'de çıkardığı "meşahir kartpostalları"nı tanıtan bir yazı yazdı ve derginin o sayıdan başlayarak bu kartpostalları yayımlayacağını belirtti. Bu on iki parçalık dizinin bir kartpostalı onda eksikmiş, ben de koleksiyonumda bulunan on ikincisini göndererek derginin hepsini eksiksiz yayımlamasına yardımcı olmak istedim. Onikinci kartpostal Besim Ömer Paşa'ya ait. Bu arada bir iki noktaya da değineceğim:

1- Kartpostalların arkasındaki ibare sanırım "fiyatı her biri için 100 paradır" değil, "fiyatı her yer için 100 paradır" diye okunacak.

2- Akbayar'da imzasız olan Mehmed Emin Bey kartpostalı bende imzalı. Bu, Rıza Tevfik Bey kartpostalındaki imzanın aynısı. Akbayar bu imzanın Ramiz'e ait olmasını kuşkuyla karşılıyor. Oysa bir aile büyüğü hiç duraksamadan Ramiz olarak okudu.

3- Besim Ömer Paşa kartpostalındaki imza da Süleyman Numan Paşa'dakiyle aynı, yani Ulvi Kâzım'a ait.

4- İmzasız Celal Nuri Bey, Talat Paşa ve Cemal Paşa kartpostalları birbirleriyle karşılaştırıldığında, yüz çizgilerinin işlenişi, vücudların duruşlarının verilişindeki rahatlık ve çizgilerdeki akıcılık, hepsinin aynı elden çıktığını düşündürüyor. Bütün bu nitelikleriyle bu üç kartpostal özellikle Enver Paşa ve Ömer Seyfeddin Bey kartpostallarıyla büyük benzerlik gösteriyor. Bundan ötürü ben bu imzasız üç kartpostalı da son ikisini çizen Sedat Simavi'nin çizdiğini sanıyorum. Tabii bu sadece bir tahmin.

Hasan KURUYAZICI / İSTANBUL

Düzeltme ve Özür

Dergimizin Şubat 1997 sayısında yayınlanın Osman Kafadar'ın "Tatbikat Mektebinde 10 Temmuz İnkılabı" başlıklı yazıda; sayfa 10, dipnot 1 de Osman Ergin'in adı Osmanlı Ergin, s. 11, dipnot 5 de Ahmet Cevat [Emre] Ahmet Cevdet [Emre], "Baltacıoğlu'ndan başka" ibaresi "Baltacıoğlu'nun başka" biçiminde, s. 12, 2. sütun ve 11. satırdı "Batı'nın kuru ve ölü" ifadesi "Batı'nın ve ölü" olarak yine s. 15, 1. ve 3. sütundaki "Öğretmen: (Devam ederek)" ibaresi "Öğretmen: (Devam edecek)" biçiminde basılmıştır.

Mart 1997 sayısında ise arka kapakta basmış olduğumuz Meşahir Kartpostallarından Cemal Paşa'ya ait olanı ise içindekiler sayfasında Talât Paşa olarak yazılmıştır. Aynı sayıda içerde Koleksiyoncunun Dağarcığı'ndan sayfasında Refik Halid'den Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na başlığıyla sunduğumuz kartpostallar, içindekiler sayfasında Refik Halid'den Ebüzziya Tevfik'e biçiminde tanıtılmıştır düzeltir özür dileriz.

İletişim'den

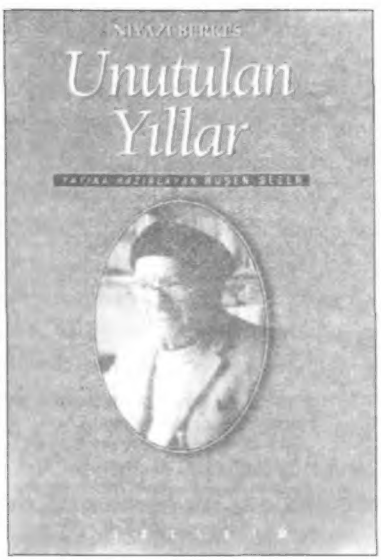

NİYAZİ BERKES

Unutulan Yıllar

Millî Şef'ten Menderes'e, Hasan-Ali Yücel'den Reşat Şemsettin Sirer'e, Nihal Atsız'dan Peyami Safa'ya, Zekeriya Sertel'e, Şevket Aziz Kansu'dan Suut Kemal Yetkin'e kadar nice portrenin yeraldığı **Unutulan Yıllar**'da, İkinci Dünya Savaşı'nın atmosferi içinde bastırılmak istenen demokrası ve insan hakları mücadelesini, Millî Şef döneminin totaliter yöntemlerini, faşist eğilimlerin, ırkçı-turancı akımların kol gezdiği çevreleri, tek parti rejiminin kuklalaşmış bürokrat ve siyasetçilerinin yanısıra az da olsa ayakta kalabilen namuslu ve demokrat bilim adamlarının ve yazarların öyküsünü bulacaksınız. **Unutulan Yıllar**, bugün hâlâ tekrarlanan benzeri komplolar sonucunda ülkesindeki üniversite ve düşünce dünyasından uzaklaştırılan bir bilim adamının Türkiye'de demorasinin önüne engeller çıkarmaya çalışan bir zihniyete yanıtıdır.

"Kitap İhtiyaçtır" İletişim Yayınları

DAĞITIM: PİA, İstanbul Klodfarer Caddesi, Binbirdirek Sokak, İletişim Han 7/B-1, 34400 Cağaloğlu Tel. (212) 638 55 45 - 638 55 74 - 638 55 75 • Faks: (212) 517 71 57 - 58 PİA, Ankara Selanik Caddesi 72, 06640 Yenişehir Tel. (312) 417 78 35 • Faks: (312) 425 06 82 PİA, İzmir 853 Sokak Saray Işhanı 1/8, 35250 Konak Tel. (232) 483 10 40 • Faks: (232) 484 46 65

Dil-Tarih Tasfiyesi ve Hukuka Aykırılık

METE ÇETİK

Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ndeki 1948 tasfiyesi çok partiliğe geçiş döneminin taşıdığı özellikler açısından değerlendirilmelidir.[1] Bu dönem, savaş yılları boyunca karaborsa ortamından yararlanarak palazlanan büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinin temel tercihlerine uygun şekilde biçimlenir. Savaş sonunda sermaye sahibi sınıflar Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri gibi örneklerde beliren küçük burjuva radikalizmine katlanmayı düşünmemektedirler. Bir dönem gerekli görülen bürokrasi vesayetinin de temeli aşındığından bu etkiden kurtulmak kolay olur. CHP de 1947 yılında programını DP'ninkinin tamamen benzeri haline getirir ve uygulamaya da başlar. Dış ticarette liberalleşmeye ve ticaret açığına, dış borca dayalı bir yapının hayata geçirilmesi, 1945 ve 1946 yıllarının sanayileşmeye öncelik veren ve ihtisaslaşmayı reddeden planlarının rafa kaldırılması, grevin yasaklanması, sosyalist parti ve sendikaların kapatılması, milliyetçiliğin tartışılmasını imkânsız hale getiren bir terör ortamının yaratılması ve ABD yardımına zemin sağlayacak abartılı -hattâ "icat" edilen- komünist takibatları[2] Türkiye'de artık sermaye egemenliğinin koşulsuz şekilde yerleştirilmeye başlandığını gösterir. Sovyetlerle ilişkilerin gerginleşmesinin de etkisiyle solcu bilinenlere karşı basının da içinde olduğu bir cepheden açık saldırılar yürütülür. DTCF tasfiyesi de sözkonusu terörün üniversite ayağını oluşturur.

1948 DTCF tasfiyesi dönemin solcu bilinen öğretim üyelerine karşı idari ve adli soruşturmaların yanısıra yasaların da bir tasfiye aracı olarak devreye sokulduğu ve böylece üç koldan yürütülen bir operasyondur. Aşağıda açıklayacağım üzere ilk iki tasfiye yönteminden bir sonuç çıkmamış ve TBMM devreye girip her tür denetimden bağımsız şekilde bu öğretim üyelerinin ödeneklerini bütçeden çıkararak bir yasama "ustalığı" ile sözkonusu tasfiyeyi gerçekleştirmiştir. "1948 tasfiyesi" ifadesinin anlamı buradadır, yoksa haklarında açılan dava 1950'ye kadar sürer. Bu yazının konusu da çok sağlam bir şekilde yapıldığı sanılan sözkonusu tasfiyedeki hukuka ve anayasaya aykırılıklardır.[3] Bu bakımdan idari ve adli takibattan daha çok bu yasama işleminin üzerinde duracağım. Tasfiyenin pek de "ustaca" olmadığı da bu şekilde görülecek.

Tasfiyeye Konu Öğretim Üyeleri

Tasfiyeye konu öğretim üyeleri DTCF'de 1938 yılında göreve başlamış olan Pertev Naili Boratav[4] ile 1939'da fakülteye gelen Niyazi Berkes[5] ve Behice Boran[6]'dır.

II. Dünya Savaşı'nın başından itibaren etkinliği artan Türkçü ırkçı grupların karşısında zayıf da olsa aydınların ve öğrencilerin oluşturdukları anti-faşist, ilerici oluşumlara raslanır. Ankara'da Dil-Tarih'teki bazı hocalar ve Sabahattin Ali, Ruhi Su, Adnan Cemgil gibi aydınlar böyle bir grup oluştururlar. DTCF'nin dört önemli isminden Muzaffer Şerif Başoğlu da bir süredir Ankara'dadır.[7] Bu dört isim -bunlara Mediha Berkes de eklenebilir- bilimsel çalışmalarıyla da Ankara ve hattâ Türkiye'ye bir hareketlilik getirmişlerdir.[8]

II. Dünya Savaşı boyunca yükselen ırkçılığa karşı bu grubun da başka çevrelerdeki benzerleri gibi asıl nite-

Mete Çetik, AÜSBF Türk Siyasal Tarihi Bilimdalı araştırma görevlisidir.

liği anti-faşist ve ırkçı karşıtı olmasıdır. *Yurt ve Dünya*'nın[9] da, -Boran ve Başoğlu'nun diğerlerinden ayrılarak çıkardığı- *Adımlar*'ın da, hattâ TKP'nin bu dönemdeki faaliyetinin de uygun sıfatı budur. Bu hocaların içinde bulunduğu yayınlar ve savaş sonunda -Almanya'nın yenilgisiyle- ırkçılara karşı girişilen takibatın zorlamasıyla Turancıların "asıl suçlu"ları göstermeye dönük yayınlarıyla DTCF'de siyasi ayrım ve kutuplaşmalar başlar.

Nihal Atsız'ın Saracoğlu'na hitaben yayınladığı ve DTCF'li hocaları -ve bu arada ilk kez eski arkadaşı Boratav'ı- komünistlikle suçladığı açık mektubundan[10] bu yana Hasan Âli Yücel baskılara daha fazla katlanamaz hale gelmiştir ve dergiler hükümetçe kapatılır.[11] 1945 yılı başında Muzaffer Şerif'in ABD'den davet alarak gitmesiyle gruptan bir kişi eksilir.

1945'te ülkede çok partili hayata doğru bir evrim kendini hissettirmektedir. Mayısta savaş bitmiş ve "demokratlar"dan oluşan cephe galip gelmiştir. Celâl Bayar ve arkadaşları bir süredir Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bütçe ve güvenoyu görüşmelerindeki tavırları ve Haziran ayındaki "Dörtlü Takrir"leriyle yeni bir parti kurma hazırlığı içinde görülmektedir.

Solcular da Bayar'ı burjuva demokratik devriminin tamamlanmasında kurulacak geniş cephe için bir müttefik olarak görmektedirler. *Görüşler* dergisi bu şekilde ortaya çıkar. TKP'nin anti-faşist cephe politikası da böyle bir ittifak fikrinden geçmektedir. Bu yayın faaliyetine Boratav, Boran, Berkes'ler ve Cemgil de katılır. Dergi 29 Kasım 1945'te çıkar. Başlangıçtaki ilgi yerini büyük bir tepkiye bırakır. Bayar ve hattâ Aras dergiye katkıda bulunacaklarını söyledikleri halde bir ilgileri olmadığını açıklayıp "ittifak"tan ayrılırlar. Bu şekilde DP'nin sınırları çizilirken solcular da geniş bir anti-komünist cephe karşısında yalnız kalır. Meşhur *Tan* olayları terörü bunu izleyecektir. Bunu müteakip Milli Eğitim Bakanlığı solcu bilinen tüm mensuplarıyla birlikte Boratav, Boran ve Berkes'leri 15 Aralık 1945'te "görülen lüzum üzerine Bakanlık emrine" alır[12] ve haklarında derhal bir tahkikat açılır. DTCF'li hocalar da Danıştay'da iptal davası açıp göreve iade edildikleri 1946 Nisan ayı sonuna kadar kürsülerinden uzak kalacaklardır.[13]

Zekeriya Sertel yönetiminde çıkarılan Görüşler *Dergisinin kapak logosundaki "G" harfi orak-çekiçe benzetilmişti..*

Tasfiyede Hedefin Belirlenmesi

Üç öğretim üyesinin tasfiyesi savaş sonrası sol fikirlere yönelik budama operasyonlarının ABD'den yardım umutlarıyla sarmalanmış bir örneğidir. Türkiye'de ciddi bir komünist tehlike olduğu kanısı eğer ABD'de uyanırsa yardım geleceği umulmaktadır. Bazı insanlar tasfiyelerde nedense ilk olarak akla gelirler. Boratav, benzeri -ve son işleme malzeme sağlayacak- sorunları 1932 yılından beri yaşamaktadır. Boran için kişisel geçimsizlik iddiaları Enstitü yazışmalarından mahkeme salonlarına kadar taşınmıştır. *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* ve *Görüşler* dergilerinde bulunmaları ise tasfiye için özellikle seçilmelerinin asıl nedenidir.

Kaçınılmaz şekilde tasfiyelerine varacak gelişmeler TBMM'de 29 Ocak 1947'de verilen danışıklı bir soruya karşı İçişleri Bakanının yaptığı konuşmayla başlar.[14] Ahmed Ulus'un verdiği soruyu cevaplayan Bakan Şükrü Sökmensüer, Şefik Hüsnü'nün raporlarından alıntılar yaparak *Tan*, *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*'ın TKP kontrolünde çıktıklarını iddia eder. Bu konuşma öğretim üyeleri aleyhindeki sonraki suçlamalara dayanak olacaktır. Bu arada -DP'ye yakın- Fevzi Çakmak'ın adını da solcularla ilişkide olduğu şeklinde ortaya atar. Meşhur Yücel-Öner Davası bu tartışmalardan çıkar.[15]

Aradan fazla zaman geçmeden CHP, DP ve ırkçıların ortak hedefi üç öğretim üyesine yönelik ilk saldırılar başlar. 5 Mart 1947 günü Pertev Naili Boratav'ın DTCF'de vereceği konferans sağcı öğrencilerce engellenir. 6 Mart 1947'de bin kişiye yakın bir topluluk DTCF'yi basar, üniversiteden solcu hoca ve öğrencilerin kovulmasını isteyerek gösteri yapar.

Bu olayları görüşmek üzere 6 Mar

1947'de A. Ü. Senatosu toplanır. Ancak bu ve ertesi toplantılar inanılmaz şekilde, olayları çıkaranlar değil üç öğretim üyesi hakkında adli soruşturmanın başlatılmasıyla sonuçlanacaktır.[16] Tahkikat 11 Mart'ta başlar.

Dil-Tarih'li öğretim üyelerinin durumu aleyhlerinde yapılan her kanun dışı gösteriden sonra bir kat daha ağırlaşmaktadır. Basında solcuların işten çıkarılmasının doğal olduğu yolunda, örnekleri daha sonra da görülecek olan haberler gözükmeye başlar.[17]

Disiplin Cezası

Faruk Erem ve Baha Kantar'ın hazırladıkları ve öğretim üyeleri hakkında suç delili bulunmadığını bildiren, bu nedenle de M.E.B.'de 21 Haziran 1947'den itibaren bekletilmeye başlanan fezleke, disiplin soruşturmasını önemli hale getirir ve Senato önceki direncini koruyamaz. Milli Eğitim Bakanının "soru"su üzerine 29 Temmuz 1947'de Senatoda Üniversiteler Kanununun 46. maddesi D fıkrasına göre üçü hakkında disiplin kararı verilmesi kabul edilerek hazırlıklara girişilir.

Rektörlüğün tasfiyeye istendiği kadar azimle sarılmadığından olacak, çeşitli "hızlandırıcı"ların kullanımı gündeme gelir. 27 Aralık 1947'de CHP'nin Demirtepe Ocağı'nın ve Behçet Kemal Çağlar'ın "katkılarıyla" bir öğrenci nümayişi hazırlanır. Gösteri yürüyüşünün güzergâhı değiştirilerek DTCF'ye yönelinir. O zamana kadar çok sıkıymış gibi duran güvenlik önlemleri valinin isteğiyle kaldırılır. Üniversite yönetim kadrosu kendilerini şiddetli bir saldırının içinde bulur. Rektör Şevket Aziz Kansu linç tehlikesi atlatır. Ancak bu tehlikenin doğmasıyladır ki, polis müdahale eder. Kalabalık, valiyle birlikte Etnografya Müzesi'ne gider ve yönetimle işbirliği dahilinde gösteriler sürer.[18]

Nihayet Senato 10 Ocak 1948'de ve (187) sayı ile Boratav, Boran ve Berkes hakkında Üniversiteler Kanununun 46/D bendindeki "Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma cezasının uygulanmasına oybirliğiyle karar" verir.

Senatonun çıkarma kararına Boran, Boratav ve Berkes'in itirazlarını değerlendiren Üniversitelerarası Kurul 21 Şubat 1948 tarihli kararıyla Senato kararını bozar ve "bir disiplin cezası tatbikine mahal olmadığına" karar verir.[19] Ancak bu karardan hemen iki gün sonra 23 Şubat 1948'de toplanan Fakülte Yönetim Kurulu her üçünün de derslerini tatil eder. Buna yapılan itiraz Senatoca reddedilir.

Behice Boran

Niyazi Berkes

Dava

Milli Eğitim Bakanlığı -Başbakan Hasan Saka'nın da araya girmesiyle- soruşturma evrakı ve fezlekeyi 9 Aralık 1947'de Danıştay'a gönderir. Danıştay II. Dairesi 30 Ocak 1948 tarihinde "yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek suçlarının sanıklar tarafından işlendiğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığı"nı saptayarak üç öğretim üyesi hakkında men-i muhakeme kararı verir. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer de bu karara karşı Danıştay Başkanlığı'na 10 Mart 1948 tarihinde bir itiraz layihası verir.

Danıştay Genel Kurulu 3 Nisan 1948'de açıkladığı kararıyla II. Daire'nin men-i muhakeme kararlarının kimilerini bozar ve Türk Ceza Kanunu'nun 240. maddesi ("kanunda yazılı haller dışında her ne suretle olursa olsun vazifesini suistimal eden memur derecesine göre üç aydan üç seneye kadar hapsolunur") hükmü uyarınca lüzum-u muhakeme kararı vererek son soruşturmanın başlamasını sağlar.[20] Eğer suçlamaların geçerliliği kanıtlanırsa sanıklar "vazife-i memuriyetten dolayı veya ifai vazife esnasında" (Üniversiteler Kanunu md. 49'un Memurin kanununa atıfta bulunmasıyla) suç niteliğinde olan "yabancı ideoloji yayarak Türk gençliğine zehir saçmak" fiilini işlemiş ve bu durumda da görevlerini kötüye kullanmış kabul edileceklerdir.

Dava 15 Haziran 1948 tarihinde Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde başlar. Yargıç Talât Karay ve Savcı yardımcısı Cemil Bengü'dür. Ancak savcılık görevini Lütfi Musluoğlu tamamlayacaktır. Her üç sanı-

ğın da avukatı daha pek çok ünlü davada savunma yapmış olan Saffet Nezihi Bölükbaşı'dır. Dava ülkenin ilgi odağı haline gelir ve dönemin gazete kolleksiyonlarından -özellikle ilk yılı- celse celse izlenebilir.

3 Aralık 1949 tarihli oturumda savcı sanıkların beraatini ister. 10 Ocak 1950'de Pertev Naili Boratav savunmasını[21] okur. Mahkeme 10 Şubat 1950'de, görevlerini kötüye kullanmaktan sanık Pertev Naili Boratav'ın beraatine,[22] Behice Boran ve Niyazi Berkes'in ise TCK'nın 240. maddesi gereğince üçer ay hapis ve üçer ay memuriyetten mahrumiyetlerine karar verir ve ceza tecil edilmez.[23] Boran ve Berkes temyize giderler. 6 Haziran 1950'de Yargıtay 4. Ceza Dairesi mahkûmiyet kararlarını bozar ve "görülen lüzuma binaen" davayı bu kez Ankara 1. Asliye Ceza Mahkemesi'ne sevkeder.[24] Ankara 1. Asliye Ceza Mahkemesi 30 Haziran 1950'de Boran ve Berkes'in beraatine karar verir. Karar temyiz edilmeyerek 23 Aralık 1950'de kesinleşir.[25]

Mecliste Tasfiye

Disiplin cezası ve yargı yoluyla uzaklaştırılamayacaklarının işaretleri gelince artık tasfiyeyi yasama yoluyla yapma düşüncesi ciddi şekilde ağırlık kazanır.[26] 21 Nisan 1948'de Başbakan Recep Peker, Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunu Tasarısını TBMM Başkanlığı'na gönderir.[27] 22 Nisan 1948'de TBMM Milli Eğitim Tali Komisyonu Üniversite kadrolarının tespitini, kadrolardan çıkarılan hocalardan sonra kalan kadroların tanzimini bitirir.[28] Tasfiyede yöntem, Ankara Üniversitesi'nin kadro kanununu çıkarırken bu üç öğretim üyesini dışarda bırakmaktır.[29]

3 Mayıs 1948'de TBMM Milli Eğitim Komisyonu raporunu sunar. Raporda DTCF'deki üç öğretim üyesinin zararlı telkinler verdikleri anlaşıldığından yeni öğretim üyelerine yer sağlamak için "halen bu derslere tahsis edilmiş olan kadroların ve bu kadrolarla yapılmakta olan hizmetlerin kaldırılması" öngörülür. Bu arada yabancı uyruklu hocaların da üçüyle birlikte tasfiyesi sağlanır.[30] TBMM Bütçe Komisyonu ise ilgili raporunu 28 Haziran 1948'de sunar.[31] Burada komisyon, Milli Eğitim Komisyonu'nun ilgasını önerdiği Folklor ve Halk Edebiyatı ile Sosyoloji kadrolarının "(L) cetveline alınması suretiyle şimdilik mevkuf tutulmalarının kanun tekniğine daha uygun olduğunu gözönünde" tutarak ilga yolunu kaldırır.[32] Buna göre kanuna bir geçici 2. madde eklenecek, bu geçici madde Ankara Üniversitesi 1948 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (D) ve (L) işaretli cetvelleri kaldıracak ve yerine 3 ve 4 sayılı cetvelleri getirecektir. (L) cetveli, teşkilât kanunlarında mevcut olmakla birlikte fiilen kullanılmayan kadroları ihtiva eder. 3 sayılı cetvel tıpkı (L) cetveli gibi o yıl kullanılmayacak olan kadroları göstermektedir. (L) işaretli cetvele alınan kadrolardan biri DTCF altıncı dereceden 70 lira aylıklı Halk Edebiyatı Folklor Profesörlüğü'ne (Boratav'ın kadrosu), biri DTCF yedinci dereceden 60 lira aylıklı sosyoloji doçentliğine (Boran'ın kadrosu) ve diğeri de sekizinci dereceden 50 lira aylıklı sosyoloji doçentliğine (Berkes'in kadrosu) aittir.

Bütçe Komisyonu raporu aynen yasa olarak da geçer. (L) cetvelinin kaldırıldığı 1973 yılına kadar her yıl çıkarılan A.Ü. Bütçe Kanunlarında bu kanunun geçici 2. maddesine atıfta bulunularak kadroların mevkuf kalması sağlanır. Bu şekilde göreve dönmeleri yıllarca engellenir.

Ancak (L) cetveline alınanlardan Abdülkadir İnan'ın kadrosu Fahri Kurtuluş'un itirazı üzerine cetvelden çıkartılır. Bakan Tahsin Banguoğlu, İnan'ın listeye yanlışlıkla alındığını söyler.[33]

İki gün süren görüşmelerde bu tasarrufun üniversite özerkliğiyle bağdaşmadığını savunup karşı çıkan sadece iki kişi vardır: Adnan Adıvar ve Sadık Aldoğan. Bütçe Komisyonu'nda Adıvar muhalif olduğunu söylediği halde bunu beyanda bir karışıklıktan dolayı raporda karşı oyu yeralmaz. 5 Temmuz 1948 günü görüşmelerde ilk sözü alır, çok kısa konuşup bu uygulamaya karşı olduğunu, Meclisin ancak üniversiteye aktardığı payda düzenlemeye gidebileceğini, isim zikrederek yapılan böyle bir müdahalenin muhtariyetle bağdaşmadığını söyler ve bir daha söz almaz. İlk gün Fahri Kurtuluş, Hulusi Oral, Suut Kemal Yetkin de söz alarak tasfiyeyi savunurlar. Genel olarak Ankara Üniversitesi çok az konuşulur. Fahri Kurtuluş yirmi dakikalık süresini aştığından Başkan müdahale edince anlattıklarının onun "bir buçuk senelik mesai"si olduğunu söyleyip "devam" sesleriyle konuşmasını sürdürür.[34] 6 Temmuz 1948'deki toplantıda Emin Soysal folklorla alay eder ve tüm diğerleri gibi bu uygulamanın özerkliğe ters düşmediğini açıklamaya çalışır. Daha sonra Reşit Tarakçıoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Bakan Banguoğlu aynı yönde yarı saldırı ve yarı açıklama çabası içindedirler. Bütçeden kadrolara ödenek ayırmakta TBMM'nin yetkili olduğu da söylenir.[35] 6 Temmuz 1948'deki ikinci oturumda Sadık Aldoğan söz alarak, üniversitede milliyetçiliği hakim hâle getirirsek "Üniversitenin içine siyaseti biz kendimiz sokmuş oluruz" der. Üniversitenin kendi gelişimi için serbest bırakılmasını savunur. Ona hemen Soysal, Çağlar ve Hüsamettin Tugaç cevap yetiştirir. Son olarak söz alan Bütçe Komisyonu Sözcüsü Muammer Eriş ne kürsü ne de kadro ilgasına gidildiğini, yapılanın sadece bu kadroların (L) cetveline alınarak elde tutulması olduğunu belirtir. Sonra kadrolar üzerindeki bu tasarrufu şu sakat tarzda temellen-

dirir: "Kadrolar üzerinde herhangi bir tasarruf maksadiyle veya diğer maksatlarla kadroları ilga veya (L) cetveline alınmasına yegâne yetkili makam yüksek heyetinizdir."[36]

Çok sağlam olduğu iddiasıyla girişilen bu yasama işlemi pek çok hukuka aykırı unsuru içinde barındırmaktadır: TBMM'nin her çeşit konuyu anayasayla belirlenen çerçevede ele alabileceği bilinen bir şeydir. Oysa Meclis, tartışmalardan ve alınan karardan anlaşıldığı kadarıyla kendisini anayasayla bağlı görmemektedir.

Bu işlemdeki sakatlık sadece "kanunların genelliği"ne aykırı olması değildir. Bu tasfiyeci uygulamada yasaların genelliği, soyutluğu ve nesnelliği ilkeleri açıkça çiğnenmiştir. Gerçekten, neredeyse isim vererek -ki Meclis görüşmelerinde o da verilmiştir- belli birkaç kişi için çıkarılan kanun "genellik ilkesi"ne uygun değildir.

Bundan başka çıkarılan bu yasa memurların nitelikleri, hakları, görev, aylık ve ödenekleri, görevden alınmaları ve görevden çıkarılmaları, yükselme ve ilerlemelerinin ayrı bir kanunla belirleneceğini saptayan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun

'Gençliğin' Kazan Kaldırışı

Niyazi Berkes

Behçet Kemal'in kaynattığı kazan en sonunda sokaklara döküldü. 28 Aralık 1947 günü gazetelerimizi açtığımız zaman ilk sahifede büyük başlıklarla bir "gençliğin kükreyişi" haberi okuduk. İşte, üç gazetedeki sözlerden üç örnek: Ankara gençliği dün komünizm aleyhinde nümayiş yaptı (**Vatan**), Gençler dün komünistlik aleyhine bir toplantı yaptı. Büyük heyecanla kızıl ideoloji bir daha takbih edildi (**Ulus**), Gençliğin Komünizm aleyhinde mitingi. Binlerce genç and içerek dedi ki... (**Kudret**).

Gazete muhabirlerine gün doğmuştu. Gazetelerin başlık atan sekreterleri de sanki ağız birliği etmişlerdi: "gençlik", "komünizm aleyhine", "nümayiş", "miting" sözcükleri kafalarının paylaşık yapısından kendiliğinden (?) çıkıvermişti. "Demokrasi" ve "Hürriyet" şampiyonu Yalman'ın gazetesinin Ankara muhabiri yolladığı haberine: "bu nümayişi bütün tafsilâtı ile bildiriyorum" diye öğünerek başlıyordu. **Ulus**'un olayı anlatışı daha lirikti. Aradan 33 yıl geçtiği halde, olayı anlatan satırlarını okurken gözlerim yaşardı (o zaman okumamıştım). **Vatan** muhabiri, gençliğin sabahın 8'inde Hamamönü'nde toplandıklarını yazdığı halde, **Ulus**'taki biraz farklı: saat 9'dan itibaren ve Ulus Meydanı'nda toplanmışlar; tam 9.30'da abideye çelenk koymuşlar. Sonra, hep bir ağızdan İstiklâl Marşı söyleyerek yürüyüşe geçmişler. Ellerde Atatürk ile İnönü'nün resimleri ile onların komünizm aleyhine söyledikleri sözleri gösteren levhalar varmış. Bayur ile Köprülü'den de sözler alınmalıydı bu Cephe'nin Millî olması için...

Gençler "muazzam" bir kalabalık halinde Anafartalar Caddesi boyunca ilerlerken adliyenin önünde durmuşlar. Burası Nihal Atsız'ın yargılandığı yerdi. Burada Sabahattin Ali'nin lânetlenmesi işi de yapıldıktan sonra "Yaşasın Türk Adaleti" diye bağırmışlar. Kusura bakmayın, **Ulus** yazarına göre: "Saflarımız arasında gedikler açmak isteyen yabancı propaganda, komünistler ve komünizme karşı yürüyen gençler yol boyunca bağırıyorlardı. Birçok dükkân sahipleri öğrencilere bayraklar veriyorlardı. Bu arada halk da 'Kahrolsun Komünizm' diye heyecanını izhar etmiştir. Kafile İnönü okulunun önünden [neden o okul? N.B.] geçerken bahçe kenarlarına toplanan küçükler de ağabeylerini alkışlamışlar ve onlar da kahrolsun komünizm' diye bağırmışlardır. Bu hal gençler ve halk üzerinde büyük bir tesir yaratmış ve gözyaşlarını tutamayanlar olmuştur".

Bundan sonrasını ben yazıyorum. Çünkü o gün ben de oradaydım. Fakültenin içinde değil, dışındaydım. Sağlık Bakanlığı'nın yakınında telefonu olan arkadaşımın evine gitmiştim. Telefonda Prof. Kudret Hızır çıktı. "Ne var, n'oluyor, allah aşkına" dememe kalmadı, radyoda maç anlatan kişiler gibi anlatmaya başladı: şimdi cam kapılar kırıldı, içeri dolmaya başladılar, merdivenlerden..." derken ses kesildi. Telefonu bırakıp sokağa çıktım. Tren yolu köprüsüne kadar durum her zamanki gibi. Az sonra bir kalabalık başlıyordu. Bildiğimiz halk. Yalnız işine gücüne koşmayı bırakmış ya da gidemiyor, maç seyircisi gibi bir şey olmuş. Gençlik filân var mı diye bakındım. Yok. Ne olmuş on binlere? Halkın arasına karıştım. Biraz ite kaka karşı kaldırıma kadar çıktım.

- Kardeşim, ne var, ne oluyor?

- Valla biz de bilmiyoruz. Mitink var diyorlar.

- Yok yahu, miting filân değil. Gomonist hocalarmış.

- Nolmuş gomonist hocalara? (Bu kez soran ben).

- Nebileyim, kardeş, zehir saçıyorlarmış.

- Hade be sen de. Zehir saçmıyorlar, zehirli fikir saçıyorlarmış. Başka biri lâfa karıştı:

- Odalarını arıyorlar, pencereden aşağı atacaklarmış, dur bakalım, görelim.

- Yahu, böyle binadan aşağı insan atılır mı?

- He, atılmaz, ama bu oğlanların gözü dönmüş.

Gülecek halim kalmamıştı artık. Sağdan soldan kulağıma çarpan bu konuşmalar birdenbire içime kusmak gibi bir zorlanma getirdi. Onlara, "Hemşerim o hocalardan biri benim, işte burada" diyebilseydim ya miting heyecanından aklımı oynattığıma ya da kendileriyle alay ettiğime vereceklerdi. Bu "gözü dönmüşlerin" daha ne yapacağını bilseydim, eve doğru dönmez, bina önündeki son sahneyi de görürdüm. Görmediğim iyi olmuş. Rektöre içerde yapmadık rezillik bırakmamışlar; ite kaka, tüküre tüküre önlerine katıp caddenin kaldırımına kadar getirmişler. İşte o sahneyi görecektim. Eğer mitinge nezaret etmeye memur polis Ekrem Anıt adlı görevli, durumun gittikçe ciddileştiğini anlayıp tabancasını çekmeseydi, o kargaşada rektör öldürülebilir, Reşat Şemseddin Sirer adındaki adam da tarihe bir "katil" olarak girerdi.

Unutulan Yıllar, s. 428

93. maddesine de aykırıdır. 1961 (m.117) ve 1982 Anayasaları da (m.128) aynı hükümleri içerir.

Bu durum "teminatlı memur" kavramıyla da bağdaşmaz. Bütçe-kadro ilişkisinde "teşkilât kanunu ve kadro bütçeye değil bütçe teşkilat kanununa ve kadroya bağlıdır."[37] Bu memur bakımından önemli bir teminattır. "1924 Anayasasıyla 1961 Anayasasının (ve daha sonra 1982 Anayasasının) memur statülerini düzenleyen kaide-tasarrufların kanun şeklinde olmasını emreden hükümlerinin önemli bir sebebi de bu teminatı sağlamaktır."[38] Her sene çıkarılan üniversite bütçe yasalarıyla üç öğretim üyesinin kadro güvencesine el atılması, -1961 Anayasası'yla teminat altına alınan- üniversite özerkliğine aykırılığının yanısıra, üç Anayasada da yeralan memurlarının statülerinin kanunla düzenlemesi kuralının (1924 m.93; 1961 m.117; 1982 m.128) ihlali gibi ciddi bir hukuka aykırılıkla da maluldür. Memurların statülerini düzenleyen kaide-tasarruflar kanun şeklinde olur. Bütçe kanunları ise birer şart-tasarruftur.[39] Bütçe kanunlarına yalnızca bütçeyle ilgili hükümler konabilir. 1924 Anayasa döneminde geçerli olan bu ilke 1961 Anayasası (m. 126) ve 1982 Anayasasında da açıkça yeralmaktadır (m.161). Bu yönüyle bütçe kanunları özel nitelikli kanunlardır.[40]

Ayrıca, burada (L)'ye alındığı halde yani o yıl kullanılması ve indirilmesi gereken maaş giderinin farklı şekilde hesaplanarak memura ödenmesi gibi tuhaf bir durum sözkonusudur. Kadrosu (L)'ye alınan bir memur kadrosu "ilga" edilmiş gibi işlem görür. Kadrosu (L)'ye alınarak açıkta kalan memurların maaşları için memuriyetin ilgasıyla açıkta kalan memur maaşlarını düzenleyen 788 sayılı Memurin Kanununun 85. maddesi uygulanmıştır. Boş (münhal) memur kadrolarının (L) cetveline alınması yolu devlet giderlerinin sınırlandırılmaya çalışıldığı 1931 yılında getirilmiştir. Ancak dolu (meşgul) memurlukların (L) cetveline alınması açıkça Anayasaya aykırıdır.

Yasama organının üç kişi hakkındaki sözkonusu işlemi idari işlem niteliğindedir. İdari işlemle gerçekleştirilebilecek görevden alma amacına yasayla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle yapılan, bir fonksiyon gasbıdır ve işlemi yetki öğesi yönünden yokluk derecesinde sakatlar. Aynı zamanda (L) cetveline alınma boş kadrolar için sözkonusu olduğundan, dolu bir kadroyu bu cetvele almak, işlemi konu bakımından da sakatlar.

Bu aktardığımız hususlar 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında hem Meclis,[41] hem de basında[42] -tamamen başka bir bağlamda- hayli tartışılmış ve sonunda Meclis'te 1949 yılına kadar olanlar hariç bundan sonra Mecliste ilgili kanunla usulen tadilat yapılmadıkça "meşgul" kadroların (L) cetveline alınmasının teklif edilmesinin uygun olmayacağı yönünde bir karar alınmıştır.[43]

Boratav Yine "Dil-Tarih'ten Çıkmam" Diyebilir mi?

Uygulama Boratav'ın özlük hakları yönünden, açık memur maaşı alınması, kadroda ilerleme imkânının kapanması, emeklilik ikramiye ve maaşının bu nedenle düşük olması gibi tazmini gereken ciddi zararlar doğurmuştur.

1961'den önce Anayasa Mahkemesi olmadığı için yasa hakkında iptal davası açmak mümkün değildi.[44]

Boratav 1960'tan sonra göreve başlatılması başvurusunda bulunmak suretiyle idareyle bir uyuşmazlık çıkararak bu uyuşmazlığın iptali için bir idari dava açıp, Ankara Üniversitesi 1948 yılı Bütçe Kanunu'nu değiştiren Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunu'nun geçici 2. maddesinin

Pertev Naili Boratav

iptalini itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesi'ne getirseydi, bu madde yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle iptal edilebilirdi. Böylece Boratav tekrar görevine dönme hakkını elde ederdi.

Bugün dahi Boratav'ın tam maaş alıncaya kadarki döneme ait maaş farkını isteyerek -(L)'ye almakla kademe ilerlemesi de durmuştur- yönetimle bir uyuşmazlık çıkarabilmesi ve dava açıp, Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunu'nun geçici 2. maddesinin anayasaya aykırılığı iddiasıyla konuyu Anayasa Mahkemesi'ne getirerek iptalini sağlayabilmesi bir olasılık olarak mevcuttur.

12 Temmuz 1948'de yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren Boratav, Boran ve Berkes kadroları (L) cetveline alınmak suretiyle açıkta kalmışlardır ve açık maaşı alırlar. Boratav'ın maaşı başta on beş yılı doldurmamış diye hesaplandığı için 1/3 olarak ödenir ama sonra açtığı davayla bu oranın 1/2 olmasını sağlar.[45] (L) cetvelinin kaldırıldığı 1973 yılına kadar tüm A.Ü. Bütçe Kanunlarında 5239 sayılı Kuruluş Kanunu'nun geçici 2. maddesine atıf vardır.

Behice Boran'ın açık memur durumu 1951 yılına kadar sürer. Genel

Başkanı olduğu Türkiye Barış Severler Derneği'nin 1950 yılında hükumetin Kore'ye asker gönderme kararına karşı yayın yoluyla başlattığı propaganda nedeniyle açılan davada "milli menfaatlere zarar verici faaliyette bulunmak" suçundan 1 sene 3 ay hapis ve 5 ay emniyet nezareti cezası alınca A.Ü. Senatosu kendisini "devlet memurluğundan ihraç" ve "üniversite öğretim mesleği yetki, unvan ve haklarından da kesin olarak mahrum" eder.[46] 1962'de 121 sayılı yasa bu fiili suç olmaktan çıkarır. Senato'nun ihraç kararı o dönem için hukuka uygun bir karar olduğundan 121 sayılı yasanın çıkması sözkonusu kararın iptalini gerektirmez. Ancak Boran açıktan atanma talebinde bulunup bunun idarece reddi durumunda Danıştay'a gitseydi Danıştay idarenin red kararını iptal ederek muadili bir kadroya atanması yönünde karar alabilirdi. Boran benzeri bir başvuruyu ancak 1969 yılında ve -kadrosu kaldırılmadığı ve milletvekili olurken istifa etmesi sözkonusu olmadığından- kendisini ilgilendirmeyen 1046 sayılı yasaya dayanarak yapacaktır. Süre ve talebin formülasyonunda sorun olsa da aslında Danıştay bu gerekçeyle kendisini bağlı hissetmeyerek atanmasına karar verebilirdi.

Niyazi Berkes davada beraat edince atamasının yapılmasıyla ilgili olarak 1950 yılından itibaren Dekanlığa başvurularda bulunur. Bunların reddi üzerine 1951 yılında Danıştay 5. Daire'de dava açar, ama görevine son verilmesinin aldığı mahkûmiyetle bir ilgisi olmadığı için istemi reddedilir. Berkes 1952'de Kanada'da Mc Gill Üniversitesi'nde iş bulur. 1954 ve 1956 yıllarında açık maaşı kesilir ama başvurusuyla tekrar ödenir.[47] Ancak sonradan yabancı bir kadınla evlendiği için müstafi sayılır ve açık maaşı kesilir.[48] Bu nedenle de tekrar göreve dönme olasılığı da kalkar. Ancak bu arada -muhtemelen yanındaki evlenmeyi istifa nedeni sayan yasanın iptalinden sonra başvurarak- tekrar memur sayılmış olmalıdır ki 13 Temmuz 1968'de yaş haddinden emekli olur.[49]

Pertev Naili Boratav açıktaki memurların boşalan kadroya öncelikle atanacağı hükmüne güvenerek atamaların takipçisi olur. Gerçekte kadrosu kaldırılmamıştır. Beraat ettiğinden söz ederek 30 Mart 1950, 17 Nisan 1950 ve 5 Haziran 1950'de görev talep eder.[50] Ancak o da, görevden alınma nedeni sözkonusu dava olmadığı için reddedilir. Kendisi açıktayken beş boş profesörlük kadrosuna yapılan atamaların iptali için Danıştay'a başvurur, ancak atamaların "terfian" olduğu söylenerek başvuru reddedilir.[51] Ekrem Akurgal ve Sedat Alp'in profesörlüğe atanmasının iptali için Danıştay'a başvurur, ancak reddedilir.[52]

Pertev Naili Boratav, 1948-52 arasında A.B.D. Stanford Üniversitesi'nde Hoover Kütüphanesi'nin Türkiye bölümünün kuruluşunu Türkiye'den yönetir. 1952'de Eberhardt aracılığıyla A.B.D.'de bir iş bulur, ama A.B.D. kendisine vize vermez.[53] 1952'den sonra Fransa'ya yerleşir. Centre National de la Recherche Scientifique'de ve Ecole des Hautes Etudes'de birkaç yıl öncesine kadar çalışmıştır. Fransa'da çalışırken onun da açık maaşı kesilmeye çalışılır. Bunların ilkinde 1956'da eşine açık maaşı verilmez, ancak Boratav'ın Rektörlüğe başvurusu[54] üzerine ödemeler tekrar başlar. 1960'ta da Rektör Suut Kemal Yetkin açık maaşını kesmeye çalışır. Boratav yazdığı cevapla Yetkin'i azarlar.[55] 1 Temmuz 1968'den itibaren 1046 sayılı yasanın 1. maddesi gereği açık maaşı tam olarak ödenmeye başlanır.[56]

Pertev Naili Boratav, 20 Ağustos 1970 tarihinde "fiili hizmet süresi 25 seneyi aşmış bulunduğundan 5434 sayılı Kanunun 39. maddesi gereğince emekliye sevk" edilir.[57]

Üç öğretim üyesinin tasfiyesi dönemin özellikleri göz önünde tutulduğunda kaçınılmazdır ve yukarda açıkladığım hukuki olasılık hesaplarıyla o sırada önlenemeyeceği de açıktır. Hiçbir zaman fazlaca "kutsal" olamayan hukuk ilkeleri eğer çiğnenmeseydi de başka ve belki daha sağlam usullerle istenen sonuca ulaşılabilecekti. Geç gelen ve ancak "tarih"in sağlayabileceği "adalet"in sözcüsü olmak iddiasında asla değilim. Ancak burada tasfiyenin bu boyutunu ifşa edecek pratik ve imkânlılık mevcut gözükmekte. Şu anda bu üç öğretim üyesinden -diğer ikisi hayatta olmadığından- Pertev Naili Boratav açıkladığım şekilde bir başvuruda bulunursa, yakın tarihimizin bu çok amaçlı ve çok boyutlu hukuk rezaletinin adli makamlarca da bu yönünün ortaya çıkarılması ihtimali vardır.

NOTLAR

1 Burada ayrıntılı bir bibliyografya değerlendirmesi yapmayı gereksiz görüyorum. Ancak değerli bir iki eser anılabilir. Özellikle Kemal H. Karpat'ın eseri (**Türkiye Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matb., İstanbul, 1967) bu alanda pek çok bakımdan hâlâ aşılamamıştır. Yine Cemil Koçak'ın 1966'da genişletilerek ikinci baskısı yapılan ve artık klasikleşmiş eseri de (**Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, C.I-II, İletişim Yay., İstanbul, 1996) ele aldığı dönemin siyasi, iktisadi ve diplomatik tarihini -özellikle Almanya'yla ilişkileri- çok ayrıntılı ve açık bir biçimde değerlendirmektedir. Yalçın Küçük de bu doneme ilişkin önemli çalışmalar (özellikle **Türkiye Üzerine Tezler**, C. II, 3. B., 1987, s.258-533) yapmıştır. Genel siyasi tarih kitaplarının dışında özellikle bir gazetecilik araştırmasını aşan Uğur Mumcu'nun çalışması (**40'ların Cadı Kazanı**, B. 12, Tekin Yay., İstanbul, 1994) dönemin pek çok yönüne ışık tutar. Türk solu içersinde çok partiliğe geçiş üzerine yapılan değerlendirmelerin aktarıldığı "taraflı" bir yazı için ise bkz. Halil Berktay, "Soldaki Tartışmalardan: DP Tarihine Bakışlar I-II", **Tarih ve Toplum**, Mayıs ve Haziran 1988. Yine Turk solunda, bürokrasinin yapısı, burjuvazi ve devletle ilişkisi ve burjuvazinin iktıdarı "fethetmesi" üzerine tartışmalar ve verimli bir açıklama için bkz. Korkut Boratav, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Toplumsal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yay., İstanbul, 1991, s. 7-24. Dönemin DTCF'li öğrencilerinden Mehmed Kemal'in **Acılı Kuşak**'ı (B. 4. Çağdaş Yay., İstanbul, 1996) onemli anıları içerir.

2 Truman Doktrini-Tan olayı, Marshall Planı-DTCF olayları bağlantılarının kurulduğu bir inceleme için bkz. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, C. II, 3. B., Tekin Yay., 1987, s.258-533.

3 Bu yazının konusu olan yasama işlemindeki hukuka aykırılıkların ve bunun yargıdaki muhtemel telafi yol ve usullerinin formüle edilip belirginleştirilmesinde A.Ü.S.B.F. İdare Hukuku Araştırma Görevlisi Onur Karahanoğulları'nın çok önemli katkısı oldu. Kendisi belki de aşırı bir "akademik dürüstlük"le yazıya imzasının eklenmesini istemedi.

4 2 Eylül 1907 Darıdere doğumludur. Ortaöğrenimini İstanbul'da yapar. 1927-1931 arasında Darülfünün Edebiyat Şubesi'nde ve Yüksek Muallim Mektebi'nde okur. 1931 yılında Darülfünün'da Türkiyat Enstitüsü'nde Köprülü'nün asistanı olarak göreve başlar. Dr. Reşit Galip'e çektikleri -o sırada yakın olduğu Zeki Velidi'ye destek amaçlı- bir telgrafla başlayan olaylar sonunda işinden ayrılıp Konya'da öğretmenlik yapmak durumunda kalır. 1936'da bir burs bularak Almanya'ya gider ancak oradaki Nazi hayranı Türk öğrencilerin ihbarı sonucu bursu kesilir ve Ankara'ya döner. Bir süre Siyasal Bilgiler Okulu'nda geçici memuriyette bulunur. 1938 yılı Mart ayında DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Doçentliği'ne atanır.

5 Niyazi Berkes 1908 Kıbrıs doğumludur. İstanbul Lisesi'nden Boratav'ın sınıf arkadaşıdır. Liseyi bitirince bir yıl hukuk okur. Daha sonra Darülfünün Felsefe Şubesi'ne girer. 1932'de mezun olur. 1930'dan itıbaren öğretmenlik yapar. 1934'te İ.Ü. Ed. Fak.'a asistan olarak girer. Karısı Mediha Berkes'le birlikte gittiği Chicago'da sosyoloji doktorasına başlar ama II. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla ikisinin de tahsili yarım kalır. 1939'da donerek DTCF'de göreve başlarlar. Niyazi Berkes 1941'de doçent olur. 1988'de İngiltere'de ölür.

6 1910'da Bursa'da doğar. İstanbul Amerikan Kız Koleji'ni bitirir ve 1931-33 yılları arasında Darülfünün Felsefe Zümresi'ne devam eder. Sonra İngilizce öğretmenliği yapar. ABD Michigan'da doktorasını tamamlayıp 1939'da Türkiye'ye doner ve DTCF'de doçent olarak göreve başlar. Okuldan alındığı 1948'den itibaren çeviri yapmaya başlar. Sosyolojiyle bağını yazdığı makaleler ve seminerleriyle sürdürür. 1965-69 arasında TIP Urfa milletvekilliği yapar. 1981'de vatandaşlıktan çıkarılır. 1987'de siyasi sürgün olarak bulunduğu Brüksel'de ölür.

7 Muzaffer Şerif DTCF'de göreve, -Gazi Terbiye'ye ilave olarak- 30. VI. 1939 tarih ve Kül. Bak. Y.O.G.D. Kom. No: 4111/63-275 sayılı kararnameyle ve asıl olarak da 5. X. 1939 tarihli kararnameyle başlamıştır ("Kararname" ve "Sicil Karnesi", A. Ü. Rekt. Pers. Arş. Muzaffer Şerif Başoğlu [31-78] Kişisel Dosya).

8 Bu grubun temel fikri yönelimlerinin etraflıca degerlendirildiği neredeyse tek eser olarak bkz. Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası I**, Ayyıldız Yay., Ankara, 1994, s.105-199.

9 **Yurt ve Dünya** üzerine etraflı bir çalışma için bkz. Meltem Ağduk-Gevrek, "Yurt ve Dunya (1941-1944)", A.Ü. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

10 Atsız, "Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye Açık Mektup", **Orhun**, 1 Mart 1944, sayı 15, s.1-4 ve Atsız, "Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup", **Orhun**, 1 Nisan 1944, sayı 16, s.1-6.

11 Yücel, bizzat yönettiği bir Fakülte Genel Kurulu'nda Boratav, Başoğlu, Boran ve Berkes'i dergileri kapatmaları konusunda ihtar eder ve yayınlarını durdurur, sonra da 15 Mayıs 1944 tarih ve 4/2405 sayılı yazıyla Yücel iki derginin de kapatılmasını Başvekâlet'e teklif eder. Bakanlar Kurulu'nun 16 Mayıs 1944 tarih ve 3/824 tarihli kararnamesiyle -"Matbuat kanununun 50'nci maddesi mucibince"- **Yurt ve Dünya** ve **Adımlar** resmi olarak da kapatılır. Bu kararlar için bkz. Hasan-Âli Yücel, **Davalar ve Neticeleri** [1950], Yay., y., y.y., s.150; Hasan Âli Yücel, **Davam** (1947), s.138 ve **Ayın Tarihi**, Haziran 1944, s.452.

12 15. XII. 1945 tarih ve 132 sayılı Müdürler Encümeni Kararı ve Bakan Yücel'in onayı: Dekanlık'tan, P.N. Boratav'a, Bakanlık emrine alınma kararı tebliği, 2253 sayılı yazı; T.C.M.E.B. Zat İşl. Müd.'den, DTCF Dekanlığı'na, 30/1-27739 sayılı yazı. Bu yazıya cevaben Dekanlık'tan, M.E.B. Zat İşl. Müd'e yazılan 2262 sayı ve 18 Kanunuevvel [Aralık] 1945 *tarihli yazıda dort öğretim üyesine* kararın 16 Aralık 1945'te iletildiği ve görevlerinden 17 Aralık 1945'te ayrıldıkları yazılıdır (A.Ü.DTCF Pers. Arş. P.N. Boratav Kişisel Dosya).

13 DTCF öğrencisi Enver Gokçe meşhur "Dost" şiirini bu sırada yazar:

> "... Sizlere selâm olsun üniversiteler!
> Öğretmenleri alınmış kürsüler,
> Öğretmenler!.."

14 **TBMMTD**, Donem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, s.66-76.

15 Çakmak 5 Şubat 1947'de bir demeç vererek bir eski Milli Eğitim Bakanı'nın komünistleri -bundan kasıt Sabahattin Alı ve diğerleriyle birlikte Boran, Berkes ve Boratav'dır, himaye ettiğini söyler. Bunun üzerine Hasan Âli, 8 Şubat 1947'de **Ulus**'ta bir açık mektup yayınlayarak Çakmak'a kendisini mi kastettiğini sorar. Buna cevap Mareşal'den değil de, 11 Şubat 1947'de **Yeni Sabah**'ta Kenan Oner'den bir suçlama mektubuyla gelir. Bunun üzerine 17 Şubat'ta Hasan Âli Yücel, Kenan Oner ve **Yeni Sabah** gazetesi sahibi *Cemalettin Saracoğlu aleyhinde hakaret davası* açar. Dava Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülür. Yargıç, Sabahattin Ali-Nihal Atsız Davası'na da bakmış olan Saffet Ünan'dır. Mahkemede Oner, Hasan Âli'nin komünistleri koruduğunu "ispat" eder. Yargıtay, direnme kararından da sonra kararı ancak "ispat kaziyesi" yonünden bozabildiği için -bu arada Kenan Oner oldüğünden- Cemalettin Saracoğlu 4 ay 20 güne mahkûm olur ve ceza ertelenir. Bu dava için bkz. Hasan-Âli (1947); Hasan Âli [1950] ve Kenan Oner, **Oner ve Yücel Davası**, Kenan Mtb., İstanbul, 1947.

16 7 Mart 1947 tarihli Senato toplantısında, İçişleri Bakanının Meclisteki konuşmasından sonra birkaç öğretim üyesinin yabancı ideolojilerle ilgisi üzerine yayında ve üniversite içinde meydana gelen tepkiler dolayısıyla bunların durumunun incelenmesi üzerine "Üniversiteler Kanununun 49'uncu maddesi gereğince ilk soruşturmanın açılması, Senatoca oybirliğiyle karar altına" alınır. A.Ü. Senato 79 sayı ve 7/3/1947 tarihli kararı (A.Ü. Senato Karar Defteri).

17 "Amerika'da Komünist Memurlar İşten Çıkarılacak", **Cumhuriyet**, 24 Mart 1947.

18 Enver Gökçe, "Fakültenin Onü"nde saldırıyı da anlatır:

> "Fakültenin yanı demirden koprü
> Fakültenin önü bır sıra kavaktı
> Biz bir garip yiğit kişiydık
> Bütün hürriyetler bizden uzaktı
> Faşıstler camlara yürüdüler
> Kürsüleri kırdılar, höykürdüler..."

19 Bu kararın kutlandığı akşam yine Enver Gokçe bu kez "Tuna Nehri"ni uyarlar:

> "Tuna Nehri akmam dıyor
> Etrafımı yıkmam diyor
> Şanı büyük Pertev Hoca
> Dıl tarihten çıkmam diyor"

20 Buna gore Pertev Naili Boratav "Türkçülük aleyhinde bulunmak" ve "Namık Kemal'i milliyetçi olduğu için eleştirmek"; Behice Boran "sağcı talebeleri sınıfta bırakmak", "konferanslarda Rus rejimini methetmek", "seminerde komünizmi methetmek", "iptidai cemiyetlerde mülkiyet hakkı olmadığı için bunları[n] modern cemiyetten üstün olduğunu söylemek" ve Niyazi Berkes "derslerde komünizmi methetmek", "derslerde komünist beyannamesini ısrarla okutmak", "İmralı'ya yapılan bir geziye sağcı talebeleri iştirak ettirmeme" ve "milliyetçi talebeleri sınıfta bırakmak" suçlarından yargılanacaktır.

> Açıkça görülür ki Boratav'a yönelik her iki itham ile Boran'ın ilkel toplum değerlendirmesi ve Berkes'in **Manifesto**'yu okutmuş olması ithamları tamamen bilimsel ve eğitsel yaklaşımları ifade etmesine karşın bu dönemde dava konusu edilebilmektedir.

21 Pertev Naili Boratav'ın bu davadaki savunması hazırladığım ayrıntılı bir sunuşla birlikte yakında yayınlanacaktır.

22 (Esas No: 948/170; Karar No: 950 Ağ. Cumh. Savc. Savc. No: 948/2444) Boratav hakkındaki karar, hiçbir taraftan temyiz edilmeyerek 29. III. 1950'de kesinleşir.

23 "Solcu Doçentler Mahkûm Oldu", **Yeni Sabah**, 11 Şubat 1950, "Solculuktan Sanık Profesör", **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1950

24 T. C. Yargıtay 4. Ceza Dairesi (Esas No: 3186; Karar No: 7327 ve 6. VI. 1950 tarihli). Ankara Adliyesi'nden farklı olarak Yargıtay arşivlerinden eski kararları bulmak halen mümkündür.

25 Ankara Asliye 1. Ceza Yargıçlığı'ndan, Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na (sayı 950/193; 23. XII. 1950 tarihli) yazı A. Ü. Pers. Arş. Behice Boran Kişisel Dosyası'nda vardır.

26 **Yeni Sabah** 24 Şubat 1948'de Üniversitelerarası Kurul kararının ardından üç olasılık sayar. İlki derslerin tatilinin bitmesi, diğeri sürmesi ve üçüncüsü de DTCF için yeni bir kuruluş kanunu çıkarılıp solcuların dışarda bırakılmasıdır. Sıddık Sami Onar iyimser şekilde, bu üçüncü yolun seçileceğini "pek tahmin etmiyoruz" der. İ.T.Ü. Rektörü Tevfik Taylan belki aynı şeyi kastederek Senato'nun DTCF'yı lağvedebileceğini söyler. "Solcu Profesörler", **Yeni Sabah**, 26 Şubat 1948. R.Ş. Sirer'e iptal kararı sorulduğunda bunu doğal karşıladığını söylemesi ve 27 Aralık 1947 olaylarının önemli unsuru Demirtepe CHP Ocağı'nın Pazar toplantılarına ara vermesi başka çarelere yönelindiğini göstermektedir. "Solcu Profesörler", **Yeni Sabah**, 27 Şubat 1948.

27 Tasarı metni için bkz. **TBMMTD**, D. VII, C. 12, Topl. 2, 186 sayılı basmayazı tutanak, s.1-5.

28 "Universite Kadroları", **Yeni Sabah**, 23 Nısan 1948.

29 3 Mayıs 1948'de TBMM'de Zonguldak Milletvekili Orhan Seyfi Orhon Millî Eğitim Bakanı Sirer'e yönelik bir soru verir. Sırer, bu hocalara eğitim kurumlarında yaşam hakkı tanımayacaklarını belirtir. Orhan Seyfi Orhon da tekrar söz alarak İngiltere ve Amerika gibi ülkelerin bile komünistlere karşı sert tedbirler aldığını söyler ve "nihayet bunların elinden fakülteyi kurtarmak için kadrolarını lağvetmekten başka bir yol bulunamamıştır" diyerek tasfiyede önemli bir aşamaya gelindiğini belli eder. Sorunun muhtariyet değil, çok büyük bir tehlike içinde olan milletin hürriyeti davası olduğunu ifade eder. **TBMMTD**, D. VIII, C. 11, Topl. 2, s.246-252.

30 Tasarı metni için bkz. **TBMMTD**, D. VII, C. 12, Topl. 2, 186 sayılı basmayazı tutanak, s.5-7.

31 Tasarı metni için bkz. **TBMMTD**, D. VII, C. 12, Topl. 2, 186 sayılı basmayazı tutanak, s. 7-11.

32 "Hizmeti ihdas eden kanun, teşkilât kanuniyle beraber kadro cetvellerini belirtir. Yıllık bütçelere teşkilât kanunlarına göre ödenek konur. Bir kamu hizmeti teşkilâtı herhangi bir sebepten dolayı kadroyu kullanmayacaksa, luzumsuz yere bütçedeki giderleri yükseltmemek, şişirmemek için o kadroyu bütçenin L cetveli denilen cetvelıne alır... Kadroya karşılık ödenek bütçeden indirilmiş olur." Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumî Esasları**, "3.B., İstanbul 1966, s.1132.

33 P.N. Boratav dava sırasında bu durumu hatırlatacaktır. "Ancak geçen sene [t]anığın başında bulunduğu kürsünün Büyük Millet Meclisi'nde lağvı konuşulduğu sırada, [t]anığı en çok müdafaa eden Fahri Kurtuluş olmuştur. Tanık, Fahri Kurtuluş'un fikirleri ve tesiri altında bu yolda şehadet edıyor. Bu sebeple şehadetini kabul etmıyorum" (26. X. 1948 tarihli oturumdaki ifadesinden).

34 Görüşmeler için **TBMMTD**, D. VIII, C. XII, Topl. 2. s. 753 775.

35 Gerçekten Üniversiteler Kanununun hazırlanışında da universiteler üzerinde bütçe yoluyla bir denetım ongörülmüştür ve hattâ üzerınde onemle de durulmuştur. Ama bunun daha çok Adıvar'ın işaret ettiği tarzda gerçekleşmesi gerekir.

36 Görüşmeler için **TBMMTD**, D. VIII, C. XII, Topl. 2, s. 783-814.

37 Sıddık Sami Onar, **a.g.e.**, s.1132.

38 Sıddık Sami Onar, **a.g.e.**, s.1134.

39 "Bütçe Kanunu ile dığer kanunların bu arada teşkilât ve kadro kanunlarının mahiyeti ayrıdır: Bütçe Kanunu esas itibarıyla bir şart-tasarruftur, teşkilât ve kanunları kamu hizmetini kuran ve işleten yapıcı ve objektif bir tasarruftur" Sıddık Samı Onar, **a.g.e.**, C.II, III. B., İsmail Akgün Matb., İstanbul, s.1133.

40 Bütçe kanunlarının ancak şeklen kanun olduğu, fakat maddi anlamda kanun olmadığı, fiilen, Meclısın mali denetimini gerçekleştirmesini sağladığı türünden tartışmalar da vardır.

41 İhsan Hamid Tigrel'in bazı memurlukları (L) cetvelıne almaya hükümet ya da Bütçe Komisyonu'nun yetkisini araştırmak üzere bir Geçici Komisyon kurulmasına dair, oylanmadan geri aldığı önergesi için bkz., D. VIII, C. 15, Topl. 3, s.4-7. 1949 yılı Bütçe Kanunu tartışmalarında 1949 yılında (L)'ye alınanların memuriyetlerine ıadeleri için verilen Faık Kurdoğlu ve 101 üyenin verdiği önerge için bkz. **TBMMTD**, 22 Şubat 1949, D. VII, C. 16, Topl. 3, s.387-414.

42 Faik Kurdoğlu, "L Cetveli Meselesı", **Ulus**, 15 Şubat 1949; Atalay Akan, "Bütçe Kanunu 'L' Cetvelı Meselesi", **Ulus**, 11 Şubat 1949; Atalay Akan, "Bütçe Kanunu ve L Cetveli Meselesı", **Ulus**, 8 Şubat 1949; Esat Tekeli, "L Cetvelı Meselesı", **Ulus**, 29 Ocak 1949; Esat Tekeli, "Bütçenin Yeni Şekli Etrafında", **Ulus**, 11 Şubat 1949; Esat Tekeli, "Gene L Cetvelı", **Ulus**, 21 Şubat 1949.

43 TBMM kararı olarak çıkan Bütçe Komisyonu raporu için bkz. **TBMMTD**, 27 Şubat 1949, D. VII, C. 16, Topl,, 2, s.968-969. Basında çıkan haber için bkz. "L Cetveline Alınan Memurluklar", **Ulus**, 28 Şubat 1949.

44 1961 Anayasası'yla Anayasa Mahkemesı kurulmazdan önce de mahkemelerin önüne gelen davada ilgili kanun için somut norm denetimi yapabileceği ve tıpkı ABD'de olduğu gibi kanunu "hükümsüz" kılabileceği ileri sürülebilir. Ancak bu konuda Türk mahkemeleri çekingen davranmış ve bu yolda bir içtihat oluşmamıştır. Eğer oluşsaydı A.U. Kuruluş Kadroları Kanunu'nun geçici ikıncı maddesi mahkemece hükümsüz kılınıp görevlerine dönmeleri sağlanabilirdi. Bu bilgi, Ergun Özbudun'dan naklen, Tuba Asrak-Hasdemır'ın "Anayasa Yargısında Sıyasi Sorun Doktrini" konulu doktora tezi ön çalışma taslağından alınmıştır.

45 Danıştay 5. Dairesi (48/3076; 49/1866 sayı ve 20. VI. 1949 tarihli) kararı. Boratav'dan, Rektörlüğe 5. IX. 1949 tarihli yazı (A. U. Rekt. Pers. Arş. Mustafa Pertev Boratav Evrak Dosyası).

46 15.XI. 1951 tarih ve 633 sayılı Senato kararını ileten, A. Ü. Rektörlükten, M.E.B.'a; 31-116/254 sayı ve 6 Şubat 1952 tarihli) "GİZLİ" ibareli yazı [A.U. Rekt. Pers. Arş. Behice Boran Evrak Dosyası].

47 Berkes'ten A.U. Rektörlüğe 18 Mayıs 1956 tarihli mektup (A.Ü. Rekt. Pers. Niyazı Berkes Evrak Dosyası).

48 Rektor S. K. Yetkın'den, Av. Niyazi Ağırnasli'ya, 16 Temmuz 1959 tarihli mektup (A.U. Rekt. Pers. Niyazi Berkes Evrak Dosyası).

49 T.C. Em. San. Gen. Müd.'den, A.Ü. Rektörlüğe (20-6/08-125-34 sayılı) yazı (A.U. Rekt. Pers. Niyazi Berkes Evrak Dosyası).

50 "M. Pertev Boratav'ın Durumu" [1968], (A.Ü. Rekt. Pers. Mustafa Pertev Boratav Evrak Dosyası).

51 Danıştay 5. Daire (Esas No: 50/1750; 51/2129 ve 11. VI. 1951) kararı (A.Ü. DTCF Pers. Arş. Mustafa Pertev Boratav Kişisel Dosyası).

52 Danıştay 5. Daire (Esas No: 51/1944; Karar No: 52/1549 ve 20. V. 1952 tarihli) kararı (A.U. Rekt. Pers. Mustafa Pertev Boratav Evrak Dosyası).

53 "Pertev Naili Boratav'la Görüşme" (ses bandı), Mart 1922. Bu görüşmeyi yapan bayan folklorcunun adını öğrenmem mümkün olmadı. Bu bantla birlikte -kendisinin söyleşi bantlarını da içeren- daha pek çok işıtsel malzemeyi Ar. Gör. Meltem Ağduk Gevrek sağladı. Kendisine teşekkür borçluyum.

54 P. N. Boratav'dan, Rektörlüğe, 24 Mayıs 1956 tarihli mektup. Mektubun üzerindeki bir notta "açık maaşları ödenmiştir" yazısı vardır (A.U. Rekt. Pers. Mustafa Pertev Boratav Evrak Dosyası).

55 P. N. Boratav'dan, Rektör S.K. Yetkin'e (Paris), 23 Hazıran 1960 tarihli mektup (A.U. Rekt. Pers Mustafa Pertev Boratav Evrak Dosyası).

56 Behice Boran'ın da, milletvekillerinin durumunu da düzenlediğinden göreve dönmek için başvurduğu ama reddedildiği sözkonusu yasa maddesi şöyledir: "Kadrosu kaldırılmak suretiyle açıkta kalan memurlar... iktisap ettikleri memuriyet kadrolarındaki açıklara atanırlar. Bunların seçim kanunu icabı istifa edenlerden seçilmeyenler hariç açık aylıkları tam olarak ödenir." Bkz. "M. Pertev Boratav'ın Durumu" [1968], (A.Ü. Rekt. Pers. Mustafa Pertev Boratav Evrak Dosyası).

57 Darülfünun [sonradan A.Ü.] Sıcil Karnesi (A.Ü. Rekt. Pers. Arş. Mustafa Pertev Boratav Kişisel Dosyası).

"Devletin İşçi Sınıfı" ve Örgütlenme Girişimi

CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935)

HAKKI UYAR

Yirmiyedi yıllık CHP iktidarının önemli bir bölümü, tek parti yönetimi olarak geçti. Toplumun tümü üzerinde "vesayetçi" bir yönetim kuran CHP, iktidarının "meşruiyetini" iki temele dayandırıyordu:

1. *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temeli.* Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının verdiği prestiji değerlendiren CHP, Sivas Kongresi sırasında (4-11 Eylül 1919) kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni (A-RMHC) kendisinin ilk şekli olarak kabul eder. Hatta, CHP'nin ilk kongresi olarak da, CHP tarafından Sivas Kongresi'nin kabul edilmesi bu bağlamda çok anlamlıdır. Bu "vurgu" dönemin resmi kaynaklarında sık sık tekrarlanmıştır.[1]

2. *Sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle düşüncesi.*[2] Halkı meslek grupları temelinde değerlendiren, korporatist bir anlayıştan esinlenen CHP, "halkçı" bir söylemi benimsemesi dolayısıyla, ülkedeki "tüm" kesimleri kapsama iddiasındaydı. Bu bağlamda CHP kendisini toplumun tüm kesimlerinin "temsilcisi" ve "ulusal" bir parti olarak tanımlıyordu. Ülkede "sınıf" olmayınca, "ulusal" bir parti olarak CHP, tüm toplumsal kesimleri temsil edebiliyor ve tek parti yönetiminin meşruluğunu buna dayandırabiliyordu.

CHP'nin demokrasi anlayışı da "halkçılık" ilkesinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Demokrasiden Batı tarzı temsili demokrasi (liberal demokrasi) anlaşılmıyordu. Bu dönemde CHP'ye göre demokrasi, "halk yararına çalışmak"tı. Bu çerçevede CHP'nin toplumu "modernleştirici" yönü "halk yararına" olması dolayısıyla hem "demokratik" ve hem de "meşru"ydu.[3]

Tek parti yönetimi "kendine göre" bu meşru temellere otururken, "modernleştirici" yönünü sürdürmenin kolaylaştırıcısı olarak "otoriter" bir yönetimi benimsemiştir. Bu otoriterliğin temellerini kısmen İttihat ve Terakki'nin otoriter uygulamalarında görmek mümkündür.

Otoriter bir modernleştirmecilik Cumhuriyet aydınlarının ve bürokratlarının tarihsel bir yazgısı olmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin "koskoca bir imparatorluğun" çöküş gözlerinin önünde gerçekleşmiştir (1878-1918). "Ebed müdded" olduğu düşünülen (16. yüzyıl) bir imparatorluğun "yıkılması", Osmanlı ve Cumhuriyet aydınına devletin yıkılacağı "korkusunu" vermiştir.[4] Bu yıkılışın önüne geçmenin yolu da otoriter bir şekilde aydın-bürokrat eliyle devlet ve toplumun "modernleştirilmesi" ve bir ulus-devlet "inşası" olmuştur.

CHP, 1927 kongresinde tüm dernekleri kontrolüne aldı. 1931 sonrasında ise, cumhuriyetçi güçleri tek çatı altında toplamak amacıyla birçok derneği (Türk Ocakları, Mualim Birlikleri, Mason Locaları...) kapatan CHP, belli başlı kuruluşları (Türk Spor Kurumu) kontrolü altına alarak ve kendine uygun olanları (Türk Ocakları yerine Halkevleri) oluşturarak toplumsal yaşamdaki ağırlığını daha da hissettirmiştir. Toplumsal bazda, CHP hariç, en ör

---

Hakkı Uyar, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisidir.

Bu makalenin önemli bir bölümünün yazıldığı sırada, aynı konuya ilişkin olarak M. Bülent Varlık'ın makalesi yayınlandı (Bkz. M. Bülent Varlık, "İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnameleri (1935-1936)", **Kebikeç**, 1996, yıl 2, sayı 4, ss. 195-201). Konunun aynı olmasına rağmen farklı değerlendirmelere varışımız ve farklı kaynaklara ulaşmış olmamız bize bu makaleyi -M. Bülent Varlık'ın makalesini de gözönünde tutarak- tamamlamamıza yol açtı. (Hakkı Uyar)

gütlü ve gençlikle yoğun ilişki içinde olan iki kuruluş vardı: Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1936'da Türk Spor Kurumu adını aldı) ve Halkevleri'ydi.[5]

CHP, tüm toplumsal kesimleri kapsamı ve kontrolü altına almayı ve kendine bağlamayı amaçlıyordu. Parti-devlet kaynaşmasının sağlandığı bu yıllarda, işçi ve esnaf örgütlenmesi de CHP'nin bu hegemonyacı yapılanmasının bir parçası olarak görülebilir.

Partinin Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Büyük Kongre'sinde kabul edilen programında, Türkiye'de sınıf kavramı reddediliyor ve "çalışma zümreleri" olduğu (1. Küçük çiftçiler, 2. Küçük sanayiciler ve esnaf, 3. Amele ve işçi, 4. Serbest meslek sahipleri, 5. Sanayiciler, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar) belirtiliyordu.[6]

CHF Umumi İdare Heyeti içerisinde de yapılan görev dağılımında, 4 grup oluşturulmuş ve bu gruplara bağlı olarak 13 büro oluşturulmuştur. Bu konuya ilişkin CHF Katibiumumiliğinin 2101 sayı ve 29.8.1931 tarihli yazısında ayrıntılı bilgi verilmektedir:[7]

"A Grubu:

Birinci büro - Teşkilat, intihaplar, Fırka kongreleri.

İkinci büro - Alelumum dilekler ve müracaatlar.

Üçüncü büro - Fırkamızdan başka Cemiyetlerin ve Fırkaların vazifelerini tetkik ve takip.

Dördüncü büro - Fırka teşkilatımızın teftişi.

B Grubu:

Beşinci büro - Milli kültür, ilmi hareketler ve bu mevzuda neşriyat.

Altıncı büro - Spor ve gençlik.

Yedinci büro - Halk dersaneleri, okuma yazma, halk hatipleri.

Sekizinci büro - Matbuat, Fırka Neşriyatı, Fırka programının teşrihi, propaganda.

C Grubu:

Dokuzuncu büro - İş, işciler, esnaf teşkilatı, serbest meslek.

Onuncu büro - İktisat vaziyetinin tetkik ve mütaleası.

D Grubu:

Onbirinci büro - İçtimai muavenet teşkilatı.

Onikinci büro - Fırka faaliyetlerinin hukuk esasleriyle telifi.

Onüçüncü büro - Merkez ve taşrada bütçe, aidat, teberruat, varidat ve hesap işlerinin usulünde tanzim ve takibi. Fırka emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının tanzim ve takibi".

Yapılan bu görev dağılımına göre, C grubunun görevleri şunlardı:[8]

"Bu grup memleketin iktisadi faaliyetleri, Fırka programında yazılı sınıflar üzerinde çalışacak ve programımızın ruhunu teşkil eden sınıf mücadelelerine mahal vermeden hepsi arasında ahenk ve müvazenet tesis için konacak kanunlar ve Fırka esaslarını yürütmek için çalışacaktır. İşçi ve esnaf üzerindeki dikkat noktalarını tespit etmek üzere Umumi İdare Hey'etinin yaptığı talimat ayrıca gönderilecektir".

CHP'nin Mayıs 1935'te toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda kabul edilen programın 68. maddesi "İşçi ve esnafın örgütlenmesi"ne ayrılmıştır:[9]

Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programının çerçevesi içinde, örgütlemeyi iş edineceğiz".

Parti programında, Partinin işçi ve esnafı örgütlemeye yönelik düşünceleri çerçevesinde, 1935 yılının yaz aylarında, CHP il başkanlıklarına CHP Genel Sekreterliği'nden iki yazı gönderilmiştir. Birincisi, 577 sayı ve 23.7.1935 tarihlidir. Bu yazıda Parti programının "*Türk işçi ve esnafını ulusal kuram (bünye) için faydalı birer varlık halinde örgütlendirmeyi prensip olarak kabul*" ettiği ve bu çerçevede gerekli "esasları" saptamak için esnafların yanıtlaması istenen sorular gönderilmiştir. Yazıda, bu sorular yanıtlandıktan sonra, bu konuda CHP il ve ilçe yöneticilerinin ve ilgililerin görüşlerinin en kısa zamanda bildirilmesi istenmektedir.[10]

CHP Genel Sekreterliği'nin gönderdiği ikinci yazı ise, 598 sayı ve 9.9.1935 tarihlidir.[11] Bu yazıda "Türk işçi ve esnafına verilecek şekiller üzerinde araştırmalar yapılırken bugün mevcut olan esnaf cemiyetlerinin bazılarında bir takım noksanlıklar bulunduğu" belirtilmektedir. Bu noksanlıklar arasında hesapların günü gününe tutulmaması, usulsüz harcamalar yapılması, dernek gelirlerinin tamamına yakınının ma-

aş ve masraflara ayrılması ve esnafa hiçbir yardımlarının dokunmaması sayılmaktadır.

"İşçi ve esnaf kitlelerinin hak ve hayatlarile yakından ilgilenen partimiz bu kitleler örgütünün ergemize (amacımıza) en uygun ve mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde kurmak için çalışmaktadır. Ancak bu çalışma bitip lazım gelen kanuni hükümler konuluncaya kadar mevcut işçi ve esnaf cemiyetlerinin bakımsız ve kontrolsüz kalmaları doğru olmıyacağından ilinizdeki cemiyetlerin işlerinde ve hesaplarında bu ve buna benzer noksanlar var ise hepsi de partili olan Tecim odalarının başkan ve üyelerini harekete getirmek suretile az zamanda düzeltilmesini ve toplanan paraların her halde işçi ve esnafa yardım ve esnaflığa faydalı olacak şekilde sarfedilmesini sağlayacak tedbirler alınmasını ve elde edilecek sonuçların Birinci Teşrin sonuna kadar bildirilmesini sevgi ve saygılarımla dilerim."[12]

CHP bünyesinde, işçi ve esnaflara ilişkin olarak yer alan büro uzun yıllar, hatta çok partili yaşama geçtikten sonra da devam etmiştir.[13]

İşçi ve Esnaf Örgütlenmesinde İzmir Örneği

CHP programında ve Parti gizli yazışmalarında yer alan bu görüşler, CHP İzmir örgütü tarafından önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Program ve yazışmalarda "teorik" olarak yer alan bu görüşlerin İzmir'de "pratiğe" döküldüğü görülmektedir.[14] M. Bülent Varlık'a göre, İzmir'de işçi sınıfının yoğunluğu, örgütlülüğü ve eylemliliği CHP'yi "salt İzmir'e özgü" uygulamalara yöneltmiştir.[15] Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu uygulama belki pratikte İzmir'e özgüdür, ama teoride İzmir'e özgü değil, ülke geneline yöneliktir.

CHF İzmir'de ilk önce işçileri Parti'ye üye olarak kaydetmeye yönelik çalışmalara girişti. SCF muhalefetinin bir hayli etkin olduğu İzmir'de, SCF denemesinin hemen sonrasında, 1931 yılının yaz aylarında CHF il başkanı Hacim Muhittin Bey'in (Çarıklı) çabaları ile Partiye üye olan işçi sayısı 1500'e ulaştı.[16] Hacim Muhittin Bey'den sonra, CHF İzmir il başkanlığına Avni Doğan getirildi.[17]

Avni Bey'in il başkanı olmasından kısa bir süre sonra, işçi ve esnaf cemiyetlerini "tam anlamı ile" denetim altına almak için çalışmalar başladı[18] ve 11 Aralık 1934 tarihinde İzmir valisi Kazım Dirik[19] İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nin kurulmasına ilişkin bir bildiri yayınladı. Bildiride, mevcut bulunan işçi ve esnaf cemiyetlerinin "şekil ve idarelerinde bazı aksaklıklar" bulunduğu belirtilerek, "Sıhhi, içtimai ve iktisadi gayeler üzerine teşekkül etmiş olan bu cemiyetleri daha canlı ve memlekete daha faydalı bir vaziyete sokabilmesi için her sınıf müessesede bütün esnaf ve işçiler aşağıda gösterilen kanuni ahkama tamamen riayet etmeleri, aksi takdirde haklarında Ceza Kanununun 326. maddesine göre kanuni takibat yapılacağı" bildirilmektedir.[20]

Bütün esnaf ve işçilerin derneğe üye olarak kaydedilmeleri ve kimlik cüzdanı almaları zorunluydu. Dernek üyesi işçi ve esnaflar, üyelik yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde, yasal işlemlerle karşı karşıya kalacaklardı. 1 Ocak-1 Mart 1935 tarihleri arasında kimlik cüzdanı almayanları çalıştıranlar da cezalandırılacaktı. İşçi ya da esnafın derneğe vereceği aidat, işveren tarafından onların ücretlerinden kesilecekti. İşçi ve esnaf, dernek tüzüğüne uyacaktı. Tüzüğün hükümlerine uyulup uyulmadığı polis ve belediye zabıtası tarafından takip edilecekti.[21]

CHP İzmir örgütü bünyesinde, "CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu" kurulmuştu. Bu büro, Birliğin 25 Ağustos 1935 tarihindeki açılışından sonra, bu açılışa ilişkin bir bülten yayınladı.[22] Birliğin açılışını dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar yaptı. Açılışı, Bayar'ın yapması, Birliğe verilen önemi de göstermektedir. Bu tarihten birkaç yıl önce hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'na sunulan bir raporda Ekonomi Bakanlığı bünyesinde, *"iş hayatımızı hem işverenler hem de işçiler cephesinden tetkik ederek iş şartlarını rasyonel esaslara"* bağla-

İzmir İşçi-Esnaf Birliğinin açılış töreni (25 Ağustos 1935)

Birliğin açılış töreninde konuşan Avni Doğan

mak ve *"Cumhuriyet idaremizin iş siyasetini daha canlı ve faideli bir surette tedvir edebilmesi için"* bir *"İş ve İşçiler Bürosu"* kurulması önerilmişti.[23]

Birliğin açılışından sonra yayınlanan bültene Avni Doğan yazdığı Önsöz'de, Roma, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde kurulan işçi ve esnaf örgütlenmeleri olan Ahilik ve Lonca teşkilatlarının korporasyon niteliği taşıdığı; Cumhuriyet döneminde ise, 21 Eylül 1925 tarihinde çıkarılan kararname ile İzmir, İstanbul, Adana ve Zonguldak gibi kalabalık şehirlerde kurulan İşçi ve Esnaf cemiyetlerinin bunlardan tamamen ayrıldığı belirtilmektedir.[24]

A. Doğan, Birliğin oluşturulmasının gerekçeleri arasında şunları saymaktadır:[25]

"İzmir'de partimizle yanyana yürüyerek onun koruyucu ve ilerletici kaynağından hız alan otuz iki kurum vardır. Bunlar 100.000 liralık bir Bütçe içinde çalışırlar. Geçen yıldaki gelirleri 86.000 lira idi. Her kurum ayrı ayrı toplanır, ayrı ayrı kira verir, böylece gereksiz masrafa girerdi. Kurulmalarındaki asıl amaç yüzüstü kalmış, sağlık ve soysal yardım yönünden pek az bir varlık gösterebilmişti. 86.000 liradan ancak 15.000 lirası Birliğin üyelerine yarım olarak harcanılmış, arta kalanı masrafa boğulup gitmişti."

Bu sakıncaları gidermek amacıyla, dağınık bulunan derneklerin genel kurullarında alınan bir kararla hepsi birleştirildi ve tek bütçe ile idare edilmeye başlandı. Gereksiz masrafların ortadan kalkmasıyla, gelirin tamamına yakını üyelerin yararına harcanılmaktadır. Her ay binlerce işçi ve esnaf aileleriyle birlikte sağlık yardımı görmekte; Parti Bürosunun doktor ve ebeleri en uzak işçi kulübelerine kadar gitmektedirler. Yamanlar'daki kampların temiz havasında ve Agamemnon kaplıcalarında şifalı sularında dinlenmektedirler. Doğumda, ölümde, hastalıkta, işsiz kaldıklarında Birlik yardımlarına koşmaktadır. Avukatlarımız işçi ve esnafların haklarını parasız olarak aramaktadırlar.[26]

C. Bayar da yaptığı açılış konuşmasında "Biz işçi ve esnaf teşekküllerimizin kuvvetli olmasını istiyoruz. Partimiz ve hükümet, iş ve işçi hayatına, küçük esnafa lazım olan önemi vermek kararındadır" demektedir.[27]

Bültende yer alan "Türk işçisi Milliyetçidir" başlıklı yazıda Türkiye'de sınıf ve zümre imtiyazı olmadığı, iş bölümü olduğu belirtilmekte ve *"Sen, ben yok, sayın Türk işçisi, biz varız..."* denilmektedir.[28] Bu düşünce, Ziya Gökalp'in solidarist ahlakçı söylemlerinden biri olan *"Ben, sen yokuz, biz varız"*dan alınmıştır.[29]

Birliğin Hukuki Yapısı

1935 yılının ilk aylarında Birliğe katılacak olan 32 kuruluşun yeni yönetimleri belirlendi. Yeni seçilen bu yönetimler, 13 Mart 1935'te yaptıkları kongrede, İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu'nu kurdular. Büro'nun kuruluşu, İzmir Ticaret Odası tarafından 24 Nisan 1935 tarihinde onaylandı. Bu 32 bağımsız dernekten oluşan Genel Büro, CHP İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği (sonraki adıyla CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği) hukuken oluşturuluncaya kadar geçen zamandaki "ara dönemi" doldurdu.[30] Genel Büro; Merkez heyeti, Daimi heyet ve Umumi bürodan oluşuyordu. Genel Büro'nun amacı Nizamname'sinde şöyle belirtiliyordu:[31]

"İzmir esnaf ve işçisini mesleki alakaları ve devlet yasaları dahilinde yürütmek, ve bilhassa aralarında içtimai ve sıhhi yardımları genişletmekle beraber iktisadi esaslar dairesinde yükselmelerini ve milletin ana varlığı içinde kendi varlıklarına ve rejime her veçhile bağlı ve faydalı kılmaktan ibarettir."

Genel Büro, sosyal ve sağlık yardımlarında bulunacaktı. Hastalık, ölüm, doğum, evlilik ve esnafın ekonomik sıkıntılarında para yardımı yapacaktı.[32]

25 Ağustos 1935 tarihinde Birlik açıldı. Birliğin Ana Tüzüğü 1936 yılı başlarında kabul edildi.[33] Bu tüzük, 1940 yılında yeniden hazırlandı[34].

CHP'ye bağlı "hükmü şahsiyetler"den sayılan Birliğin hesapları Parti ve Ticaret Odası tarafından kontrol edilmekteydi[35].

Birliğin Çalışmaları

Birlik kurulduğunda bünyesinde 32 işçi ve esnaf derneğini bulunduruyordu. 32 dernekten 15'i işçi, 17'si esnaf derneğiydi. Birlik bünyesinde hem işveren (esnaf), hem de onların yanında çalışanların (işçi) derneklerini bir arada bulunduruyordu: Ekmekçiler-fırın işçileri, lokantacılar ve kahveciler-garsonlar, yük araba sahipleri-yük araba sürücüleri, binek araba sahipleri-binek araba sürücüleri.

1935 yılında Birliğe üye 17359 işçi ve 6622 esnaf bulunuyordu. Bu tarihte İzmir'de Birliğe üye olmayan 6000 kadar işçi ve 3500 kadar da esnaf vardı.[36]

1940 yılında Birlik bünyesindeki işçi ve esnaf derneklerinin sayısı 27'ye inmiştir. İki işçi (binek araba sürücüleri, çarşı hamalları) ve üç esnaf (motorlu vasıta sahipleri, binek araba sahipleri, salon sandalcıları) derneği, 1940 yılında kabul edilen nizamnamede yer almamaktadır. Bu nizamnamede yer alan işçi derneği sayısı 13, esnaf derneği sayısı 14'tür. İşçi dernekleri şunlardır: Deniz işçileri, eczacı kalfaları, fırın işçileri, garsonlar, gümrük hamalları, imtiyazlı şirketler memur ve müstahdeminleri, kutucular, şoförler, ticarethane memur ve müstahdeminleri, tütün işçileri, sanayi işçileri, yapıcılar ve yük araba sürücüleri. Esnaf dernekleri ise şunlardır: Ayakkabıcılar, bakkallar, balıkçılar, berberler, ekmekçiler, güzel sanatlar, kahveciler, kasaplar, kolonya baharatçılar, lokantacılar, müzayede bedesteni, sütçüler, terziler, yük araba sahipleri.[37]

Birliğin işçi ve esnafa yönelik yardımları genel olarak iki şekilde oluyordu. Birincisi sağlık yardımı. Hastaneye yatırma, diş tedavisi, tahlil, evinde tedavi, genel bakım, doğum, ilaç, göz muayenesi, pansuman, kamp (Yamanlar) ve ılıca (Balçova), röntgen, ölüm yardımı bu çerçevede sayılabilir. Diğer bir yardım şekli de fakir üyelerin çocuklarını giydirme, sünnet ettirme, hukuk danışmanlığı, para yardımı, esnafa borç verme gibi sosyal yardımlardır.[38]

Birliğin toplantısında tütün işçisi bir kadın konuşurken

Birliğin iki doktoru, iki ebesi, iki ambulansı vardı. Doktorlardan biri hasta haberi verilen işçi ve esnafın evlerine kadar giderken, diğeri Birliğin dispanserinde hastaları tedavi etmekteydi.[39]

Birlik 1936 yılında 39.745 kişiye, 1937 yılında 39396 kişiye, 1938 yılının ilk on ayında 35.373 kişiye sağlık, para ve eşya yardımında bulunmuştu.[40] Birlik üyelerinin aileleri ile 70-80.000 kişiye ulaştığı düşünülecek olursa, Birliğin bunların hemen hemen yarısına yardımda bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Birliğin Sonu

Birliğin hangi tarihte ortadan kalktığını bilmiyoruz. M. Bülent Varlık, Birliğin ortadan kalkmasına yönelik olarak 1947 yılı tahmininde bulunuyor.[41] Bu tahminin aşağı yukarı doğru olduğu düşünülebilir. İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği, 1944 yılında İzmir'de kurulan ve işçi sağlığını korumak amacıyla bir hastane kurmayı amaçlayan İzmir İşçi Sağlığı'nı Koruma Cemiyeti'nin[42] ertesi yıl hastaneyi kurmasından sonra, Birlik dispanserini hastaneye devretti.[43] Böylece, Birlik en önemli işlevlerinden birini bir başka kuruluşa devretmiş oldu.

1938 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle sınıf esasına dayalı örgütlenme yasaklanmıştı. Bu yasak, 10 Haziran 1946 tarihinde kaldırıldı.[44] Bu yasağın kalkması Birliğin sonunu hazırlamış olsa gerektir. Gerçekten de, ülkenin birçok yerinde olduğu gibi, İzmir'de de sendikalar kurulmaya başlandı: İzmir İşçi Sendikaları Birliği, İzmir Terziler Sendikası, İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnaf Müstahdem Sendikası, İzmir Mensucat İşçileri Sendikası, İzmir Basın ve Yayın Kol ve Kafa İşçileri sendikası, İzmir Tütün İşçileri Sendikası.[45] 1946 yılının yaz aylarında kurulan bu sendikaların Birliğin yerine kurulmuş olması muhtemeldir.

Çok partili yaşama geçtikten sonra dağılan Birliğe ve tek parti dönemi

işçi örgütlenmesine yönelik çeşitli görüşler vardır. Lütfü Erişçi, tek parti yönetimini *"diktatörlük devri"* olarak tanımlamakta ve İzmir'deki işçi örgütlenmesini CHP'nin *"faşizan bir kadro içinde işçileri teşkilatlandırmak tecrübesi"* olarak görmektedir. Bu denemenin ülke geneline yayılamaması nedeniyle Erişçi bu uygulamayı başarısız bulmaktadır.[46] Kemal Sülker'e göre, CHP işçi sınıfını *"dilediği yöne yöneltmek"* ve kendisinin *"bir parçası haline getirmek"* amacıyla bu örgütlenmeye girişti.[47] M. Şehmuz Güzel CHP'nin böyle bir uygulamaya gitmesinin nedenleri arasında gizli işçi örgütlenmelerinin önüne geçmeyi, işçileri Partinin "vesayeti, güdüm ve denetimi" altına almayı, *"onları 'sınıf bilinci'nden uzak 'milliyetçi' ve resmi ideoloji bilinciyle"* donatma isteğini saymaktadır.[48] Ahmet İnsel, tek parti döneminin devletçi ekonomi politikalarının beraberinde *"Devlet'in Burjuvazisi"* ve *"Devlet'in İşçi Sınıfı"* kavramlarını yarattığını belirtmektedir.[49] M. Bülent Varlık ise, konuya ilişkin makalesinde Birlik, *"cumhuriyet döneminde oldukça yaygın olarak görünen 'sarı sendika'ların öncüsü olarak nitelenebilir"* demektedir.[50] Attila Ilhan'ın bir yazısında yer alan şu bilgi ilgi çekici:[51] İzmir'de ilkokul öğrencisi iken (1930'lar) ulusal bayramlarda *"önce 'askeri birlik' sandığım, 'üniformalı' işçiler? Hakiye çalar sarılyarı 'askeri' bir giyim içindeydiler; uzaklarında golf pantalonları, geçit töreninde 'uygun adım' geçiyorlardı."*

CHP'nin tek parti döneminde, iktidarının meşruiyet temellerini sağlamlaştırmak, işçi, esnaf vd. tüm toplumsal kesimlerin temsilcisi "ulusal" bir parti olduğunu ortaya koymak amacıyla, ülke genelinde örgütlemeyi planladığı, ancak sadece İzmir'de[52] uygulamaya koyabildiği işçi-esnaf örgütlenmesi girişimi, Ziya Gökalp'ten esinlenen korporatist bir örgütlenme girişimidir.

NOTLAR

yaratıcı Sef vatanı kurtarmak için bütün bir milleti tek bir maksat etrafında toplıyarak Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'ni kurduğu zaman C. H. Fırkasının temellerini de atmış bulunuyordu. Bilahare Halk Fırkası adını alan Mudafaayı Hukuk Cemiyetinin o zaman bir tek gayesi vardı: Düşmanı yurttan atarak milletin hakiki istiklalini kazanmak." Bkz. **10 TC 1923-1933** [Onuncu Yıl Kitabı], Ank.(?), 1933 (?) s. 7. Aynı satırlar şurada da yer almaktadır: Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, Ankara, 1938, s. 3. **CHP 25 Yıl** (Ankara, 1948) adlı kitapta ise, "Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Ataturk'un önderliği altında Milli Kurtuluş Savaşını yürüten ve Millî Egemenliği sağlayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin bir siyasi parti haline gelmesinden doğmuştur" (s. 17) denilmektedir.

2 Bu düşünce CHP programında da ifadesini bulmuştur: "Sınıf yok, iş bölümü var" başlığı altında "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir" denilmektedir. Bkz. **CHF Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, 1931, s. 32.
"İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" ifadesi M. Nafız Çamlıbel ve B. Kemal Çağlar'ın Onuncuyıl Marşı'ı, 'a yer almaktadır.

3 Tüm bu meşruiyete rağmen tek partı dönemi boyunca, sınıf esasına dayalı örgütlenmek hukuken yasak olmakla beraber, siyasal parti kurmak hukuken yasaklanmamış ve "fiili" bir yasak uygulanmıştır. 1924 Anayasası'nda bir değişikliğe gidilmeden çok partili yaşama geçilmiştir. Çok partılı yaşama geçildikten sonra Cemiyetler Kanunu'ndaki sınıf esasına dayalı örgütlenme yasağı kaldırılmıştır.
Tek parti döneminde ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan bir kitapta "Muhalif Fırkalar" bölümünde "Muhalefet etmek, tenkit etmek maksatları bir fırka teşkili için esas olamaz. Muhalif fırka mefhumu bizde yanlış anlaşılmış ve yanlış tatbik edilmiştir.
Bir fırka teşkil etmek, mevcut bir fırkaya veya fırkalara muhalif yollar takip eylemek gibi sabit bir fikre esir olmak demek değildir. Böyle hareket edenler, ileri gıdışı tutan, yoldan alıkoyan menfi insanlardır. Bunlar, kendilerini beğendirmek için başkalarına fena demeği tek vasıta olarak kullanan insanlara benzerler.
Yeni fırkalar "şu işleri şu tarzlarda ve şu yolları takip ederek göreceğim" diyerek emek, gayret ve dikkat mahsulü olan esaslar ve prensiplerle meydana çıkmalıdır. Bir fırka ancak devamlı ve tahammüllü bir çalışma ve yüksek ahlak sayesinde kendi prensiplerine inananların adedini arttırabilir" denilmektedir. Bkz. Prof. Dr. A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK yay., Ankara, 1988, ss. 236-237.

4 Bu korkunun dayandığı temellerin gerçekçi boyutları olduğu da açıktır. Özellikle 1914-1945 yılları arasındaki dünya koşulları gözönüne alındığında bu durum daha büyük bir açıklık kazanır. E. Hobsbawm, bu dönemi Felaket Çağı (Katastrof Çağı) olarak nitelemektedir. Bkz. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırılıklar Çağı**, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal yay., Istanbul, 1996, ss. 31-260.

5 Lütfi Erişçi, **Türkiyede Gençlik Meselesi**, İstanbul, 1937, s. 48. 1932'de kurulan Halkevleri zaten CHP'ye bağlıydı. Turkiye İdman Cemiyetleri Ittifakı da Türk Spor Kurumu adını aldıktan sonra 1936'da CHP'ye bağlandı. Yaşamasına izin verilen dernekler CHP'nin kontrolündeydi ve genellikle yönetim kurulları CHP'lilerden oluşuyordu.

6 **CHF Nizamnamesi ve Programı**, s. 32. Bu tasnif, mesleki temsilcilerin tasniflerine de yakındır. Birinci TBMM'nde bu düşünce güçlu bir şekilde savunulmuştu. Mesleki temsilciler toplumu 9 gruba ayırmaktadır: 1. Çiftçiler ve çobanlar, 2. Tüccarlar. 3. Denizciler, 4. Madenciler, 5. Irgatlar, 6. Serbest meslek sahipleri, 7. Sanatkarlar, 8. Memurlar, 9. Askerler. Bkz. İnsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniv. yay.. Eskişehir, 1985, s. 175.

7 Bu yazı CHF Katibiumumisi Kütahya Mebusu Recep (Peker) imzasıyla gönderilmiştir. Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında kullanılacaktır.), Mayıs 1931 den Birincikanun 1932 nihayetine kadar, cilt 1, (Ankara). 1933, Hakimiyeti Milliye Matbaası, s. 18.

8 **Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı**, c. 1, s. 20. Bu gizli yazışmada "sınıf" kavramının geçişi dikkat çekicidir.

9 **CHP Programı**, Partının Dördüncü Buyük Kurultayı Onaylamıştır. Mayıs 1935, Ankara. ulus Basımevi, s. 23.

10 Bu yazı CHP Genel Sekreter Vekili Giresun Saylavı M. Akkaya imzasıyla gönderilmiştir. Bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**, (Gizlidir. Işe özgü ve özeldir. Partı bürolarında kullanılacaktır.), 17 Mayıs 1935 den Birincikanun 1935 sonuna kadar. cilt 7, (Ankara), 1936. Ulus Basımevi, s. 135.

11 Bu yazı da CHP Genel Sekreter Vekili Giresun Saylavı M. Akkaya imzasıyla gönderilmiştir. Bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Orgütüne Genelgesi**, cilt 7, s. 136.

12 **Cumuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi**. cilt 7, ss. 136-137.

13 Bu konuda elimizde CHP Arşivi olmadığı için kesin bir değerlendirme yapmak mümkün olmamakla beraber, Orhan Ozacun tarafından hazırlanan **CHP Bibliyografya Denemesi**'nde CHP İşçi ve Esnaf bürosu yayınları sayı 1 (1954. 4 sh) adlı bir broşür yer almaktadır. Bkz. Orhan Ozacun, **CHP Bibliyografya Denemesi**. Istanbul, 1993, s. 35. Bu bilgi, bürunun varlığını bazı değişikliklerle beraber 1954 yılına kadar koruduğunu göstermektedir.

14 Elimizdeki bilgilere, ülke geneli için düşünü-

len bu örgütlenme sadece İzmir'de uygulana bilmiştir.

15 Varlık, **a.g.m**, s. 195.

16 Bkz. Hakkı Uyar. "Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-II", **Tarih ve Toplum**, sayı 120, Aralık 1993, ss. 9-16. İşçilerin CHF'ye üye olmalarını o dönemde son derece yaygın olan ve sıklıkla işlenen ulusal"birlik" sağlanması düşüncesi çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu düşünceyi savunanların başında Mahmut Esat (Bozkurt) gelmektedir. İzmir basınında çıkan yazılarında bu düşünceyi savunmuştur.

CHF İzmir il başkanı Hacim Muhittin Bey bu tarihlerde il başkanlığı görevinden başka, Balıkesir milletvekiliydi de. Her iki görevi de birlikte yürütüyordu. H. Muhittin Bey, 15 Temmuz 1931-11 Temmuz 1934 tarihleri arasında CHF İzmir il başkanlığı görevinde bulunmuştur. Bkz. **Coşkuyla Akan Aynı Irmakta CHP'den SHP'ye İzmir İl Başkanları**, SHP İzmir İl Başkanlığı yay., İzmir, 1993, s. 58.

17 Avnı Doğan bu göreve getirildiğinde Yozgat milletvekiliydi. CHF İzmir il başkanı olarak 23 Temmuz 1934 ile (18) Temmuz 1936 tarihleri arasında görev yaptı. Bkz. **Coşkuyla Akan Aynı Irmakta CHP'den SHP'ye İzmir İl Başkanları**, s. 18, 60.

18 Varlık, **a.g.e.**, s. 196.

19 Kazım Dirik, 27 Mart 1926-7 Ağustos 1935 tarihleri arasında İzmir valiliği görevinde bulundu. Bu tarihten sonra da Trakya Umumi Müfettişliği'ne atandı. Mehmet Ali Keskin, **İzmir Valileri (1390-1989)**, İzmir, 1989. s. 94.

20 Kemal Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi 1**, Bilim Kitabevi yay., İstanbul, 1987, s. 32.

21 Sülker, age., ss. 32-33.

22 **CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, İzmir, 1935.

23 **Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar**, (Bakanlığın yeni teşkilatından önce Bakanlar Heyetine sunulmuştur), (Birinci Kanun 1933), TC Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Seri: 1, No. 1, Ankara, 1935, s. 180. Bu büro işçilerin sağlık ve güvenliği, çalışma saatleri, işçi ve işveren ilişkileri, işçi sigortaları ve iş kanununun hazırlanması üzerine çalışacaktı. Bu büro daha sonra Ekonomi Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur. Bu konuya C. Bayar Birliğin açılışı sırasında yaptığı konuşmada değinmiştir. Bkz. CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, ss. 9-10. Aynı konuşma şurada da yer almaktadır: Bkz. Cemal Kutay, **Celal Bayar**, dört Cildin Birincisi, İstanbul, 1939, ss. 437-438.

24 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 6.

25 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, Genel Büro Yayımı, Sayı 1, s. 6. Birliğin oluşturulmasından önce, benzer iş kollarında çalışanlar bir dernek altında toplanmaya çalışılmıştır. Aynı iş kolunda çalışan yedi amele derneği "Deniz Amelesi Cemiyeti" ve kamu hizmeti yapan şirket işçileri "İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdemın Birliği" adı altında toplandı. Fabrika işçileri için "Sanayi İşçileri Birliği" kuruldu. Tütün, matbaa ve fırın işçileri ve şoförler ayrı ayrı örgütlendiler. Bkz. Lütfü Erişçi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi** (Özet olarak), İstanbul, 1951, s. 22, Sülker, age., s. 32 ve M. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984**, Kaynak yay., İstanbul, 1996, s. 133. Bu örgütlenmelerin sonucunda bir üst kuruluş olarak İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği oluştu.

26 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 6.

27 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 9. Kutay, age., s. 438.

28 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, ss. 10-11.

29 Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim yay., İst., 1989, s. 74.

İzmir Valisi Kâzım Dirik

30 Varlık, **a.g.m.**, s. 196.

31 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Burosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 26.

32 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 28.

33 Varlık, **a.g.m.**, s. 197.

34 Atatürk'ün ölümünden sonra, dilde bazı kelimelerin tekrar eskilerinin kullanılmaya başladığını görmekteyiz. Birliğin, "Ana Tuzüğü"nün yerini "Ana Nizamname" alırken, İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nın adında yer alan "Kurumları" kelimesi kalkmış ve yerine "Cemiyetleri" gelmiştir. **CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği Ana Nizamnamesi**, İzmir. (1940). Bu nizamname, 1940 yılının Nisan ayında onaylanmıştır.

35 İzmir'de 15-12-938 tarihinde Halkevi binasında toplanan CHP Vilayet kongresinde Okunan İlyönkurulun iki yıllık çalışma raporudur. İzmır, 1938, s. 15.

36 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 14. İşçiler arasında en kalabalık gruplar tütün ve sanayi işçileridir. Tütün işçilerinin sayısı 9653 ve sanayı işçilerinin sayısı 2146'dır.

37 Bu derneklerin sayılarının karşılaştırılması için bkz. CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 14 ve **CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği Ana Nizamnamesi**, s. ss. 6-7. Bu sayılardaki değişikliklerin nedeni bazı meslekların ortadan kalkması olabileceği gibi, bazılarının da diğer derneklerle birleştirilmesi de olabilir.

38 CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu, **Genel Büro Yayımı**, Sayı 1, s. 14

39 **CHP 28/12/936 Tarihinde Toplanan Vilayet Kongresi Zabıtnamesi**, İzmir, 1937, s.12.

40 İzmir'de 15-12-938 tarihinde Halkevi binasında toplanan CHP Vilayet kongresinde Okunan İlyönkurulun iki yıllık çalışma raporudur, s. 15. Birliğin etkinlikleri için ayrıca bkz. **Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir**, İzmir, 1938, ss. 102-103.

41 Varlık, **a.g.m.**, s. 196. Varlık'ın bu tarihi vermesinin nedeni 20 Şubat 1947 tarihinde kabul edilen Sendikalar Kanunu olsa gerektir. Bu kanun için bkz. Güzel, age., s. 154 vd.

42 **İzmir İşçi Sağlığını Koruma Cemiyeti 1944 Yılı Çalışma Raporu**, İzmir, 1945.

43 Varlık, **a.g.m.**, s. 200.

44 Sülker, **a.g.e.**, s. 35.

45 Güzel, **a.g.e.**, 150. Erişçi, age., s. 29.

46 Erişçi, **a.g.e.**, ss. 20-22.

47 Sülker, **a.g.e.**, s. 32.

48 Güzel, **a.g.e.**, s. 133.

49 Ahmet İnsel. "Devletçiliğin Anatomisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2 ss. 419-425. İnsel'e göre, "Devlete bağlı işçi sınıfı, emekle sermaye arasında ortaya çıkabilecek potansiyel çatışmaların, devlet eliyle belli bir düzene konmasına olanak verdi" Bkz. Ahmet İnsel, **Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye, Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü**, (çev. Ayşegül Sönmezay), Ayrıntı yay İstanbul, 1996. s. 228.

50 Varlık, **a.g.m.**, s. 196.

51 Attila İlhan, "Söyleşi: Kılavuzu Karga Olanın...", **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1997, s. 20. İlhan'ın bu tarifine benzer fotoğraf, A. İnsel'in yukarıda adı geçen makalesinde ve kitabının kapağında yer almaktadır. Bu fotoğrafta Kaseri Dokuma Fabrikası işçileri bir geçit töreninde görülmektedir.

52 Bu örgütlenmenin sadece İzmir'de olduğunu belirttik. 1943 yılında ülkedeki işçilerin 52'si İstanbul, İzmir ve Zonguldak'ta bulunuyordu. Buralarda da işçi cemiyetleri vardı (Bkz. Güzel, **a.g.e.**, s. 128, 146). Buralardaki örgütlenmeler üzerinde ayrıntılı bilgimiz olmamakla beraber, İzmir'deki örgütlenme, şehirdeki tüm işçi-esnaf cemiyetleri kapsaması, amaç ve çalışmaları bakımından diğer şehirlerdekilerden ayrı olsa gerektir.

"Vapurlar dumanlı havalarda..."

TUNCA VARIŞ

Onu ilk kez nerede gördüğümü, ne zaman ya da neye karşılık olarak aldığımı hatırlamıyorum bile. Daha önceden de belirttiğim gibi, yapmakta olduğunuz türlü çeşitli koleksiyonlara yeni yeni katkılar, malzemeler arar ve edinirken hiç bilgilenmediğiniz konu ya da alanlarda da ilginç görünen çeşitli nesneyle karşılaşırsınız. Bu ilk rastlantı o nesneyi edinmenizi sağlar. Sonra bir gün gelir, o nesne bir kez daha elinize dolaşır. Bu ikinci rastlantı sonucunda da onu incelemeye başlarsınız; inceledikçe de ilginçliği, çekiciliği artar.

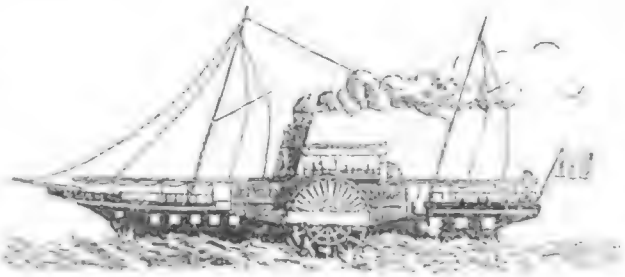

34x39 cm. boyutlarındaki bu tarifede öncelikle ön yüzde, yukarıda, ortada yer alan gemi çizimi dikkatimi çekmişti. Bu gibi resimlere bir büyüteç yardımıyla bakmak hem ayrıntıları görmeme yardımcı olur, hem de o resmin içine girmiş gibi olurum. Yandan çarklı bir vapur; çarkın üzerine eski yazıyla, burun uzantısında lâtin harfleriyle vapurun adı görülüyor: ASSACHE ya da Asayiş. Bacada da numarası, her iki tür rakamla yazılı: 18.

Eski yazıyla olan ilişkimin pek derin olmamasına karşın bazı ibarelerden o an için bir vapur tarifesi, daha doğrusu bir "Şirket-i Hayriye" tarifesiyle karşı karşıya olduğum belliydi. Daha sonra belgenin içeriği ve çevrim yazısı için dostum Hüseyin Tulgar imdadıma yetişti; kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

"İşbu ilânın nüshası yirmi paraya satılır. Vapur memurlarında bulunduğu gibi Köprü'de ser memurda dahi bulunur" ibaresi ön yüzde, sol üst köşede yer alıyor. Tarifenin fiyatı olan "yirmi para" yani "yarım kuruş" sizi yine hayallere sürüklemesin. Bugün bizim "para" ve "kuruş" kavramlarını unuttuğumuzun tersine o yıllarda vatandaşlar henüz "lira" kavramıyla pek tanışmamışlardı. Yıl 1315. Daha doğrusu "İşbu 1315 senesi şehrî Nisan'ın dokuzunu Cuma gününden itbaren, ilân-ı âhire değin Boğaziçi'nde yolcu taşıyan Şirket-i Hayriye vapurlarının vakt ve hareketlerini..." diyen ana açıklama zaman konusunda tam bir bilgi veriyor. Böylece anlaşılıyor ki, şu anda tam bir asırlık, yüzyıllık bir belgeyle karşı karşıyayız. Bakalım o zamanlar neler oluyormuş günlük yaşamda.

Yaptığım hesaplamalara göre 9 Nisan 1315 yaklaşık olarak, bir-iki günlük bir yanılgı payıyla, günümüz takvimine gre 14 Mart 1897 tarihine denk düşmektedir. Yani yüzyılı kesin devirmiş bir tarife var elimizde. "Para", "kuruş", "lira" kavramlarının pek açık olmamasının yanı sıra "sis" ve "duman" kavramları da biraz karışıktır. Sisli değil, "Vapurlar dumanlı havalarda bulundukları mahalden hareket etmeyecekler. Hava müsaid olmadığı günlerde Rum'ili Kavağı, Mesar Burnu ve İstinye iskelelerine uğramayacaktır" diyerek sağ üst köşeye gereken açıklama konmuş.

Şimdi gelelim asıl ilginç ve önemli noktalara.

Vapur seferlerinin ayrımı belli bir sefer sıra numarasına göre değil, vapur baca numarasına göre yapılmaktadır. Bu da gösteriyor, ki, her gün aynı saatte, aynı vapur, aynı iskelelerde oluyor ve aynı kişileri alıyor ya

da bırakıyor. Vapurların, ve kaptanların, ve yolcuların, ve kıyı sakinlerinin büyük bir aile gibi birbirini tanıyor ve seviyor olmasının nedeni de kesinlikle bu özellikte yatmaktadır.

Vapur seferleri tür olarak da değişiklik göstermektedir. "İhtilât Seferi"nde vapur yolcusunu belirli bir iskeleye kadar götürüyor. Vapur oradan başlangıç iskelesine dönerken yolcular aktarma yaparak -kendi başlangıç iskelesine dönen- bir başka vapurla yollarına devam ediyorlar. Böylece her iki vapur Boğaziçi'ni baştan sona gitmek zorunda kalmadan seferlerini gerçekleştiriyorlar. "Zik zak Seferi"nde vapur Boğaziçi'nin her iki yakasına da uğramaktadır. Ancak tarifede ön yüzde yer alan çizelgeler sadece Rumeli yakasının vapur hareketlerini göstermektedir. Üst çizelge "Rumeli canibinden Köprü'ye" ve alt çizelgede de "Köprü'den Rumeil canibine" olan seferleri belirtir. Bu nedenle "Zik zak sefer" sütununda, uğranılan Anadolu yakası iskeleleri sadece isim olarak yer alır; zaman açısından arka yüzdeki "Anadolu canibinden Köprü'ye" ya da "Köprü'den Anadolu canibne" çizelgelerine bakmak gerekir. Özelliği belirtilmemiş seferler ise "normal" diyebileceğimiz, bazen sadece bir yakayı, bazen de her iki yakayı dolaşan vapurların seferleridir.

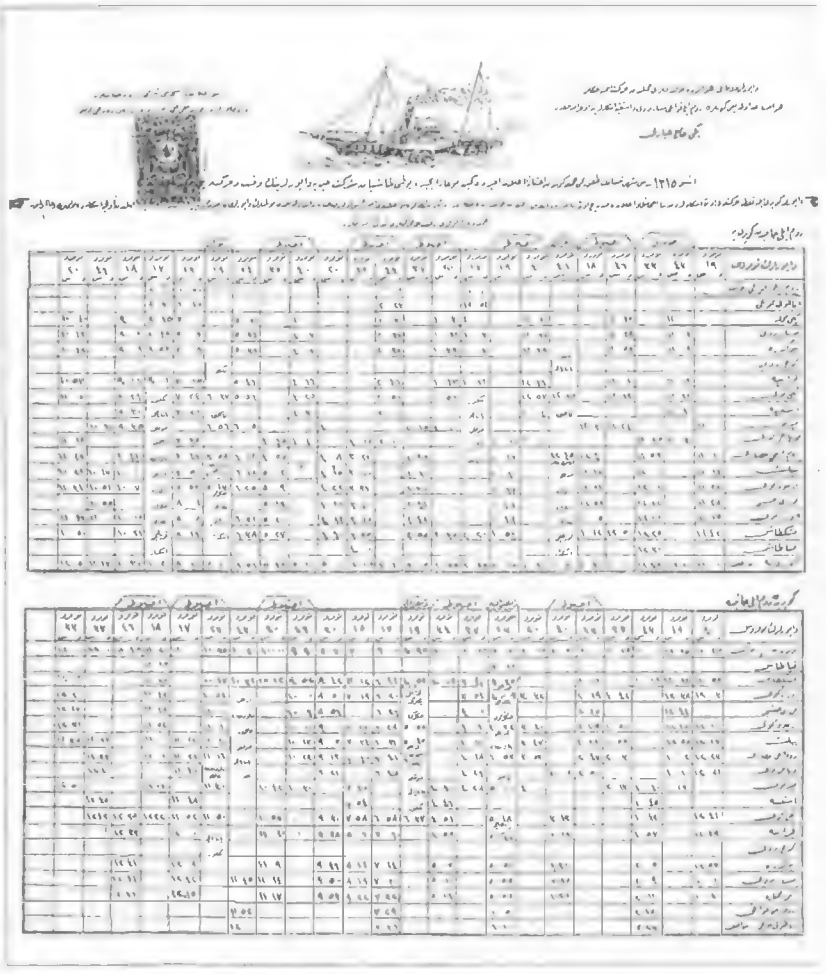

Seferlerin saatlerine de dikkat etmek, daha doğrusu bu saatlerin anlamlarını belirtmek gerekir. Vapur tarifesinde her ne kadar "Yeni Cami Ayarı" deniliyorsa da çizelgeyi gördüğünüz gibi okumaya kalkarsanız günün ilk seferinin saat 11.00'de olduğunu düşünürek büyük bir yanılgıya ve hayrete düşebilirsiniz. (Eski mezarlıkları dolaşan turistlerin, bazı mezar taşlarında "D. 1335 - Ö. 1935" tarihlerini okuduklarında gözleri yuvalarındaan fırlar. Onlar altıyüz yıllık bir gömüt karşısında mı bulunduklarını düşünürken o mezarda 19 yaşında "1916-1935" bir gencin gömülü olduğunu açıkladığınızda o ilk şaşkınlıkları derhal bir acımaya döner.) 1897 yılında henüz uluslararası saat ve takvim kullanılmadığı için tarifenin gösterdiği ezanî zamanın günümüzdeki karşılığını göstermeye çalışalım.

Bilindiği üzere eski saatte, ezanî saate göre "değişmeyen tek vakit" kavramı "akşam" vaktiydi; saatin 12.00 olduğu zaman, o günün bitişi, yeni günün başlangıcıydı. Böylece mevsimlere göre, gece ve gündüz uzunluk farklarına göre diğer "vakitler"in zamanı değişmekteydi. Zaman kavramı "güneş"in hareketlerine göre ayarlandığı için coğrafî konum ve mevsimlere göre zamanı belirtmek gerekiyordu. "Yeni Cami Ayarı" sözu bunu belirtmekteidr. Bu değişen "vakit" kavramının günümüzdekk örneği Ramazan ayında "iftar" ve "sahur" vakitlerinin belirtilmesidir.

Güneş batıp "akşam" vakti geldiğinde saat 12.00 olduğuna göre şu şekilde bir karşılaştırma yapalım. 14 Mart 1997 günü "vakitler" için, günümüz saati aşağıdaki zamanları göstermekteydi: İmsak.04.46/Güneş. 06.11/Öğle. 12.20/İkindi. 15.36./Akşam. 18.15 ve Yatsı. 19.35. Bu duruma göre eski saatte 12.00 olması gereken akşam vakti, yeni saatte 18.15 oluyor. Ertesi gün ilk sefer eski saate göre akşam vaktinden 11 saat sonra, yani yeni saate göre (18.15 + 11.00 = 29.15 - 24.00) 05.15'te yapılıyor. Aynı mantık ve hesaplama sonucunda ilk çizelgedeki günün son seferinin Köprü'de bitiş saati de 12.05 yani günümüz saatine göre 18.20'dir.

Elimizdeki tarifede numaraları geçen vapurları tanıtmak için uzun

uzun söz etmeyeceğim; sadece isimlerini vermek sanırım yetrlidir. Dergimizin sayfaları açısından uzun sayılabilecek bu tür ayrıntılar, Sayın Eser Tutel ağabeyimizin "Şirket-i Hayriye" adlı kitabı başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda bulunabilir. Tarifedeki vapurlara gelince: No: 17 Bahariye (8) / 18 Asayiş (6) / 19 Seyyar (8) / 20 Terakki (6) / 23 Azimet (6) / 33 Nusret (8) / 34 Gayret (8) / 37 İhsan (8) /40 Rehber (4) / 43 Ikdam (7) / 44 İntizam (5) / 46 Rüçhan (6) vapurlarıdır; isimlerden sonra, parantez içinde yer alan sayı vapurun günde yaptığı sefer sayısıdır.

Şimdi bunlardan 34 numaralı Gayret vapurunu ele alalım ve bir günlük çalışmasını, günümüz saat ayarına göre, izleyelim:

1) Anadoluhisarı kalkış: 05.15 - Köprü' ye varış 06.00

2) Köprü'den kalkış: 07.20 - Anadoluhisarı'na varış: 08.00

3) Anadoluhisarı kalkış: 08.15 - Köprü'ye varış: 09.05

4) Köprü'den kalkış: 08.15 - Yenimahalle'ye varış: 11.30

5) Yenimahalle'den kalkış: 11.45 - Köprü'ye varış: 13.05

6) Köprü'den kalkış: 14.40 - Anadoluhisarı'na varış: 15.20

7) Anadoluhisarı'ndaan kalkış: 16.25 - Köprü'ye vaış: 16.55

8) Köprü'den kalkış: 17.30 - Anadoluhisarı'na varış: 18.15

Bir vapurun çalışma düzenine örnek olarak aldığımız bu liste oldukça yakın benzerlikle diğer vapurlar için de geçerlidir ve bize ayrıca başka konularda da ışık tutmaktadır.

Boğaziçi'nin Avrupa yakasında Köprü dahil, 19 iskele ve Asya yakasında da 12 iskele arasında vapurlar çalışmaktadır. 1897 yılındaki 31 iskeleye karşılık bugün çoğunun hem adı, hem yeri unutulmuş durumdadır. Elimizdeki vapur tarifesi İstanbul'da "toplu taşımacılık" açısından nereden nereye geldiğimizin bir belgesi- [illegible] O günlerde yüzbinler seviyesinde [illegible] nüfus barındıran kentimizde, vapur vasıtasıyla deniz ulaşımı açısından vatandaşın daha çok olanağa sa[illegible]ğu kolaylıkla görülmektedir. [illegible] günlerin çalışma koşulları, durumu ve saatlerine göre, vatandaşlar açısından çok elverişli bir ulaşım ağı [illegible]lenmektedir. Bir günde 11 vapur Anadoluhisarı'ndan Köprü'ye ve 12 vapur da ters yönde ulaşım olanağı sağlamaktadır. Günümüzdeyse bu sa[illegible] sadece 3'tür. Eski vapurların yolcu [illegible] kapasitelerinin kısıtlı olduğunu ileri sürmeye hazırlananlara aynı [illegible]rıntıları yerleşim merkezlerinin nüfusu konusuna da uygulamalarını salık veririm. Ancak kesin olan bir durum var ki, kent içi ulaşım bilinçli bir şekilde deniz yerine karaya ağırlık verilerek çözümlenir oldu; daha doğrusu çözümlendiği düşünüldü.

Deniz ulaşımı vapur ve iskele demektir. Oysa kara ulaşımı yol yapım va bakımı, ulaşım aracı yapımı ve bakımı, akaryakıt anlamına gelir. Bu da daha çok kimsenin nasiplenmesi ya da nasiplendirilmesi demektir. Kara ulaşımına öncelik verirseniz yol yapımı için denizi kazıklamanız, araç ve akaryakıt satışında vatandaşı kazıklamanız umulmadık ufuklar açacaktır.

Bu konuda sözü daha da uzatmaya gerek yok. Önemli olan bir işin yapılması, gerekli olanın yerine getirilmesidir. Yapıyormuş gibi görünmek, ayrıca tersine çaba harcamak, ne yazık ki, son derece iyi becerdiğimiz bir davranış şekli olarak yerleşti kaldı. Vatandaş dolmuş-vapur-dolmuş ulaşımından, araç değiştirmekten hoşlanmıyor diye savunma yapmaya kalkışan akl-ı evveller de var; sanki herkesin evinin önünde arabası ya da evinin önünden kalkan bir araba varmış gibi. Vatandaşın vasıta değiştirmekten hoşlanmadığını ileri sürenlere bir tekliifim var. Güneşli ve güzel bir günde daha zevkli, daha da renkli olabilecek bir gözlem olanağı. Üsküdar ya da Beşiktaş vapur iskelelerinden birine gitsinler. Üsküdar-Beşiktaş arasında çalışan vapurların saatlerini bir incelesinler; aynı yerden kalkan yolcu motorlarını ve taşıdıkları yolcuyu saysınlar, çalışma saatlerini gözlemlesinler.

Ben bu dediğim çalışmayı yaptım, bu gözlemlerde bulundum. Rakamlarla başınızı ağrıtmak istemiyorum. Ancak benim ulaşabildiğim sonuç biraz garip geldi bana. Vapurların çalışma saatleri, günlük sefer sayısı, seferlerin gün içindeki dağılımı, vapur tipleri, hep vatandaşların motorları tercih etmeleri için ayarlanmış gibi. İş çıkış saatlerinde üç dakikada bir motor, en az 50 yolcu alarak, kalkıyor. O sıralarda vapur sıklığı yarım saatte bir vapur. Gece saat 21.00'den sonra vapur aramak boşuna; motorlar ise 01.30'da paydos ediyorlar. Ondan sonra da demeçler hazır, ver verebildiği, ver işine geleni:

"Artan maliyetler ve azalan yolcu sayısı karşsında İdaremiz "Falanyer"deki iskeleyi kaldırmıştır."

"Vapurlarımız hattı dışında aklan "Falanyer" İskelesi binasıyla birlikte ihale açılarak özel sektöre devredilecektir."

"Boğaz geçişi için yapılması düşünülen 3. Köprü'nün çalışmaları için komisyon kuruldu."

Ve bu saptamalar, bu serzenişler, bu ağlamalar, bu şikâyetler, bu davranışlar, bu vurdumduymazlıklar, bu itişme ve kakışmalar sürer gider. Dünya dönmekte, her şey dengesine oturmakta, evren genişlemekte devam edecektir. Ne demişler? Bu hamur daha çok su kaldırır.

Biz yoğuracağız, Dünya sulandıracak; Dünya yoğuracak, biz sulandıracağız. Her birimiz bir ucundan tutmuş gidiyoruz. İşte böyle.

Önümüzdeki sayıda "27 Mayıs Devrimi Foto Belgeseli"nde buluşmak üzere.

II. Abdülhamid'in Selânik'te Korunması ve Alatini Köşkü

İDRİS BOSTAN

İkinci Abdülhamid'in hal'edilmesi ve Selânik'e sürgün edilme kararının alınması aynı günde gerçekleşmiş ve sür'atle uygulama safhasına konmuştu. İttihad ve Terakki mensubu âyan ve mebuslardan oluşan bir grup, 25 Nisan 1909 (12 Nisan 1325) Pazar günü Ayastefanos-Yat Kulüp'te toplanarak II. Abdülhamid'in hal'edilmesi ile ilgili olarak müzakere açılmasını istemişler ve alınacak kararın temin edilecek hal' fetvası ile birlikte uygulanmak üzere Hareket Ordusuna bildirilmesini kararlaştırmışlardı. Bu heyet arasında Amasya mebusu Fazıl Ârif, Âyandan Ferik Şevket, Mersin mebusu Ârif Hikmet, Antalya mebusu Ebuzziya Tevfik, Ankara mebusu Mahir Seyyid, Âyandan Mehmed Ali, Divaniye mebusu Şevket, Adana mebusu Ali Münif, Manisa mebusu Müfid, Canik mebusu Nâil, Antalya mebusu Mehmed, Edirne mebusu Tal'at, Ankara mebusu Kasım Nuri bulunuyordu.[1] Bu toplantıdan iki gün sonra 27 Nisan 1909'da tahttan indirilen II. Abdülhamid, 28 Nisan'ın ilk saatlerinde Selânik'e gitmek üzere Sirkeci garına doğru yola çıkarıldı. Bütün bu gelişmeler büyük bir sür'at ve titizlik içinde yürütülüyordu. Abdülhamid Sirkeci'ye geldiğinde kendisini ve maiyyetini biri salonlu diğeri yataklı iki vagon beklemekteydi. Elektrikle aydınlatılmış bu iki vagon 1,5 milyon frank harcanarak[2] Sultan II. Abdülhamid'in zamanında ve onun için yaptırılmış, ancak o zamana kadar padişah tarafından hiç kullanılmamıştı.[3] *İkdam* gazetesinin surgunle ilgili haberine göre ise vagonlar, Şark Demiryolları umûmî müdürü Mösyö Gross için yaptırılmış ve şu

di de Abdülhamid'in Selânik'e götürülmesine tahsis edilmişti.[4] Sirkeci'den kalkan tren, aynı gün akşam saat onda yaklaşık yirmi saatlik bir yolculuktan sonra otuzüç yıl dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı imparatorluğunu kendine has bir siyasetle yöneten II. Abdülhamid'i sessizce Selânik'e ulaştırmıştı.[5]

Abdülhamid'in Selânik'e sürgün edilmesi ile ilgili karar, Hareket Ordusu ve aynı zamanda Üçüncü Ordu kumandanı olan Mahmud Şevket Paşa tarafından bizzat alındığı için resmiyet kazanması daha sonra gerçekleşti. *İkdam* gazetesinin 30 Nisan 1909 tarihli nüshasında yer alan bilgilere göre, Abdülhamid Selanik'e ulaştıktan sonra Mahmud Şevket Paşa tarafından "Meclis-i Umûmî-i Millî Rıvâset-i Celîlesine" bir tezkire ile mesele arzedilmiş ve kararın onaylanması istenmişti. Oldukça kısa süren gostermelik müzâkerelerden sonra karar tasdik edilmiş ve sonuç 16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909)'de

II. Abdülhamid'in ikametine ayrılan Alatini köşkü ile civarının krokisi (A. AMD. MV. 93/5, gömlek 9)

Meclis Başkanı Said Paşa imzâsıyla Üçüncü Ordu kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya bildirilmişti.[6]

Verilen kararlara göre sâbık Sultan, Selânik'te Alatini Köşkü'nde kalacaktı. Köşk yaklaşık altı sene kadar önce aslen Yahudi ve bir İtalyan vatandaşı olan Georgio Alatini tarafından yaptırılmıştı. Şehrin doğusunda Serez yolu üzerinde yer alan 12 bin m² lik bir arazide yüksek bir tepe üzerinde inşa edilen köşkün önü denize kadar açıktı. Denize 800 m. uzaklıkta bulunan ve etrafı duvarlarla çevrili olan köşkün civarında güzel çamlıklar ve bahçeler yer alıyordu. Köşkün inşası tamamlanınca Alatini buraya taşınmış, ancak çok geçmeden hastalanarak felç olmuş ve tedavi için Avrupa'ya gitmesi gerektiğinden köşkü terk etmek zorunda kalmıştı.[7] Köşk daha sonra, Selânik'te görevli Jandarma Genel müfettişi olan İtalyan generali Robilan Paşa tarafından kiralanmıştı.

Abdülhamid'in Selânik'e sürgünü söz konusu olunca korunması için ilk akla gelen iki ikametgâhtan biri Alatini köşkü, diğeri ise İttihat ve Terakki'nin on kurucusundan biri olan ve daha sonra İzmir valiliği yapacak olan Rahmi Bey'in yalısı olmuştu. Ancak güvenlik sebebiyle Alatini köşkü tercih edilmişti.[8] Köşkün sahibi olan Georgio Alatini ve Kardeşleri, Selânik'te pekçok ekonomi ve sanayi tesisinin kurucusu idiler. Selânik'te kurdukları un fabrikası aynı zamanda Balkanlardaki ordunun un ihtiyacını karşılayan önemli bir kaynaktı.[9] Tüccar Alatini'nin Selânik'te kurduğu diğer tesisler arasında imbik,[10] ispirto[11] ve bira fabrikaları ile yakınındaki bira fabrikası en önemlileri idi ve bu fabrikaların pekçok makina ve aletleri yurt dışından getirtilmişti.[12]

Alatini köşkünün kiralanması ve II. Abdülhamid'in buraya yerleştirilmesi Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın isteği ile gerçekleşti. Bunun üzerine Robilan Paşa, köşkü eşyasıyla birlikte yeni sakinine bırakmak zorunda kaldı. Abdülhamid ve maiyyetinin Selânik'teki geçimlerinin nasıl sağlanacağı konusu da önemli bir mesele idi ve Meclis-i Vükelâ'da karara bağlanması uygun görüldü. Hareket Ordusu Kumandanlığının teklifi ile Meclis-i Vükelâ'da görüşüldükten sonra Abdülhamid'e yolculuk masrafı olarak 1000 lira ve Robilan Paşa'ya iki aylık kira bedeli olarak 940 lira ödenmesini kararlaştırdı. 19 Rebî'ülâhır 1327 (10 Mayıs 1909) tarihinde alınan bu karara göre paralar Abdülhamid'e ait olup el konulan şahsî servetinden ödenecekti. Ayrıca Mayıs ayından itibaren kendisi, ailesi ve 20 yaşından küçük çocukları için aylık 1000 lira tahsis edilmesi ve paranın hazineden ödenmesi kararlaştırıldı.[13]

Abdülhamid'e ikametgâh olarak kiralanan Alatini köşkü daha sonra onun isteği doğrultusunda satın alındı. Onun Deutsche Bank'daki parasını orduya bağışlaması hususunda yapılan baskı karşısında ileri sürdüğü şartlardan biri de bu köşkle ilgili idi. Abdülhamid, servetini Üçüncü Ordu'ya bağışlaması karşılığında Alatini köşkünün Ordu tarafından satın alınmasını istemişti. Daha sonra bu isteği yerine getirilmiş ve köşk sonraları Ordu Köşkü olarak anılmıştır.[14]

Abdülhamid'in Alatini köşkündeki sürgün hayatı dört yıl sürecekti. Bu dönemi anlatan hatırat ve araştırma olarak pekçok neşriyat bulunmaktadır. Burada sadece mahlûl padişahın korunması için köşk ve çevresinde alınan tedbirlere temas edilecek ve Abdülhamid'in nasıl bir koruma altında tutulduğundan bahsedilecektir.

Onun Selânik'e gönderilmesinden sonraki onbeş gün içinde köşkün muhafazasıyla ilgili özel koruma talimatnâmeleri hazırlandığı anlaşılmaktadır. Abdülhamid'in Alatini köşkündeki ikameti sırasında nasıl korunacağı konusunda yapılan düzenlemeler Selânik'teki ordu kumandanlığı tarafından tespit edilmişti. Bu konuda iki ayrı zamanda iki ayrı metin oluştuğu görülmektedir. Bu metinler, içinde yer alan kararların incelenmesi ve birinin tercih edilmesi için İstanbul'a, Hareket Ordusu kumandanı birinci ferik Mahmud Şevket Paşa'ya sunulmuş, o da 17 Mayıs 1325 (30 Mayıs 1909)'de bir karar verilmesi için konuyu sadrâzama takdim etmişti. Ertesi gün, sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşa bu talimatları inceletmiş, ancak iki ayrı talimatname bulunması sebebiyle herhangi biri üzerinde karar verememiş veya hangisinin tavsiye edildiğinin anlaşılabilmesi için yeniden Mahmud Şevket Paşa'nın fikrine müracaat edilmesini istemişti. Belki de sadrâzam, o sıralarda yönetimin perde arkasındaki en güçlü temsilcisinin görüşünü alma mecburiyetini hissediyordu. Mahmud Şevket Paşa, 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909)'de sadrazama gönderdiği notta, bu metinler arasındaki farklılığın iki ayrı zamanda hazırlanmış olmasından kaynaklandığını, hangisinin uygun görülürse gerekli değişikliklerle uygulanması için emir verilmesi gerektiğini hatırlatıyordu. Bunun üzerine sadrazam, meseleyi 13 Cemâziyelevvel 1327 (2 Haziran 1909)'de görüşülmek üzere Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'ya sevketti.[15] Nihayet Meclis-i Vükelâ'da alınan bir tavsiye kararı ile muhtasar olan talimatın esas alınması ve yapılacak harcamalar için sadaretin tahsîsat ayırması uygun görüldü.[16]

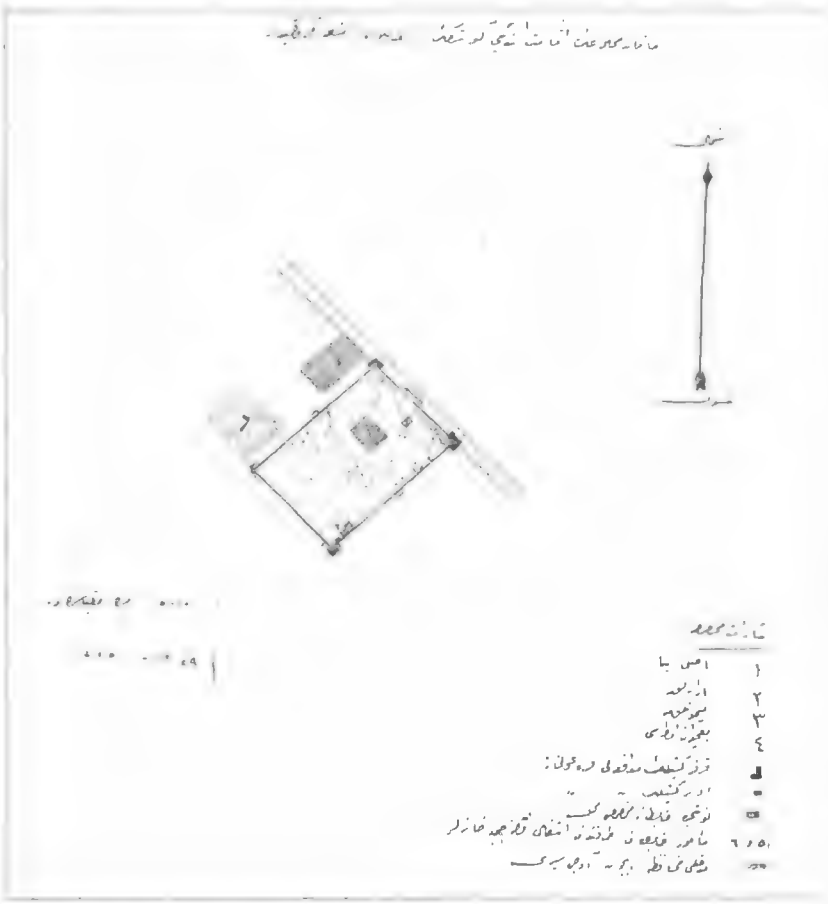

Alatini köşkündeki düzenlemeleri gösteren kroki (A. AMD. MV. 93/5, gömlek 8)

Üçüncü Ordu Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden hazırlanan iki ayrı talimatnâmeden biri 17, diğeri ise 40 maddeden ibaretti.[17] Aslında her iki talimatnâme arasında önemli farklar yoktu. Bu sebeple daha özet olan 17 maddelik talimatnâme kabul edilmiş, böylece Abdülhamid'in nasıl korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Genelde sanılanın aksine İttihatçılar Abdülhamid'e karşı oldukça saygılı davranmışlar ve küçük düşürücü hiçbir ifade kullanmamışlardır. Nitekim belgelerde onun hakkında geçen tabirler arasında geleneğe uyularak "hâkân-ı sâbık" veya "hâkân-ı mahlûl" ifadeleri kullanılmıştı.Yine bu talimatnamelerden anlaşıldığına göre Abdülhamid'i kalabalık bir koruma ordusu muhafaza etmekle görevlendirilmişti.

29 Nisan 1325 (12 Mayıs 1909) tarihinde hazırlandığı ekindeki krokide yer alan tarihten anlaşılan 17 maddelik muhtasar talimatnâmenin en önemli maddelerinden bazılarını şöylece zikretmek mümkündür.

Köşkün bahçe içinden ve dışardan korunması için sorumlulukları ortak bir koruma müdürü ve bir yardımcı bulundurulacaktı. Bunlara yardımcı olmak üzere de çeşitli rütbelerde güvenilir onbeş zâbit verilecek ve bunlar kasık ile dış duvar arasındaki bahçede görev yapacaktı. Dış korumada ise, biri bölük kumandanı olmak üzere 9 zabit, 250 mevcudlu bir jandar-

ma bölüğü, iki komiser, altı polis ve altı kanun neferi görevli idi. Sahilin korunması için bir torpido tahsis olunacak ve Küçük Karaburun'daki piyade kuvvetinin bulunduğu istihkâma seri ateşli bir batarya topu verleştirilecekti. Abdülhamid ve maiyyetinin iâşe ve ihtiyaçlarının temini için bir İdare Heyeti kurulacak bu heyet askeriyeden iki, mülkiye ve zabıtadan birer memurdan oluşacaktı ve refakatlerine belediyeden üç komiser verilecekti. Bu muhafız ve memurları kontrol etmek üzere de iki müfettiş tayin edilecekti. Bahçede görevli iç muhafızların asıl görevi, Abdülhamid ve maiyyetinin dışarı ile temaslarına ve haberleşmelerine engel olmak, köşke girecek yiyecek, içecek ve eşyayı kontrol etmekti. Dış korumaların vazifesi ise, dışarıdan gelecek saldırılara karşı köşkü korumaktı. Koruma müdürü ve karakol kumandanları 24 saatte bir ordu kumandanlığına ayrı ayrı rapor vereceklerdi. Koruma işinin yapılabilmesi için köşkün bahçe duvarlarının 5 m yükseltilmesi ve parmaklık olan kısımların da aynı yükseklikte duvara çevrilmesi, fazla kapıların kapatılarak sadece bir kapının açık bırakılması ve bu kapının demirden yapılması isteniyordu. Kapının iç tarafına ve bahçe içine koruma müdürünün ve nöbetçi korumaların ikametine mahsus bir baraka inşa edilmesi uygun görülüyordu. Yine bahçe duvarlarının dış köşelerine 30-40 kişilik mazgallı ve kârgir dört büyük karakolhâne ve krokide gösterildiği gibi tramvay deposu yakınına, deniz kenarına, filuka kahvehaneleri önüne ve köşkün bahçe kapısı karşısında olmak üzere 15'er mevcutlu dört küçük karakolhane yaptırılacaktı. Ayrıca bahçe içine 8-10 lüks lambası konulması ve Dâire-i Askeriye ile köşk karakolu-Küçük Karaburun istihkâmı arasında telefon hattı kurulması gerekiyordu. Köşke yakın olan bazı evler ya istimlâk edilmeli veya kiralanmalı, bu evler bölük subayları ile idare heyeti ve diğer memurların idaresine bırakılmalı idi. Bunların dışında koruma bölgesinde halkın toplanmasına ve caddeden geçmesine izin verilmeyecekti. Bunu sağlama amacıyla da Selânik-Serez yolunun depodan filuka ilerisine kadar olan kısmı kapatılacak ve yol değiştirilecekti.

Üçüncü Ordu Kumandanlığının hazırladığı bu talimatnâmelere, kararların nasıl uygulanacağını göstermek üzere iki de kroki ilave edilmişti. Bunlardan biri Alatini köşkünü ve civarını en ayrıntılı şekilde gösteriyor, diğeri ise köşkte yapılacak tadilâta işaret ediyordu.

Bu kararların uygulanmış olduğu izlenimini veren bazı bilgilere gerek Ayşe Osmanoğlu'nun hatıralarında ve gerekse Abdülhamid'in Selanik'teki günleri hakkında bilgi veren ve koruma ile ilgili görevlerde bulunan T. Uzer ve F. Okyar gibi önemli kişilerin hatıralarında da rastlamak mümkündür.

Bu kısa yazının amacı, Abdülhamid ile ilgili bilgilere belgelere dayalı bazı ilavelerde bulunmak ve bu dönemle ilgilenenlere arşivlerden bazı ipuçları sunmaktır.

NOTLAR

1 II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Selanik'e sürgün edilmesi ile ilgili pekçok kaynak bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak muhtemelen Alı Fuat Türkgeldi tarafından toplanan bir defterdeki kayıtlar önem taşımaktadır. Abdulhamid'in Selanik'te iken kaleme aldığı 17 Cemâziyelâhır 1327 (6 Temmuz 1909) tarihli "Devlet ve Millet ve Mebusân ve Askere hitâben arzuhâlimdir" başlıklı açıklaması ile Meclis ve âyandan bır grubun padışahı hal teklifi, hal' fetvası ve Meclis-i Umumi-i Millî'nin Abdülhamid'ı hal' ve yerine Mehmed Reşad'ın iclâsına ait kararnâmesi suretleri yer almaktadır (BOA, Alı Fut Türkgeldi Evrakı, nr.18/8).

2 Francis McCullagh, Abdulhamid'ın Düşüşü, (terc. Nihal Onol), İstanbul 1990, s. 217.

3 Francis McCullagh, **a.g.e.**

4 **İkdam**, sayı 5360, 9 Rebî'ülâhır 1327(29 Nısan 1909) tarihli nüsha, s. 1. II. Abdulhamıd'ın Sirkeci'den Selanik'e naklı ile ılgılı olarak ayrıca bk. Yavuz Selım Karakışla, **Exile Days of Abdulhamid II in Selonica (1909-1912) and Confiscation of his Wealth**, İstanbul 1990(Boğaziçi Ünıversitesı, Yüksek Lisans Tezı), s.17-18.

5 Abdulhamıd'ın Sırkeci'den trene bindırılme ve Selanık'te Kılkış askerî istasyonunda karşılanması ile ilgılı merasimler için en derli toplu bılgıler, Karakışla, **Exile Days**, s.17-23'te bulunmaktadır.

6 Meclis görüşmeleri ve yazışmalar ile ilgılı olarak bk. **İkdam**, sayı 5361, (10 Rebî'ülâhır 1327), s.1.

7 Servet-i Fünun, 16 Rebî'ülâhır 1327, sayı 935.

8 Karakışla, **Exile days**, s.24; Tahsın Uzer, **Makedonya'da Eşkiyalık**, s. 246.

9 Alatini Kardeşlerin un fabrıkasından ordu için temin edilen un ile ılgılı pekçok arşiv belgesi bulunmaktadır. Bunlar daha çok un paralarının ödenmesi, unun taşınması sırasında ödenecek vergiler vs. ile ilgılıdır (Msl. BOA, Şurâ-yı Devlet (ŞD), nr. 2055/19; BEO.nr.11429;146249.149252,153008,161400,181412. 181466,182168,184348, 196619; Ayrıca Meclis-ı Vükelâ Mazbataları Katalog IV'te bilgi bulunmaktadır.

10 26 Rebî'ülâhır 1298 (28 Mart 1881) tarihli Meclis-ı Vükelâ kararıyla Avrupa'dan getirteceği aletlerden gümrük resmi alınmaması kabul edilmıştı (BOA. A. AMD. MV. dos. 30. ıç sıra nr. 40).

11 24 Ramazan 1301(18 Temmuz 1884) tarihli Meclis-ı Vükelâ Mazbatasında Selanık'tekı ıspirto fabrıkasında üretılen romun da yabancı mamûlatla rekabet edebılmesı ıçin iç gümrükden muaf tutulması uygun görülüyordu (A.AMD. MV. dos. 41, iç sıra nr. 20).

12 Buz fabrikası için gerekli aletlerın de gümruk vergısınden muaf olması için yapılan başvuru Muharrem - Rebî'ülevvel 1322 (Mart-Mayıs 1904) tarihleri arasında Selanık Valısi, Rusumat Emını ve Tıcaret ve Nafıa Nezaretı bürolarında incelenmisti (ŞD. nr. 2048/38).

13 Başbakanlık Osmanlı Arşıvı (BOA). Meclis-ı Vükelâ Mazbatası. nr. 127, s.49. Abdülhamıd'ın kızı Ayşe Osmanoğlu, babasına 800 lira validelere. kendilerine ve kalfalara onar lıra verıldığını yazmaktadır (**Babam Sultan Abdülhamid**, s. 169).

14 Karakışla, Aynı tez, s.25; Uzer. **Makedonya'da Eşkiyalık**, s. 251; Osmanoğlu, aynı eser, s. 177-178; McCullagh ise, köşkün terkı karşılığında Robılan'a 18 bın frank tazmınat ödendığını yazmaktadır (s. 218).

15 BOA. A. AMD. MV, dos. 93, ıç sıra nr. 5/10.

16 BOA. A. AMD. MV, dos. 93, iç sıra nr. 5/2.

17 17 maddelik talımatnâme (A.AMD. MV, dos. 90, iç sıra nr. 5/3, 40 maddelik talımatnâme ise 5/5 nr'da bulunmaktadır.

İlk Tifdruk Dergimiz *Hayat*'tan Anılar

ESER TUTEL

Zaman ne de çabuk geçiyor! İnsana sanki daha dünmüş gibi geliyor, ama *Hayat* mecmuası yayımlanmaya başlayalı tam 40 yıldan fazla olmuş! İşte hesap meydanda: İlk sayısı 6 Nisan 1956'da çıktığına göre, o günden bu yana tam 41 yıl geçmiş...

Günümüzün gençleri pek bilmezler, ancak evlerinde annelerinin, babalarının sakladığı eski ciltler varsa görmüşlerdir: 1960'lı, 70'li yılların en çok beğenilen, en çok satılan dergilerinden biriydi *Hayat*. Erkek berberlerinde traş sırasının gelmesini bekleyenler nasıl Yusuf Ziya'nın çıkardığı *Akbaba* dergisinin karikatürlerine gözatarlarsa, dişçi ya da doktor muayenehanelerinde sıkıntıdan patlayanlar da ortadaki sehpanın üzerinde atılı duran eski *Hayat* mecmualarının çevrile çevrile eprimiş sayfalarını karıştırırlardı.

Bugün Benzeri Olmayan Bir Aktüalite Dergisi

Hayat, bugünkü dergilerden hangisine mi benziyordu? İnanın ki, hiçbirine... Niçin derseniz, dergicilik anlayışı o günden bugüne çok değişti de ondan. Bugünün Türkiye'sinde kimse *Hayat* gibi bir dergi yayımlamayı artık düşünmüyor bile... Besbelli, toplumun ilgisi 40 yıl öncekinden daha farklı alanlara çevrildiği için...

Her şeyden önce, aradan geçen yıllar boyunca, toplumun değer yargılarına paralel olarak, kafalardaki "magazin" kavramı da değişti. Eskiden "magazin" denince akla, daha çok, okuru yakından ilgilendiren, kültür düzeyini yükselten, öğretici, merak çekici konular gelirdi. Günümüzde ise magazin sözcüğü nedense görsel ve cinsel ağırlıklı, iç gıcıklayıcı, bol dedikodulu konuları gözler önüne seriyor:

Hangi sanatçı kiminle basılmış? Hangi ünlü kişi kiminle yaşıyor? Kimler sevgililerini değiştirmiş? Bütün bunlar magazin basınımızın vazgeçilmez konuları. Mankenler, modeller... Şarkıcılar, sunucular... Yarışmalar, sataşmalar... Diziler, filmler... Lezbiyenler, eşcinseller...

Magazin yazarları, aralarında bir de dernek kurmuşlar: Magazin Gazetecileri Derneği diye... Sakın küçümsediğimi sanmayın: Paparazzilik, basın mesleğinin vazgeçilmez bir kolu oldu. Onlar olmadan, artık magazincilik yapılamıyor.

Demek istediğim, dünkü magazin kavramıyla, bugünkü arasında dağlar kadar fark olduğu... Hele *Hayat* mecmuasında hâkim olan magazin anlayışıyla, bugünkü anlayış arasındaki fark, sıradağlar gibi uzayıp gidiyor... Ofsete dönen gazetelerin giderek magazinleşmesi, bol sayfalı, renkli ekler vermesi, *Hayat* tarzında dergilerin yayımlanmasını artık iyice zorlaştırıyor.

Yapı ve Kredi Bankası'nın Gerçek Bir İftihar Vesilesi

Hayat mecmuası, 1956'da Yapı ve Kredi Bankası'nın bir iştiraki olarak yayın hayatına atıldı. Arkasını bankaya dayadığı için başlangıçta büyük parasal sorunları olduğunu pek sanmıyorum. Ama her ticari kuruluşta olduğu gibi, yöneticilerinin *Hayat* dergisinden elbette kâr etmesini bek-

Hayat'ın çıkmasına üç hafta kala özene bezene bir prova sayısı hazırlanıp basılmış. Cumhuriyet'ten Doğan Nadi ile Dünya'dan Bedii Faik, Kâzım Taşkent'in elindeki Hayat'ın titizlikle hazırlanan prova baskısına bakıyorlar. Sağda, Şevket Rado.

lemeleri kadar doğal bir şey olamaz.

O yıllarda Yapı ve Kredi Bankası'nın en güçlü kişisi, Kâzım Taşkent'ti. 1895 Preveze doğumlu olan Kâzım Bey, Almanya'da öğrenim görerek kimyager olmuş, gencecik bir mühendis olarak yurda dönüşünde de Alpullu Şeker Fabrikası'nı kurmuştu. Sonra Kömür Madenleri genel müdür muavini, daha sonra da Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin genel müdürü olarak görev yapmıştı. Sigortacılık ve bankacılık sektörlerinde iş yapmak arzusunu, 1944'te Doğan Sigorta ile Yapı ve Kredi Bankası'nı kurarak gerçekleştirmiş, 27 yıl boyunca Banka'nın İdare Meclisi başkanlığı ve murahhas azalığını sürdürmüştü.

Çok sevdiği oğlu Doğan'ı, sanıyorum İsviçre'de bir kazada kaybeden Kâzım Bey, onun anısını yaşatmak uzere, bir çocuk dergisi çıkartmayı arzu etmişti: Yüksekkaldırım'da, küçük bir matbaada hazırlatıp bastırdığı *Doğan Kardeş* adlı bu haftalık çocuk dergisi, değişik tip ve boylarda 30 yılı aşkın bir süre aralıksız yayınlanmıştı. 70'li yıllarda, *Hayat*'ta çalışırken, onca iş arasında, birkaç ay kadar bana da hazırlattıklarını hatırlıyorum.

Doğan Kardeş, belki, eğitici, terbiye edici, öğretici yanlarıyla örnek bir çocuk dergisiydi; ama gerçek şuydu ki, bu yüzden de hiçbir döneminde çocukların ceplerinden para verip satın aldıkları bir dergi olamamıştı.

Anneler, babalar, *Doğan Kardeş*'i alıp çocuklarına verecekleri zaman, bir de bakıyorlardı ki, çocuklar ellerinde ya *1001 Roman*, Baytekin'le birlikte uzayın sonsuzluklarında maceradan maceraya koşuyor, ya da Tom Miks'le yanyana Amerika çayırlarında tozu dumana katarak, peşlerinde Apaçiler, Siyular, çala kamçı at koşturuyor! Sihirbaz Mandrake'ler, kafa derisi yüzen Kızılderililer, mavi üniformalı Solukbenizler, Tim'le Sarp adlı Kanadalı atlı polisler... Hepsi, o günlerdeki harcıâlem çocuk dergilerinde! O yaşlardaki hangi çocuk başını kaldırıp da, yan gözle bile olsun, bu eğitici, terbiye edici, yüceltici dergiye bakar ki!

Doğan Kardeş dergisiyle yayın hayatına atılan Kâzım Taşkent'in basın alanında yararlandığı iki yakını vardı: O sıralarda Banka'da Kültür İşleri Danışmanı olarak görev yapmaya başlamış olan yazar ve iktisatçı Vedat Nedim Tör... Ve de, bir Ankara yolculuğu sırasında rastlantı sonunda trende tanıştığını duyduğumuz, basın danışmanı gazeteci Şevket Rado.

Kâzım Bey, bu iki yakınının çalışmalarıyla 1952 yılının Mayıs ayında aylık bir dergiyi yayın hayatına sokmuştu: Amerika'da yayınlanan ünlü *Life* dergisinin az-çok uyarlaması olan *Resimli Hayat*'tı bu derginin adı. İşte, üç yıl boyunca yayımlanacak olan tipo baskılı *Resimli Hayat*, 1956 yılının 6 Nisan günü yayın hayatına atılacak olan asıl *Hayat* dergisinin çekirdeğini oluşturacaktı.

Derginin Kadrosunda Kimler Vardı?

Vedat Nedim Tör camiada giderek etkinliğini kaybettiği için, yeni mecmuanın sahibi olarak Şevket Rado gözüküyordu. Onun, dudaklarını uzatmış, yüzünü asmış haliyle tâ uzaktan geldiğini gören arkadaşlar, "Eyvah! Patron geliyor!" derlerdi. Hep patron aşağı, patron yukarı! Aslında derginin gerçek sahibi Yapı ve Kredi Bankası'ydı; Şevket Rado, onlara karşı sorumlu olan kişiydi.

Mecmuanın Genel Yayın Müdürü o günlerin çok tanınmış röportaj ustalarından Hikmet Feridun Es'ti. *Vakit* gazetesinde meslek hayatına başlayan Feridun Bey, sonraları *Akşam*'da çalışırken yaptığı şehir röportajlarıyla bütün Türkiye'de tanınmıştı. Derken, Sedat Simavi'nin çıkarmakta olduğu *Yedigün* dergisi ile *Hürriyet* gazetesine geçmişti. Özellikle *Hürriyet*'te çıkan Hollywood, Amerika, Afrika, Pakistan, Endonezya röportajları, eşi Semiha Hanım'la gönderildiği Kore cephesinden yolladığı savaş yazılarıyla gerçekten büyük ün kazanmıştı. Bu arada, yurt dışına çok seyahat yaptığı için, adı da Asrî Evliya Çelebi'ye çıkmıştı. 1953'te Sedat

Simavi ölünce, Hikmet Feridun Es, genç Simavi Kardeşler'in gazetenin başına geçme teklifini cevapsız bırakmıştı. O sıralarda da, kadro hazırlıkları yapılan *Hayat*'ın yazı işlerinin başına getirilmişti.

Mecmuanın Yazı İşleri Müdürü ise, yıllarca dış haberler muhabirliği yapmış olan İbrahim Çamlı idi. O günlerin tanınmış dergicilerinden Rakım Çalapala da *Resimli Hayat*'tan sonra bir ara *Hayat*'ın kadrosunda yeralmışsa da, patronla anlaşamayınca, sahibi bulunduğu Atlas Yayınevi'yle daha fazla meşgul olabilmek gerekçesiyle kısa bir süre sonra müesseseden ayrılmak zorunda kalmıştı.

O günlerin tanınmış dergicisi Sezai Solelli'nin Türkiye Yayınevi'nde çıkardığı *Hafta* ve *Yıldız* dergilerinde yetişen genç Semiral Bilbaşar da askerden dönüşünde mizanpajör olarak kadroda yeralıyordu. Foto muhabiri olarak, daha o yıllarda bile siyah-beyaz fotoğraflarıyla dikkatleri üzerine toplayan Ara Güler vardı. Mecmuanın musahhihliğini ise, yâni düzeltmenliğini, tiyatro meraklısı kalem erbabı Arif Yesâri üstlenmişti.

Hayat, yayın hayatına, 32 sayfa olarak başladı. 170.000 basılan ilk sayısının kapağında yanılmıyorsam Anita Ekberg'in kahverengi tonlarında basılmış bir fotoğrafı vardı. Fiyatı 75 kuruştu. İlk sayıda, hattâ daha sonraki sayılarda da, pek âlâ renkli çıkabilecekken, başlık logosu dışında renk kullanılmamıştı.

Derginin çıkışı basın çevrelerinde takdirle karşılandı. Bir kere kâğıdı, Türk okurlarının alışmadığı kadar parlak ve güzeldi; sonra, tifdruk sisteminin sağladığı, her biri birer tablo gibi, sayfa boyu verilen fotoğraflar mecmuayı eline alanları derhal etkiliyordu. *Hayat*, pırıl pırıl lüks ithal kâğıda basılırken, *Hafta* ve benzerleri gibi piyasa mecmualarının gücü ancak odun gibi, üçüncü hamur, mat, kötü kâğıtlara yetiyordu.

Otuz beş yıl öncesinde Hayat *yazıişleri patronun odasında. Soldan sağa: İnal Tengizman, Turgut Bıçakçı, Orhan Tahsin, Semiral Bilbaşar, Eser Tutel, Hikmet Andaç, Fikret Arıt. Arkada Vahit Orgun, Şevket Rado, Vahdet Gültekin, Sezai Solelli, Sadun Altuna, Necdet İşler, Şemsi Güner, Erdoğan Sevgin, Kutlu Ertuna. Ayaktaki üç kişi: Orhan Ş. Yüksel, Orhan Şıpka ve Yılmaz Öztuna. Yazık ki, bugün yarısı hayatta değil...*

Ciddi Konular... Klasik Tablolar... Eski Hatıralar... Kisbetli Pehlivanlar...

"Her derginin en kötü sayısı, ilk sayısıdır" dendiğini duyarsanız, inanın ki doğrudur. *Hayat*, birkaç sayı sonra oturdu, iyice yerleşti, iyi-kötü bir kişilik kazandı: Her sayıda, "göbek" tâbir edilen ortadaki iki sayfada karşılıklı büyük resim veriliyordu. Bu, ünlü bir klasik ressamın tablosu, bir Türk büyüğünün portresi, Kurtdereli ya da Adalı Halil gibi pehlivanlardan birinin kisbetli boy resmi, ya da güzel bir cami fotoğrafı oluyordu. Bu resimlerin, yıllar yıllar sonra, Anadolu'daki kahve duvarlarını, ya da berber dükkânlarının aynalarını, sararmış, solmuş olsalar bile hâlâ süslemekte olduğunu çok görmüşumdur.

Bugün bakıyorum da, *Hayat*'ın, 40 yıl öncesinin bile çağdaş dergiciliğin düzeyinde olmadığını görüyorum. Birbirini izleyen hatıratlar, yazılı r[illegible]man tefrikaları, her hafta birbi[illegible] benzeri moda sayfaları, statik k[illegible] köşeleri, göbekteki tablo, [illegible]dan satın alınan dış dünyadan [illegible]raflı konular vs... dergiyi giderek durgunlaştırıyordu. Kısacası, bir "masa başı" dergisi olup çıkmıştı *Hayat*: Boğaziçi Yalıları... Bir Galatasaraylı'nın Hâtıraları... Şah'ın eşi Süreyya'nın İsviçre'de kayak yaparken çekilmiş fotoğrafları, ya da Kenya'da yakalanan kafa avcıları... Müessesede söz sahibi olan kişinin gülmeyen yüzü, mecmuanın sayfalarına da yansıyor gibiydi: İyi, güzel, hepsi hoştu da, biraz fazla ciddi, heyecansız ve mat değil miydi?

Hayat, bir aktüalite mecmuası olarak çıkmıştı, ama bir türlü aktüel olamadı. Bırakın yurdun dört köşesinden gelecek konuları, İstanbul'un içinden yapılan röportajlara bile yeterince yer verilmiyordu. Günlük olaylar, en erken, o da teknik servislerin uzun süren fazla mesaileri bahasına, ancak iki hafta sonra verilebiliyordu. Böyle olunca da bugün hazırlanan konular, okurlara ulaşıncaya [illegible] eskiyor, tazeliğini kaybediyordu. "*Hayat*" demek, "bayat" demekti [illegible]

Basılacak bunca güzel resim, oku-

Türkiye'nin ilk tifdruk matbaası, Türbedar sokak, 22 numaradaki bu binada kuruldu. Hayat'ın ilk sayısının basıldığı bu bina bugün İnter Star Televizyonunun yönetim binası olarak hizmet vermekte devam ediyor.

nacak bunca yazı oldukça, okurlar yine de *Hayat*'tan pek de şikâyet etmediler. Çünkü piyasada daha iyisi yoktu da ondan! Varsın, dergi aktüaliteyi, üç hafta geriden izlesin! Patron'un Sohbet Köşesi'nin, Hikmet Feridun'un ilgi çekici seyahat yazılarının, Nezihe Araz'ın röportajlarının, Ara Güler'in fotoğraflarının günü gününe çıkması bir bakıma şart da değildi...

Kaldı ki, yıldız falı, satranç köşesi, pratik ev bilgileri ve bulmaca köşelerini hazırlayan arkadaşlar da zamanla yarışmaya mecbur değildiler. Şah'ın aşkları, İdil Biret'in başarıları, hula-hoop yapanların fotoğrafları üç hafta sonra verilirse kıyametler kopmazdı ki...

Dönemin tanınmış gazeteci ve dergicilerinden Sezai Solelli, Çetin Emeç, Mehmet Ali Kayabal'ın birbirini izleyen yazı müdürlükleri dönemlerinde derginin hazırlanış süresi ancak yarıya indirilebildi. Şevket Bey'in oğlu Mehmet Rado'nun önayak olmasıyla 6 Mart 1974 günü yayın hayatına atılan *Hayat-Spor*'un hazırlanması sırasında, pazar maçlarını en kısa zamanda vererek günlük gazetelerle sıkı bir rekabete girmek zorunda kalan genç arkadaşlar, tifdruk kalıplarının hazırlanmasının hayli zamana ihtiyaç göstermesi karşısında büyük zorluklarla karşılaşacaklardı.

Başlangıç yıllarında, koca tifdruk baskı makinesi, akşam saat altı oldu mu, yazı işleri ve teknik servislerle birlikte stop ediyordu. Müessesede, dışarıdan baskı işleri almak, piyasaya iş basma önerilerine, "Makine eskir!" gerekçesiyle hiç de sıcak bakılmıyordu.

– "Yahu, alt tarafı makinedir bu! Çok çalıştırılmaktan ötürü eskiyorsa, müesseseye çok da para kazandırıyor demektir ki, bu parayla yenisi satın alınıp pek âlâ yeni yeni yayınlara girişilir. Keşke iki değil, üç, dört makine birden dönse!" denmezdi, denemezdi. Öte yanda Apa Ofset'te geceli, gündüzlü piyasaya iş basılır, eskiyen makinenin yerine getirtilen yenisine piyasadan yeni yeni işler bulunurdu.

Ama sonraları, *Hayat*'ın da zamanla iki, daha sonra da üç büyük baskı makinesi birden oldu. Bunların biri Ünilever'e tahsis edildi, yerinde bir işletmecilik görüşü yerleşmeye başlamış olmalı ki, bu makinede yıllarca sabahtan geç saatlere kadar, hattâ, gece-gündüz hiç ara vermeden Sana yağının üzeri yazılı paket kâğıdı basıldı, durdu.

Taşıma Suyla Değirmen Dönmeyince

Yıl, 1956 idi. Türkiye'de her iş kolu gibi basın sektörü de, Demokrat Parti döneminin sıkıntılarını yaşıyordu. İki tarafı da parlatılmış tifdruk kâğıdının, özel tifdruk mürekkebinin, kalıpların hazırlanmasında gerekli olan birtakım kimyasal maddelerin, filmlerin hep dövizle dışardan getirtilmesi zorunluğu vardı. Arkada Banka'nın bulunması, bu ithalata bir yere kadar kolaylık sağlıyordu; ama bir gün geldi ki, tifdruk kâğıdının ithali gerçekleştirilemedi. Bu durumda, *Hayat* mecmuası, henüz 11. sayısında depolardaki kâğıt stokları tükendiği için, -kâğıt ithali mümkün oluncaya kadar kaydıyla- yayınına ara vermek zorunda kaldı.

Bizzat dönemin başbakanı Menderes'in İzmit Kâğıt Fabrikası'na verdiği talimat üzerine, uzun süren çalışmalar sonunda iki tarafı parlakça yeni bir kâğıt yapılabildi de, *Hayat*'ın 6 ay, 13 günlük bir aradan sonra, 28 Aralık 1956 günü yeniden yayınlanması mümkün olabildi.

Hayat'ın idarehanesi, başlangıçta Divanyolu'nda Klodfarer Caddesi'nin sol başında yeralan Yapı ve Kredi Bankası'nın üst katındaydı. Yâni, tarihî Binbirdirek Sarnıcı'nın yanıbaşında... Ama mürettiphane, fotoğrafhane, kalıp ve asit servisleri ile baskı makinesi bugün Sultan Mahmud Türbesi'nin yanıbaşındaki Türbedar Sokak'taki büyük binadaydı. Yâni, Banka'nın üst katında yazı işlerinin hazırladığı sayfalar, 150 metre mesafedeki teknik servislerin çalıştığı büyük binada dergi haline getirilip basılıyordu.

Bu durum, 1960 yılının Temmuz ayına kadar sürdü. Çıkışının üçüncü yılında yazı işleri de Türbedar Sokak'taki büyük binaya taşındı. Bugün bu büyük bina, *Hayat* grevinin ertesinde Uzan Kardeşler'e satıldığı için,

Hayat'ın 1., 100. ve 500. sayıları

yine bir medya kuruluşuna, İnter-Star Televizyonu'na yönetim binası olarak hizmet vermektedir.

Kapıdan içeriye girdiğiniz zaman sizi Muharrem Efendi karşılardı. Uyanık, herkesi tanıyan, kapıdan başını uzatan yabancıların kime ne için geldiklerini daha bakışlarından sezen, zeki bir insandı Muharrem Efendi. Onun, Patron'un yakın adamı olduğunu hepimiz bilirdik: Askerken, o sırada yedek subaylığını yapmakta olan Şevket Bey'in yanında bulunmuş, derlerdi. Demek istediğim, tanışmaları hayli eskiydi. Patron gelince hemen fırlayıp arabasının kapısını açar, bu arada gireni, çıkanı gözden kaçırmamaya bakar, çalan telefonları bağlar, postayla gelen mektupları, dergileri sıcağı sıcağına yerlerine göndertmeye çalışırdı.

"Yahu Burası Ne Kokuyor?"

Yukarı çıkmak için merdivenlerde ilk adımınızı attığınız andan itibaren yoğun bir koku burnunuzu tırmalar, genzinizi yakardı.Bu, son derece tehlikeli, parlayıcı, patlayıcı bir kimyasal madde olan toluolün kokusuydu.

Tifdruk baskı tekniğinde, mürekkebin toluol denen bir uçucu maddeyle inceltilip karıştırılması gerekiyordu. Lastik eritmek, boyaları çözüştürmek, leke çıkarmak gibi daha başka marifetleri de vardı bu toluolün. Bu nedenle, en üst katta yeralan yazı işleri salonu hariç, bütün binada sigara içmek kesinlikle yasaklanmıştı. Her köşede, neredeyse insan boyunda, kırmızı, dev yangın söndürme tüplerinin göze çarpması bu yüzdendi. Zamanla dergide çalışanlar olarak bu kokuyu kanıksamış, artık pek farketmez olmuştuk. Ama yabancı biri gelince hemen sormadan edemezdi:

– "Yahu, burası acaip bir şey kokuyor! Nedir bu kuzum?"

Patronun Mercedes'inin park[illegible] diği girişin altında toluol deposunun yeraldığını bilirdik. Maazallah, bu toluol bir infilâk etse, bırakın binayı, Cağaloğlu ile Çemberlitaş semtinin birden havaya uçacağını söylerlerdi. Biraz abartma da olsa, gerçekte, toluol benzinden yedi kere daha uçucu, yanıcı ve patlayıcı bir maddeydi.

Zaman zaman bir tanker gelir, gerektiği kadar toluolü yerdeki kapağın ağzından aşağıdaki tanklara boşaltırdı. Ama asıl depo, Kadırga'daki ek matbaanın yanındaki küçük taş binadaydı. Deponun yanında da ne vardı, bilin bakalım? İçinde yüzlerce minik çocuğun cıvıl cıvıl oynaştığı Kadırga İlkokulu!

Sahi, Neydi Bu Tifdruk Dedikleri?

Almanca olan tifdruk sözcüğü, çukur baskı anlamına geliyordu. Ötekı baskı tekniklerinde, dizilen yazılar ve minicik noktalar haline getirilmiş fotoğraflar, tıpkı lâstik ıstampalarda olduğu gibi, üzerinden macun kıvamında mürekkep geçirilerek kâğıdın üzerine basılıyordu.

Ama tifdrukta öyle değildi: Aksine, yazılar ve resmin noktaları zor ve karmaşık foto-mekanik bir sistemle silindir üzerine çukurluklar halinde hakkediliyor, sıvı halindeki mürekkep bu çukurluklara doluyor, sonra da bu kalıpla kâğıda baskı yapılıyordu.

Heliogravür de denen tifdruk sistemi, özel kâğıt gerektiren, hazırlanışı uzun süren, hayli zahmetli bir baskı türüydü. Zaten dergide olayların sıcağı sıcağına verilememesindeki asıl neden de buydu ya! Ama çekilen bunca ezivet, sarfedilen bunca emek asla boşa gitmiyordu: Fotoğraflar çok daha canlı, çok daha güzel basılmış luyordu. Titizlik isteyen bu sistemle pul, hattâ kâğıt para bile basabilirdiniz. Hem de en âlâsından!

O zamana kadar Bâb-ı Âli yokuşunda bu tekniği ne bilen vardı, ne de gören. . Daha önceden, Alâattin Kral'ın

Ticarethane Sokak'taki matbaasında *Yelpaze* mecmuasının "yarım tifdruk" denilen bir makineyle basıldığını duyardık. Ama tifdruğun yarımı, bütünü nasıl oluyor, hiç düşünmemiştik. Belki de, en ilkelinden bir tifdruk makinesi vardı da, mecmuanın ortasındaki sekiz sayfalık yarım forma bu makineye göre hazırlanıp basılıyordu. Bunu, bilse bilse, o zamanlar *Yelpaze*'yi çıkartan, sonraki yılların senarist ve yönetmeni Safa Önal bilir.

Böyle olunca, *Hayat* mecmuasının basılacağı makineler tabiî ki bu baskı alanında en ileri düzeyde olan Almanya'dan getirtilip, Alman teknisyenlere kurdurtulmuştu. Daha da önemlisi, teknik bölümlerin her birinin başına, Almanya'dan çağırılan bir usta geçirilmişti.

Bunlar, eşleri, çoluk, çocuklarıyla gelip İstanbul'a yerleşmişlerdi. Almanlar mâlûm, titiz, sistemli çalışan, bilimsel kuralları kılı kılına uygulayan bir iş terbiyesiyle yetişmiş kimselerdir... Teknik servisleri, sanki Bâb-ı Âli'de değilmiş de, Almanya'daymış gibi kendi bildikleri, kendi öğrendikleri gibi kurmuşlardı. Hepsi disiplinli, ayrıca da gömlekli, kravatlı, tertemiz üst başlarıyla alışageldiğimiz alaylı Bâb-ı Âli ustalarından farklı kişilerdi.

Çökmekte Olan Osmanlı Devleti Gibi...

Hayat'ın ilk yıllarında yazı işlerinde çalışan röportaj yazarı Fikret Arıt, bir gün her zamanki şakacılığıyla, "Yahu, burası Osmanlı Devleti'nin son yıllarını andırıyor!" demişti.

– "Neden Fikret Ağabey?"

– "Nedeni var mı! Osmanlı Devleti'nde de, son dönemde her kuruluşun başında bir Alman uzman yok muydu? Ordu komutanları, askerî uzmanlar, *Yavuz*'un süvarisi, Seyr-i Sefain'in müdürü filân hep Alman değil miydi! Eh, burada da hangi kapıyı açıp baksam, fan fik fon eden bir Alman'la karşılaşıyorum!"

• Fikret Arıt'ın söylemleri doğruydu; her servisin başında bir Alman şef vardı. Tekliğin başına Herr Ru[illegible] adlı orta yaşlı bir Alman getirilmişti. Önceklerden daha önce gelip, *Yelpaze*'de çalıştığı için iyi-kötü Türkçe de öğrenmişti. İnatçıydı, prensip sahibiydi, her zaman da aşık suratlıydı. Bırakın güldüğünü, gülümsediğini bile pek gören olmamıştı. Şevket Bey'le çok iyi anlaşırlardı. Yıllar sonra, Uludağ'da kayak yaparken öldüğünü duyduk. Ne diyelim, toprağı bol olsun.

• Mürettiphanenin, yâni dizgi servisinin başında Herr Rehse adlı uzun yüzlü, nazik bir Alman vardı. Entertipleriyle, bol çeşitli harf kasalarıyla, selofan üzerine tertemiz baskı yapan prova tezgâhıyla modern ve örnek bir mürettiphane kurmuştu bu Rehse... Müesseseden en son ayrılıp memleketine dönen Alman, sanırım o oldu.

Sermürettip Şükrü Bey de temiz çalışan, Bâb-ı Âli'deki pek çok meslektaşlarının aksine, işi şişirmeden yapan, yaptıran bir ustaydı. Sırasında hazırlanmakta olan sayfada 2 puntonun bile hesabını sorardı. İşin kolayına kaçan çıkarsa,

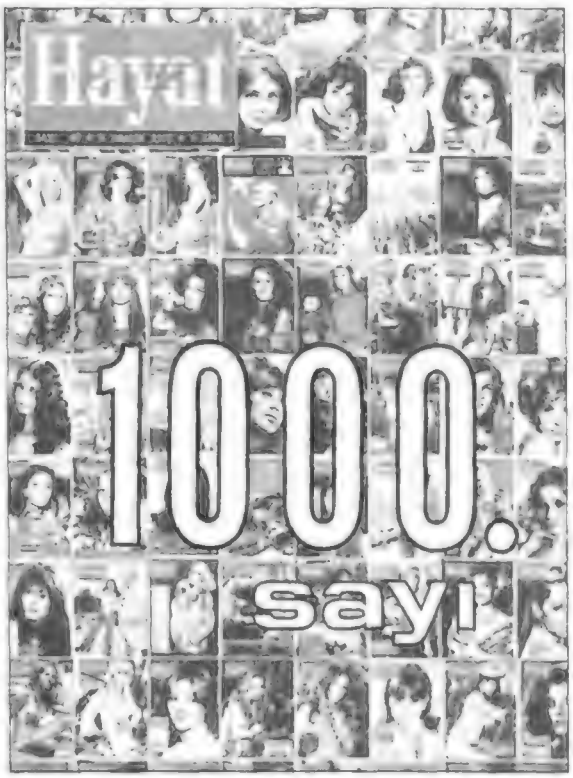

Hayat'ın 4 Aralık 1975 günü çıkan 1000. sayısı.

Basılmasına rağmen, grev nedeniyle piyasaya çıkarılmamadığı için Hayat'ın okurlarının eline ulaşamayan 6 Temmuz 1978 tarihli 1135. sayısı.

hemen arkadaşını uyarırdı.

Mürettiphane, günün her saatinde, sanki bir matbaa değilmiş de adeta bir ameliyathane imiş gibi tertemizdi! Takımlar, kompaslar, pirinç çizgiler, kurşun boşluklar her şey hep yerli yerinde, hurufat kasaları daima düzenliydi. Nerede *Hayat*'ın pırıl pırıl mürettiphanesi, nerede günlük gazetelerin, hele hele piyasa matbaalarının darmadağınık mürettiphaneleri... Montaj servisinin şefliğini ise yıllarca Muharrem ve Rıdvan Beyler sürdürdüler.

Sayfa Ressamının, Şımarık Köpeği

• Kamera ve rötuş servisinin girdisi çıktısı, nasıl yazıldığını bilemeyeceğim, Stumpe adlı, yerine göre şakacı, yerine göre bıçkın, ama daima neşesi çevresindekilere de yayılan bir Alman'dan sorulurdu. Tifdrukta filmler pozitif filme çekilir, sayfaların montajı kocaman kristal camların üzerine yapılırdı. Fotoğrafların rötuşunun yapıldığı yarı loş salon, her zaman bir düzen ve sessizlik içindeydi. Tertemiz basılan baskıda Necdet, Metin, Gökalp gibi rötuşör arkadaşların büyük emeği olduğu inkâr edilemez. Çalışanlar Stumpe'yi ne çok seviyor olmalıydılar ki, ona karşı besledikleri sevgiyi, Almanya'ya geri döndüğü zaman, kocaman bir portresini camlatıp servisin girişine asarak gösterdiler. Daha sonraları fotoğrafhane şefliğini Kerim Bey ve Ferit Can sürdürdüler.

• Baskı servisinin sorumluluğu verilen Herr Block, adı gibi dört köşe, kalıplı kıyafetli bir adamdı. Almanların en genciydi. Birkaç yıl sonra, eşi ve iki küçük çocuğuyla Almanya'ya tatile giderken mi, yoksa dönerken mi, Yugoslavya'da bir araba kazasında öldüğünü öğrendik, çok acıdık.

Duyduğumuza göre Block, arabasıyla geceleyin yol kenarına işaret bırakmadan parketmiş büyük bir kamyonun altına girmiş! Kendisi ile eşi başları parçalanarak oracıkta ölmüşler. Ama arka koltuktaki iki küçük çocuğu, herhalde boyları kısa olduğu için, tabiî öldürmeyen Allah öldürmez, kazadan sağ kurtulmuşlar! O iki yavrucağa, babasının Alman arkadaşlarının sahip çıktığını duyduğumuz zaman, çok duygulanmıştık.

• Ama bu Almanlar'ın içinde en ilgi çekicilerinden biri, derginin görsel havasını vermek için getirilen mizanpajör Jo Schmoll'du. Önünden bira bardağını, yanından Bolerman adlı sevgilisini, ayaklarının arkasından da durmadan hırlayıp zırlayan küçük köpeğini eksik etmeyen bu Alman'ın çalıştığı köşeye, kimse fazla mecbur kalmazsa uğramaz, herkes onun açığından geçmeye bakardı.

Bir gün derginin ressamı Ayhan Erer, yaptığı resmi vermek için mecburen Schmoll'un yanına gidince, buna sinirlenen şımarık köpek hart diye Ayhan'ı bacağından ısırıvermez mi! İş bu kadarla kalsa, yine de iyi. Olayı duyunca oracıkta bitiveren Şevket Bey, Çemberlitaş'taki Kuduz Hastanesi'ne gitmekle gitmemek arasında tereddüt geçiren Ayhan'ı herkesin içinde azarlayıvermişti: "Sen de niçin köpeğe o kadar çok yaklaştın!" diye!

Arada bir Şevket Bey'i, Bâb-ı Âli'nin ünlü gazeteci ve yazarlarının ziyaret ettiğini görürdük: Ya hatır sormak, ya da dergide iş istemek amacıyla... Çoğu da, gençlik yıllarında Bâb-ı Âli'de birlikte çalıştığı eski arkadaşlarıydı: "Va-Nu" takma adıyla yazan Vâlâ Nurettin... Yazılarının altına kısaca "fa" diye minnacık iki italik harften oluşan imzasını atan sanat dostu Fikret Âdil... Gazeteci Selâmi İzzet Sedes... Sonraları İstanbul Radyosu Müdürlüğü'nde bulunan Hasan Refik Ertuğ... *Akşam*'ın emektarlarından Giritli Hilâli Bey. *Vakit*'te muhabirlik, sonra Ankara Radyosu'nda başspikerlik yapmış olan Hikmet Münir Ebcioğlu... Hayata gazeteci olarak atılan, sonra yıllarca Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü yapan Midhat Sertoğlu... Zaten bu son üç arkadaşı da, yıllarca müessesede çalışarak *Hayat* ailesi içinde yeraldılar.

... Ve, *Hayat Ansiklopedisi* Yayımlanmaya Başlıyor

1960 yılında, 27 Mayıs darbesinin Türkiye'yi sarsmasının akabinde, Hayat müessesesinde yeni bir yayın çıkarmak için çalışmalar başlamıştı. Sanıyorum, yarı politik bir fikir dergisi olacaktı bu. Yâni, o günlerin çok tutulan ve bir ekol ortaya koyan Metin Toker'in çıkardığı haftalık *Akis* gibi... Adının *Ses* olması kararlaştırıldığı bu yeni dergi, Kadırga'da yeni kurulan tipo rotatif baskı makinesinde basılacaktı. Ne var ki, kısa zamanda ihtilâlci subaylar arasında görüş farkları meydana gelip de Ankara'da rüzgârlar tersine esmeye başlayınca, Banka'nın ileri gelenleri dergiyi çıkartmaktan hemen vazgeçtiler. Bu fırtınalı havada politik görüşler ileri sürüp yeni fikirleri savunmanın besbelli Banka'ya yarar yerine zarar vereceğini düşünmüş olmalıydılar. Bunda da haksız sayılmazlardı hani.. Müesseseye suya-sabuna dokunmayacak, şimşekleri üzerine çekmeyecek, üstelik de bol para kazandıracak yeni bir yayın gerekti.

1960'lı yılların başında yeni bir tipo rotatif satın alınmış, Kadırga parkındaki namazgâhın hemen arkasındaki binaya monte edilmişti. Bu makinede önce bir ay kadar *Cumhuriyet* gazetesi, arkasından da İstanbul telefon rehberi basılmıştı. Ama Rehber işinin sona ermesiyle de koca makine boş kalmıştı. İşte, yeni çıkacak yayınla *Hayat* müessesesine hem para, hem itibar kazandırmış, hem de boş duran rotatife iş çıkarmış olacaklardı.

1932-36 yıllarında, Cumhuriyet matbaacılık ve Neşriyat Şirketi tarafından *The Compton's Picture Encyclopedia* esas alınarak yayımlanan on

ciltlik eski bir *Hayat Ansiklopedisi* v[illegible] dı, ama işlevini kaybetmişti! İşte y[illegible] çıkarılacak yayın, büyük bir ansikl[illegible] pedi olacaktı: *Hayat Ansiklopedisi*.

Bâb-ı Âli'de Vahdet Gültekin, Sezai Solelli gibi iki usta yayıncının başına getirildiği dar bir kadro ile hazırlanan ansiklopedinin ilk fasikülü 1961 yılının sonlarında yayımlandı. İlk fasikülün 50.000 kadar basılmasına rağmen, daha çıktığı gün öğleye doğru hepsinin satılıp bittiği haberleri gelmeye başladı. Gerçek tirajı bulmak için ilk fasikülün o günlerde peyderpey onar, onbeşer bin yeniden basılması gerekti. Böylece ansiklopedi ilk hafta içinde 110.000'in üzerindeki bir tiraja oturdu.

Üç, Beş Kişiyle, Koca Bir Ansiklopedi

Hayat Ansiklopedisi'nin yazı müdürü Vahdet Gültekin'di. Orhan Ş. Yüksel, Azize Bergin, Vahit Orgun, Çiğdem Talû, Adlî Moran ve bu satırların yazarının bütün gün boyunca aralıksız ansiklopedilerden çevirdiği maddeleri, Vahdet Bey büyük bir titizlikle satır satır okuyup kontrol ediyor, gerekirse yer yer yeniden yazarak derleyip toparlıyordu. Sonra da alfabetik sıra ile mürettiphaneye dizgiye yolluyordu. Ciddi ve sistemli çalışan, Bizim Yokuş'ta saygınlığı olan, benzerine zor rastlanan titiz ve prensip sahibi bir yayıncıydı Vahdet Bey.

Tarih konularını Yılmaz Öztuna, Türkiye coğrafyasıyla ilgili maddeleri o zamanlar Üniversite'de coğrafya asistanı olan Metin Tuncel, tıp yazılarını da *Hürriyet* gazetesinde yıllardan beri küçük bir sağlık köşesi hazırlayan Dr. Nuri Ergene yazıyordu. Onun ölümünden sonra, sağlık konuları, o zamanlar henüz bestekâr olarak pek tanınmayan, üstat bestekâr Şerif Içli'nin yeğeni Dr. Selahattin İçli'ye yazdırıldı. Zamanla dışardan başka kimselere de çeşitli maddelerin ısmarlandığı oluyordu.

[illegible]lemler, Ayhan Erer ile sonradan [illegible] fotoğraf sanatçısı olacak olan [illegible] Güner'e yaptırılıyordu. dizilen [illegible]ları, Orhan Şıpka tashih ediyordu. Bu yazılar, ansiklopedinin kuruluşunda büyük emeği geçen yılların [illegible]ersicisi Sezai Solelli tarafından resimlenerek sayfalar haline getiriliyordu. Kadro o kadar dardı ki, beş formadan oluşan her fasikülü o ayın birinci gününe nasıl yetiştirdiğimize herkesten önce biz şaşırıyorduk. Aslında şaşıracak pek bir şey de yoktu: Vahdet ve Sezai Beyler'in tecrübesi, bilgisi; biz gençlerin de iyi niyet ve fedakârlığı sayesinde fasiküller gününde, gecikmeden okurların eline ulaşıyordu.

Yönetim, üç yıl süren, bu altı ciltlik *Hayat Ansiklopedisi* işinden çok memnun kalmış olmalı ki, hemen ardından 1964'te aynı kadroya, iki ciltlik bir de *Aile Ansiklopedisi* adında yeni bir ansiklopedi hazırlatıp yayımlattı.

Ses, Sinema Dergisi Olarak Yayımlanıyor

Yöneticiler, başlangıçta bir fikir ve politika dergisi olarak düşündükleri *Ses*'in uzun tereddütlerden sonra bir sinema dergisi olarak yayımlanmasına karar verdikleri gün, buna en çok sevinen, aylardan beri hep bir sinema dergisi çıkarmak için patronu dili döndüğünce ikna etmeye çalışan Semiral Bilbaşar oldu. *Ses*'in kapağında Cavidan Dora'nın fotoğrafı bulunan ilk sayısı 25 Kasım 1961 günü çıktı ve pırıl pırıl, tifdruk baskılı, güzel bir sinema dergisi olarak beyaz perde âşıklarının gönlünde taht kurdu.

Hepsi iyi, hoştu da, *Ses* de Almanlar'ı fazla zorlamak istemeyen patronun diretmesi yüzünden renksiz olarak yayımlanmıştı. O zamanlar, Belgin Doruk'ların, Ayhan Işık'ların, Muhterem Nur'ların, Gönül Yazar'ların altın yıllarıydı... Bir yanda basit tipo baskılarına rağmen renkli çıkan rakip sinema dergileri... Öte yanda geniş imkânlarına rağmen siyah-beyaz basılan *Ses* dergisi! Beyaz perdenin ilâhları sayılan o güzel insanları okurlara renkli fotoğraflarla vermek varken, derginin siyah-beyaz fotoğraflarla çıkması hepimize çok ters geliyordu. Ama, ne yaparsın, bir kişinin "arzu-yu umumisi" böyle istiyordu!

Tekniği fazla zorlamamak, yeni elemanlar almamak için patronun renksiz çıkmaktaki muhalefeti sanırım iki ay kadar sürdü. Bir gün Avrupa'dayken, onun yokluğundan yararlanarak acele hazırlattırılan renkli kapak ve iç sayfalarla, *Ses* renkli olarak çıktı. Patron da dönüşünde sesini çıkartmayınca, *Ses* de, *Hayat* da artık her hafta renkli çıkmaya başladı.

O sıralarda başta İtalya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde foto-roman dergileri çok rağbet görmeye başlamıştı. Hayatı boyunca hep yeni yayınlar kuran, yeni dergiler çıkartan, bir yandan da kitap yayıncılığı yapan Sezai Solelli, bu sefer de bir foto-roman dergisi çıkartmak için kollarını sıvamıştı.

Bu İtalyan mecmualarının çoğunun Türkiye temsilcisi Ali Rauf İnsel'in vasıtasıyla Mondadori firmasından foto-roman örnekleri getirtmiş ve bir dergi eskizi hazırlamıştı. Artık iş Patron'u ikna etmeye kalıyordu ki, galiba en zoru da bu olacaktı.

Solelli'nin hevesi çok geçmeden kursağında kaldı! Önerisi, "Bunları Avrupa'da hizmetçi ya da bulaşıkçı kızlar okuyor, daha kaliteli bir yayın yapalım, itibar kazanalım!" gerekçesiyle geri çevrilmez mi! Ama ileriyi gören ve işten anlayan *Hürriyet*'in sahibi Haldun Simavi, Ali Rauf Bey'le acele bir anlaşmaya vararak, Mondadori firmasının malzemeleriyle *Foto-Roman* adı altında, ofset bir dergiyi piyasaya sürüverdi bile! Bu kadarla da kalmadı, bir süre sonra, foto-romanların konuşma balonlarını Arapça basarak, bu dergilerin binlercesini Arabistan'da da satmayı başardı, tonla para kazandı!

Döneminin En Çok Satan Dergisi: *Resimli Roman*

Aradan bir yıl geçti, geçmedi, Haldun Simavi'nin bu başarısını geç de olsa yakalamak arzusuyla, Solelli'den aylar önce önerdiği dergiyi çıkarmasını isteyen, yine Patron'un kendi oldu. 2 Mart 1965 günü büyük bir İtalyan firması olan Rizzoli'nin çektiği foto-romanlarla yayımlanan *Hayat Resimli Roman* dergisi, kısa zamanda rakibi *Foto-Roman*'ı geride bırakarak 150.000'lik bir tiraja oturdu. İlk sayısının kapağında, Sofia Loren'in illüstrasyon bir portresi yeralıyordu.

Resimli Roman, daha ilk yılında, müessesenin ana mecmuası *Hayat*'tan da çok satmaya başladı; 60'lı, 70'li yıllarda Türkiye'nin en çok satılan dergisi oldu. Bu dergi, bu kadarla da kalmadı, birkaç yıl sonra, 6 Kasım 1967'den itibaren haftada iki kez -Pazartesi ve Perşembe'leri- çıkarak tirajını az bir kayıpla da olsa ikiye katladı.

Bu arada, 1 Şubat 1965 günü, aylık *Hayat Tarih Mecmuası* yayımlanmaya başlanmıştı. Hazırlayanlar, Yılmaz Öztuna ile Orhan Ş. Yüksel'di. Hikmet Münir Ebcioğlu'nun hazırladığı *Reader's Digest* tipindeki *Hayat-Ayna* dergisi 1 Aralık 1970 günü yayımlandı. Solelli'nin hazırlayıp peşpeşe çıkardığı *Hayat Hayvanlar Ansiklopedisi*, tek ciltlik *Hayat Küçük Ansiklopedi*, her ay piyasaya bir kitap veren Hayat Kitapları, müesseseye itibar ve maddî güç kazandırıyordu. Öte yanda, Vahit Orgun'un Doğan Kardeş Yayınları çerçevesinde çıkardığı *Resimli Bilgi Ansiklopedisi* de yayımlanmaya başlamıştı. Kısacası, 1960'lı ve 70'li yıllar Hayat Yayınları ile kardeşi Doğan Kardeş Yayınları'nın altın yılları oldu.

Haç Posterleri, İdam Resimleri

Bütün bunlar olurken *Hayat*, müessesenin ana dergisi olarak yayınını daima belli bir çizgide sürdürmekte devam ediyordu. Her yıl Kurban Bayramı öncesinde orta sayfalarda verilen renkli, büyük Hac fotoğrafı, derginin satışını ikiye, hattâ üçe katlıyordu. Ama, ertesi sayı tiraj tabiî ki, yine eski çizgisine iniveriyordu.

1961'de Menderes'in idam fotoğraflarının yayımlandığı tarihî infaz sayısı ise 490.000 basılıp satıldı. Kaldı ki, *Hayat* müessesesi bu fotoğrafların en ucuzlarını seçmiş, bunlara sadece 5.000 lira ödemişti. *Hürriyet*'in idam fotoğraflarına 100.000 liradan fazla ödendiğini duymuş, Haldun Bey'in ataklığını ve cesaretini takdir etmiştik.

Hayat camiasında çıkan yayınlar toplu halde: Hayat, Ses, Resimli Roman, Doğan Kardeş, Hayat Spor, Ayna

Hayat'ın yazı kadrosunda doğal olarak zaman zaman bazı değişiklikler oluyordu. İbrahim Çamlı'nın ayrıldığı yazı işleri masasına bir süre sonra Bâb-ı Âli dışından Sadun Aktuna oturtuldu. Sonra onun yerini kısa bir süre için Sezai Solelli, sonra da Çetin Emeç aldı.

Çetin Emeç, eski gazetecilerden *Son Posta*'nın sahibi Selim Ragıp'ın oğluydu. Önce Galatasaray Lisesi'ni, arkasından Hukuk Fakültesi'ni bitirmişti, ama çocukluğu ve yetiştiği yıl-

lar hep Bâb-ı Âli'de geçmişti. Babasının müessesesi kapanınca *Hayat*'ta çalışmaya başlamış, çok geçmeden de önce *Hayat*'ın, daha sonraları aynı zamanda *Ses*'in de başına getirilmişti. Uzun yıllar boyunca Çetin Emeç, Hikmet Andaç'ın yardımlarıyla hem *Hayat*'ı, ayrıca Erdoğan Sevgin'in yardımlarıyla hem de *Ses*'i çıkartmakta devam etti.

Çalışkan, çevresindekileri de çalıştırmasını bilen, titiz, bilgili, genç bir gazeteciydi Çetin Emeç. Ortaya yeni bir üslup koyabilen, arkadaşlarının yıllar boyunca öğrenip uyguladıklarını, bilinçli olarak kurallar haline getirebilen değişik bir yapısı vardı. *Hayat* onunla çok şey kazandı; onun *Hürriyet*'e geçmesiyle de çok şey kaybetti. Ama şurası gerçekti ki, *Hayat*'ın büyük binası, Emeç'e artık küçük gelmeye başlamıştı.

Emeç'in ayrılmasıyla *Hayat*'ın başına Mehmet Ali Kayabal, *Ses*'in başına da Erdoğan Sevgin getirildi. Kayabal, bugün de kitap çevirileriyle çalışmalarını sürdürüyor. Sevgin de *Ses*'ten sonra *Hürgün*'e geçmiş, *TV'de Yedi Gün* adlı sinema ve televizyon dergisini çıkartmıştı. Bugün, otuz beş yıllık bir birikimin ürünü olan magazinciliğini, *Sabah* gazetesinde TV dergiciliği yaparak sürdürüyor.

O Çatının Altından Kimler Geldi... Kimler Geçti...

Yirmi yılı aşan yayın hayatı boyunca kimler, kimler çalışmadı ki *Hayat* müessesesinin çatısının altında? Çoğu aramızdan ayrılan ağabeylerimizin, akranlarımızın ve de genç arkadaşlarımızın adlarını şu anda bir çırpıda sıralayıvermek kolay değil...

• Yazı müdürleri olarak Hikmet Feridun Es, Rakım Çalapala, İbrahim Çamlı, Sadun Altuna, Semiral Bilmeşar, Vahdet Gültekin, Sezai Solel, Vahit Orgun, Çetin Emeç, Mehmet Ali Kayabal, Erdoğan Sevgin, Yavuz Turgul, Yılmaz Öztuna, Çetin Özkırım, Seyfettin Turhan, Hikmet Münir Ebcioğlu, Mine Engez...

• Yazar ve muhabir olarak Nezihe Araz, Fikret Arıt, Kemalettin Tuğcu, Orhan Ş. Yüksel, Enis Rıza Olcayto, Orhan Tahsin, Adnan Erim, Azize Bergin, Adlî Moran, Çiğdem Talu, Cem Atabeyoğlu, Erman Şener, Cahit Poyraz, Ünal Yiğitdinç, Koray Güney, Ertuğrul Zorlutuna, Aytül Akal, Yener Ölmez, Cengiz Yarbağ, Şener Girgin, Günvar Otmanbölük, Midhat Sertoğlu, Nur İçözü...

• Mizanpajör ve teknik eleman olarak Hikmet Andaç, Renda Poğda, Şekip Gümüşkanatlı, Öz Dokuman, Tansu Çobanoğlu, Selçuk Dursun, Tuncer Ertaş, Meltem Kutun...

• Ankara bürosunda Şemsi Kuseyri, Ozan Sağdıç, Erdoğan Çiftler, Tülay Kopkiman, Semra Karaibrahimgil...

• Ressam olarak Firuz Aşkın, Ayhan Erer, Oral Orhan, Mihriban Danışman, Sezgin Burak, Şemsi Güner, Melih Küre...

• Tashihte, Afif Yesari, İhsan Tayşılı, Turgut Bıçakçı, Orhan Şıpka, Mustafa Eröz...

• Fotoğrafta, Ara Güler, Suavi Sonar, İnal Tengizman, Necdet İşler, Tamer Güvenç, Erol Dernek, Yalçın Kılan, Kutlu Ertuna, Sedat Dizici, Sedat Tuna, Garbis Özatay...

Ve daha akla gelmeyen kimler, kimler...

Yıllar, Yılları Kovalıyor...

Hayat mecmuası, 5 Eylül 1958 günü 100. sayısını, 5 Mayıs 1966 günü 500. sayısını, 4 Aralık 1975 günü de 1000. sayısını idrak etti... Derken, 6 Nisan 1976 günü de 20. yayın yılını kutladı. İlk çıktığında fiyatı 75 kuruştu. 100. sayısının kapağında fiyatı olarak 100 kuruş, 500. sayısında da 150 kuruş ibaresi var. 1000. sayısının fiyatı 5 lira, grevin öncesinde çıkan 1135. sayı ise 10 lira idi.

Bir süreden beri, *Hayat* müessesesi Kâzım Taşkent'in başında bulunduğu Yapı Kredi Bankası'nın Muzaffer Balcı ve Bateş Bayilik Teşkilâtı BATEŞ'in sahibi Kemal Erhan'dan oluşan üçlü bir heyet tarafından yönetiliyordu: Rado yazı işlerine, Balcı muhasebe ve idareye, Erhan da dağıtıma bakıyordu.

Ne var ki, çalışanlarla yönetim arasındaki anlaşmazlıklar, her toplu sözleşmede biraz daha büyüyordu. 1978 yılının Temmuz ayında çalışanların başlattığı grevle *Hayat* yayınları 22. yılında noktalandı. 6 Temmuz 1979 tarihli 28. sayı (başlangıçtan bu yana 1135. sayı), tamamının basılmasına rağmen piyasaya çıkartılamadı. Hayat binası grev boyunca aylarca kapalı kaldı. Tatsız olaylar yaşandı; çalışanlar perişan oldu, öte yanda makineler bakımsızlıktan zarar gördü. Bu arada yılların birikimi arşiv de yok oldu.

Sonunda dergiler ve tesisler işadamı ve müteahhit Kemal Uzan tarafından satın alındı da grev sona erdi. Ama *Hayat* müessesesi, bir daha aslâ o eski *Hayat* müessesesi olamadı. *Hayat* aylık olarak bir süre daha yayınlandıysa da hiçbir zaman eski itibarını bulamadı. O sıralarda daha çok satan *Ses* dergisi, daha az satan *Hayat*'ın içinde ilâve olarak verilmeye başlandı. Sonunda kaçınılmaz son geldi, çattı. Her şey, hepsi masal oldu.

Kırk bir yıl; dile kolay... *Hayat*'ı çıkaranların yarısından fazlası aramızda değil... *Hayat*, *Ses*, *Resimli Roman*, *Hayat Tarih* gibi dergiler de yayımlanmıyor artık. O çatının altında yaşanan tatlı, acı anılar da her geçen gün biraz daha kaybolup gidiyor. Bu kuruluşun değişik yayınlarında, değişik kademelerinde on yedi yıl çalışan biri olarak ilerde araştırma yapacak birilerine biraz ışık tutabildimse, yine de iyi; kusurlarımız varsa, affola...

Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı

HASAN BAHAR

Fırat Nehri üzerinde barajların yapımı ile birlikte ilmî çalışmalar da artmıştır. Özellikle baraj göllerinin altında kalacak höyüklerde yapılan kazı ve yüzey araştırmaları bölge tarihi açısından önemli bilgiler ortaya çıkarmıştır.

Dünya tarihinde medeniyetlerin oluşmasında su boyu ovalarının önemli katkıları tartışmasız kabul edilen bir gerçektir. İlk medeniyetlerin beşiği sayılan Fırat ve Dicle ovaları *Bereketli Hilâl* olarak kabul edilmektedir. Yunanlıların iki nehir arası anlamına kullandıkları Mezopotamya Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bereketli topraklara verilen bir isimdi. Basra Körfezi'nden Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan bu bölgelerde bugün yine görkemli bir medeniyet izleniyor. Fırat Nehri'nin yukarıdan aşağıya doğru başlayan bu medeniyet filizinin kökleri Keban Barajı, Karakaya Barajı, Atatürk Barajı ve Harran su tünelleridir.

Bölgede yapılan arkeoloji ve tarih araştırmaları yukarı Fırat bölgesinin eski Mezopotamya medeniyetleri ile iç içe olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Fırat bölgesi kültürleri için Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin kaynaştığı bir alan olarak bakabiliriz.

Biz bu yazımızda çoğunlukla Karakaya Bölgesi eskiçağ tarihi ile ilgili bilgiler üzerinde durmak istiyoruz. Zira Keban Barajı ile ilgili çalışmalar 1970-1980 yılları çalışmalarında genişçe yeralmıştır. Atatürk Barajı çevresi ise ileride çalışmak istediğimiz bir konudur.

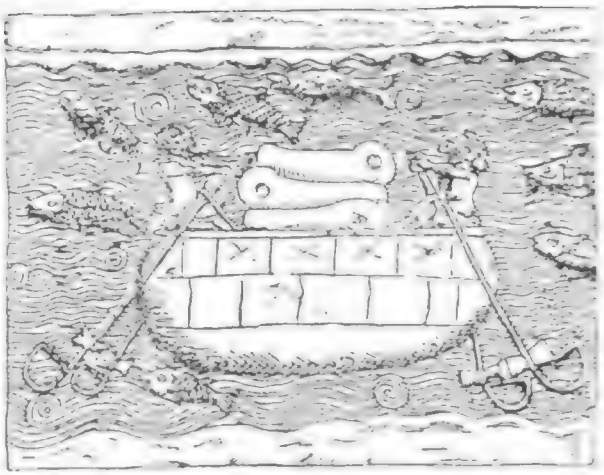

Resim 1- *Geç Asur dönemi nehir taşımacılığı*; F. Kınal, Atatürk Konferansları, 1973-1974, 1977

Fırat Havzası ve Karakaya Baraj Bölgesi Tarihi Coğrafyası

Antik yazarlardan edinilen bilgilere göre Karakaya Baraj bölgesi (yani Malatya-Elazığ arası, eski Malatya ovası) doğu-batı ve kuzey-güney yollarının kesiştiği bir bölgede bulunur. Malatya'dan (antik Melietene)[1] Fırat'a (antik Euphrates) doğru uzayıp Kömürhan'da (Tomisa Geçidi)[2] karşı kıyıya geçen, buradan doğu, doğu-kuzeydoğu yönünde Harput'a ve Polybius'un *Kalon Pedion* (Güzelova)[3] dediği bereketli Altınova'ya doğru uzanan ulaşım şebekesi bölgenin en önemli yoluydu. Bu yol Fırat'ın batısındaki Kapadokya ile doğudaki yüksek yaylaları birbirine bağlamaktaydı. Bu nedenle antik dönemde Tomisa geçidi hayati bir stratejik ve siyasal önem taşıyordu. Burası Hellenistik çağda Hindistan'a uzanan karayolunun hareket noktası olarak tanınırdı.[4] Muhtemelen burası Lucius

Hasan Bahar, S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesidir.

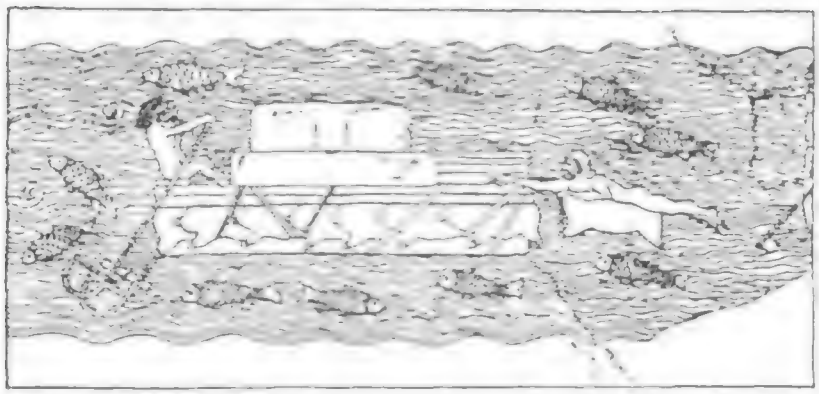

Resim 2- *Geç Asur d[illegible]şunu anlatan iki gravür.* F. Kınal, a.g.e.,

Cornellius Sulla'nın M.Ö. 95'te Part kralıyla ilk Roma'lı general olarak anlaştığı yerdi. Fırat Irmağı ise imparatorluğun etki alanının en doğu sınırıydı.[5] Bu olaydan 150 yıl kadar sonra M.S. 70'de Roma, Doğu Anadolu'ya üç legion yolladığında bunlardan biri Tomisa geçidi üzerinden gelecek düşmana engel olacaktı. Bu legion Melitene'ye yerleştirilmişti (muhtemelen bu yer Malatya'nın 6 km. doğusundaki Demirşapka Tepesi'dir). Bu kale Orta Anadolu'ya, kuzeybatıya, Sivas'a (Sebasteia) ve batıya Kayseri'ye (Kaesareia) doğru uzanan yollarla bağlıydı.[6] Fırat'ın doğusundaki karayolu da Altınova'ya ulaştığında kollara ayrılıyordu. Bunlardan biri Van Gölü çevresine diğeri de güneye Hazar Gölü'nün kıyılarından geçerek, Antitorosları aşarak Mezopotamya'nın kuzey ucunda bulunan Tigris (Dicle) kıyısındaki Amida (Diyarbakır)'ya uzanıyordu.[7]

Antik kaynaklardaki durumuna göz attığımız bu bölgenin, tarihin erken dönemleri ile de ilgili belgelerine rastlamak mümkündür. Kültepe'de bulunmuş Asur Ticaret Kolonilerine ait çivi yazılı belgelerde, Malatya yakınlarından bir yolun Asurlu tüccarları Kayseri civarına götürdüğünü öğrenmekteyiz. Tüccarlar Anadolu'nun en büyük ticaret merkezi Kaneşkarum (Kültepe)'a ulaşabilmek için zaman zaman Tegarama ve Timilkia yolunu yani bugünkü Darende ve Gürün yolunu kullanmışlardı.[8]

Prof. Dr. Veli Sevin'in 1981-1987 yılları arasında yaptığı İmikuşağı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan eserler arasında Asur Ticaret kolonilerine ait buluntular elde edilmiştir.[9] Tüccarların Kaneş'e ulaştığı bu kuzey yolundan başka Harran'dan geçerek Birecik, Maraş, Göksun ve Pınarbaşı'dan ulaşan bir de güney yolu mevcuttur.[10]

Karakaya Baraj gölü suları içinde kalmış İmikuşağı, Değirmentepe, İmamoğlu, Köşkerbaba ve Şemsiyetepe höyüklerinde çıkan prehistorik malzemeler tarih öncesinde de Anadolu-Mezopotamya ilişkilerini ortaya koymuştur.[11]

Bölgenin Tarihçesi

M.Ö. 9. yüzyılda Urartu belgelerinde Malatya-Elazığ arasındaki bölgeye Şupa(ni) adı verilmekteydi. İlk kez Urartu Kralı Menua'ya ait Palu yazıtında görülen bu ad hem ülke, hem de kent adı olarak kullanılmıştır. Bu yazıtta Fırat'ın batısında bulunan Malatya'dan da "Melitia" olarak söz edilmektedir.

"... Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. O Şebeteria ülkesini zaptetti. O Huzâna kenti ülkesini zaptetti. O Şupa(ne) kentini zaptetti... O Melitia şehrinin kralını haraç koşulu ile affetti..."[12] Palu yazıtından bölgenin M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Urartu hakimiyeti altında olduğu anlaşılmaktadır.

Şupani adına daha sonra Urartu Kralı Argişti I'in bir yazıtında da rastlanır.[13] Bu yazıtta Urartu Kralı Argişti I'in Hate ve Şupani ülkesinden topladığı 6600 kişiyi Transkafkasya'da kurduğu yeni bir kente yerleştirmesinden söz edilir. Kömürhan yazıtından (şimdi baraj suları içindedir) anlaşılacağı üzere[14] bu bölge Urartu Kralı Sarduri II döneminde de Urartu Krallığı'na bağlıdır. Sarduri II'nin icraatlarını Habibuşağı (İzoli) yazıtında kendisinin Fırat'ı geçen ilk Urartu kralı olduğunu belirtir:

"... Argişti'nin oğlu Sarduri ilerledi. Sarduri şöyle der: Fırat (ID purana-di) pürüzsüzdü. Oradan karşıya geçen hiçbir Urartu kralı yoktu... Tumişki (URU tu-me-eski) önünde askerlerimin arasında karşıya geçtim..."[15]

Asur imparatorları Tiglatpileser III ve Sargon II'nin Urartu devletine karşı giriştikleri seferlerden 8. yüzyılın sonlarından itibaren bu bölgedeki Urartu yayılması duraklar ve hattâ giderek geriler.

Urartu devleti yıkıldıktan sonra (M.Ö. 610) bir ara Medlerin elinde kalır (M.Ö. 590-55).[16] M.Ö. 550 yıllarındaki Kyros'un Anadolu'yu işgalinden Büyük İskender'in fetihlerine değin Pers İmparatorluğu'na dahil olduğu açıktır. İskender ve onun halefi olan Selevkoslar bu dağlık ülkenin idari yapısında büyük değişiklik oluşturamadılar. Bu nedenle bölgenin etkili bir şekilde kontrolünü eskiden olduğu gibi mahalli sulaseler ve asil ailelerin yardımıyla sağlayabildiler.[17]

Bölge Antiokhos III döneminde Selevkoslara bağlanır (M.Ö. 223-187). Magnesia savaşında Antiokhos'un Romalılara yenilişi üzerine Salevkos devletinin egemenliğinden kurtulurlar. M.Ö. 188'deki Apemea Barışı ile bir süre bağımsız kalır.[18] Bölge uzun bir süre Romalılar ile

Resim 3- *Günümüzde Fırat üzerinde Kelek taşımacılığı*

Tigranes, Pontus Kralı Mithridates arasındaki mücadelelere şahit olur. Özellikle doğu ve batı medeniyetlerinin yüzyüze geldiği bölgede bir süre sonra Araplar ve Bizanslılar mücadelesi yaşanır. Araplar zamanında bölge bir sugûr bölgesidir. Malatya bir sugûr (hudut) şehridir. Araplar güç kaybedince bu bölge yine Bizanslıların eline geçer. Bir Türkmen beği olan Emir Dinar'ın 1055 yılında bölgedeki fetihlerini görmekteyiz. Fakat Türkmenlerin Suriye ve Irak'taki mücadeleleri bir süre daha fethini geri bırakır. Erzurum Emiri Saltuk (Sanduk)'un 1059 yıllarında bölgeyi fethettiğini öğrenmekteyiz.[19]

Bölge Türklerin XI. yüzyılda fethiyle birlikte önemli bir giriş kapısı olmuştur. Doğudan gelen Türk göçleri Anadolu içlerine bu yolları kullanarak yayılmıştır. Malazgirt kahramanı Anadolu kapılarını Türklere ebediyen açan Alparslan ise Fırat kıyılarına 20 ikinci Kânun 1071 tarihinde ulaşmıştır. Fırat Nehri'ni Birecik'te geçen Alparslan için Buhâralı Kadı Ebû Ca'fer Muhammed şu tarihî konuşmayı yapmıştır: "Efendimiz nimetinden dolayı Allah'a şükür edelim. Zira bu nehri ne eski zamanlarda ve ne de İslâm devrinde, köleler müstesnâ, Türk hükümdarı olarak, ilk defa siz geçiyorsunuz" demiştir. Bunun üzerine bundan hoşlanan Alparslan bütün emirleri ve beyleri çağırarak bu sözleri tekrarlatıp ve kendisi de Allah'a hamd etmiştir.[20]

Fırat Nehri'nin tarihî coğrafyası üzerindeki bu değerlendirmemizden sonra antik kaynaklardaki bilgilere bir göz atalım. Antik yazarlarının bilgilerini olduğu gibi vermek istediğimiz bu kısımda Fırat bölgesi tarihi ile yeni bilgiler edinileceğini umarız.

Antik Kaynaklarda Fırat

Fırat Nehri ile ilgili ilk bilgilere Mezopotamya kaynaklarında rastlamak mümkündür. Mezopotamya'da kurulmuş ilk medeniyetler Anadolu'da bulunan maden ve kereste gibi hammaddelere büyük ihtiyaç duyuyorlardı. Bu hammaddeleri Mezopotamya'ya ulaştırmak için Fırat'ın taşıma gücünden faydalanılmıştı. Nitekim Lağaş Kralı Gudea'ya ait "A silindiri" olarak adlandırılan belgede bu konuda bir örnek bulunmaktadır: "Tanrı Ningirsu'nun EN Rahibi Gudea (o zamana kadar), hiç kimsenin girmemiş olduğu Sedir Dağı'na yol yaptı. Onun (=Sedir Dağı'nın) sedir ağaçlarını büyük baltalarla kesti... Sedir sallarını devâsâ yılanlar gibi Sedir Dağı'ndan nehrin suyu (istikametinden aşağı akıyordu...)"[21] Sözü edilen nehrin Fırat olduğu anlaşılmaktadır.

Fırat Nehri'nin Sumer destanlarında da işlendiği görülür. Ünlü Gılgamış destanında adından sıkça bahsedilir. Hattâ bazı araştırmacılara göre Nuh Tufanı bu nehrin çevresinde yaşanmıştır.[22] Yine Sumer, Asur ve Babîl gibi eski Mezopotamya devletlerinin yasalarında Fırat Nehri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Dünyaca ünlü Hammurabi kanunlarında Fırat ve Dicle Nehri adeta birer yargıç rolündedir. Bu da ilk insanların suya verdiği önemi ortaya koymaktadır. Fırat kıyısında yapılan kurtarma kazılarında kazılar sonucu her kültür tabakasında çöp çukurlarının bulunması ve çöplerin nehire atılmaması eski çağ medeniyetlerinde suya verilen değeri bir kez daha belgelemiştir. Su ile ilgili Hammurabi ceza yasalarından şu örneği burada vermek istiyoruz:

"Eğer bir adam, bir adam hakkında (onun) büyü (yaptığını) iddia ederse ve onu ispat etmezse (edemezse) üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre gidecek (nehre dalacaktır). Eğer nehir onu çekerse (zaptederse) iftira eden onun evini (mülkünü) alacak (sahiplenecektir). Eğer o adamı nehir temiz çıkarırsa ve selâmete çıkarsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selâmete çıkardığı (adam) iftiracının malına mülküne sahip olacaktır."[23] Bu kanun maddesinde büyücülüğün ne denli suç olduğu anlaşılmakla birlikte nehrin yargıçlığı da o denli önemlidir.

Bu kanunlar içinde gemicilikle de ilgili hükümler mevcuttur:

"Eğer bir gemici, bir adamın gemisini batırıp onu (tekrar) yüzdürürse fiyatın yarısı kadar gümüş verecektir."[24] Bu konuda benzeri maddelerle karşılaşmak mümkündür. Demek ki su yolu taşımacılığı da önemli bir faaliyetti.

Geç Asur kabartmalarında tasvir

edilen nehir taşımacılığı eski çağlarda Fırat ve Dicle nehirlerindeki taşımacılık konusunda iyi bir örnek oluşturur (Resim:1-2).[25] Resimlerden bir tanesindeki kayığın yapım tekniği dikkatle incelendiğinde günümüzde kullanılan "Kelek"lere benzerlik gösterdiği görülür. Kayığın su üstünde dengede kalabilmesi ve durabilmesi için yan kısımlara şişirilmiş keçi derileri (tuluk) bağlanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Fırat ve Dicle gibi nehirlerde kullanılan bu tür ulaşım araçlarına kelek denmektedir. Önceleri keçi derileri ile su üstünde kalan kelekler son zamanlarda şişirilmiş traktör iç lastikleri kullanılarak yapılmaktadır. Kelek'le ulaşım Fırat'ın akıntısının yavaş olduğu şartlarda yapılabilmektedir. Kelek en fazla nehrin karşıdan karşıya geçişinde kullanılır (Resim: 3). İleride bu konu üzerinde duracağız.

Mezopotamya yazılı belgelerinden başka Grek ve Roma dönemi tarihçileri Fırat hakkında bilgiler vermektedir. Bunlar arasında Klasik dönem tarihçisi Herodot ve Antik dönem coğrafyacılarından Strabon ayrıntılı bilgiler vermektedir. Herodot Babil Kraliçesi Semiramis'in Fırat üzerinde birçok bentler yaptırmasından söz etmektedir.[26] Yine Herodot'tan Fırat üzerinde ilk baraj gölü olabilecek inşaatın Babil Kraliçesi Nitrokis tarafından yapıldığını öğreniyoruz. Olayı şu şekilde zikreder: "Eski krallar zamanında bir yandan öbür yana geçmek için kayığa binmek gerekiyordu. Ve bu bana kalırsa pek sanat bir şey değildi. O (Kraliçe Nitrokis) da böyle düşündü. Fazla suları akıtmak için bir yapma göl açılırken, bu arada bir başka anıt kazanma fırsatı da çıktı. Önce kocaman taşlar yontturdu ve taşlar hazır, kazma işi de hazır olunca ırmağın suyunu kazılmış olan çukura çevirtti. Burası doluncaya kadar geçen süre içinde ırmak yatağı tamamen kurudu. O zaman ırmağın kentin içinden geçen bölümü de, her iki yakasını ve kapılarını ırmağa açılan yerlerini kale bedenlerinde olduğu gibi pişmiş tuğla ile örülmüş duvarlar ile pekiştirdi. Sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde taş ocaklarından getirilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurduttu. Bu maden iskelet üzerine, gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor ve Babilliler bir yandan öbür yana geçiyorlardı... Geceleri hırsız uğursuz takımı geçmesin diye tahtalar kaldırılıyordu... Yapma göl sahici bir göl haline geldikten ve o arada köprünün yapımı da bittikten sonra Fırat yeniden eski yatağına çevrildi.[27] Baraj yapımı ile ilgili bu bilgilerin yanında Fırat üzerinde köprü yapımı konusunda da ayrıntılı bilgi sahibi olmaktayız. Fırat üzerinde taşımacılık konusunda da Herodot şu bilgileri vererek bize ışık tutar: "... söğüt ağaçları kesilip gemiler için kaburgu çatalı yaparlar (bugünkü Malatya civarı). Bunun üstünü dıştan deri ile kaplarlar, bir tekne çıkar, boyu bir, başı kıçı belirsiz. Bu gemiyi dediğim gibi yuvarlak yaparlar, tıpkı yuvarlak bir kalkan gibi; içine saman yayarlar, üstüne eşyayı doldurup suyun akıntısına bırakırlar; belli başlı yükleri palmiye ağacından yapılma ilaçlardır, bunların içine şarap doldurulmuştur. Geminin düz gitmesi iki tane ıskarmozsuz kürekle sağlanır, bunları ayakta duran iki kişi kullanır. Birisi küreği bu yana çekerken, öbürü tersine iter suyu. Bu gemiler kimi zaman pek büyük olurlar; öbürleri daha küçüktür. En büyükleri beş bin talant ağırlığa kadar yük alabilirler. Her gemide canlı bir eşek bulundururlar; büyüklerinde daha çok vardır. Böylece su üzerinde giderek Babil'e varırlar, taşıdıkları öte beri malı satarlar, sonra bağıra çağıra geminin tahtalarını ve samanını da satarlar; sonra derileri eşeklerin sırtına vurur, Ermenistan (bugünkü Malatya civarı)'a dönerler, zira ırmağı ters yönde çıkmak düşünülemez. Akıntı buna elvermez, zaten gemileri tahtadan değil de deriden yapmalarının nedeni budur..."[28]

Resim 4-Günümüzde Samsat-Lidar arasında taşıma aracı olan motorlu kayık.

Herodot'un M.Ö. V. yüzyıllara ait verdiği bu bilgiler sayesinde bölgedeki ticaret, ulaşım ve gemi yapma tekniği hakkında aydınlanmış oluyoruz.

Antik kaynaklardan birisi de Poybius'un Historiae'sıdır. Bu eserden Fırat'ın rejimi ve sulama kanalı hakkında bilgiler öğreniyoruz. Polybius'un bu konudaki ifadesi şu şekildedir:

"... Pers Körfezi'ne aktığı sanılmaktadır (Fırat Nehri). Fakat bu böyle

değildir. Zira ülke üzerindeki kanallar nehrin suyunu denize dökülmeden önce tüketirler. Öyle ki yapısı birçok nehrinkinden farklıdır. Diğer nehirlerde sözkonusu akıntı üzerinde aktığı ülke sayısı arttıkça gitgide artar ve bu nehirler kışın en yüksek ve yazın ise en alçak düzeydedirler, fakat Fırat köpek yıldızının yükselişinde en üst düzeye ulaşır ve akıntı Suriye'de en hızlıdır ve nehir ilerledikçe giderek suyu azalır. Bunun nedeni kış yağmurlarının artmasından değil, karın erimesine bağlı olmasındandır."[29]

Günümüzde de Fırat'ın suyunun yükselmesi ve alçalması konusunda köylülerin bu şekilde değerlendirmeleri vardır. Fakat baraj gölleri yapılınca bu değerlendirmelerin sağlıklı olmadığı üzerinde durulmaktadır. Zira barajlardan su kontrollü olarak bırakılmaktadır. Muhakkak ki bu bilgiler günümüz teknik çalışmalarına da ışık tutacaktır.

Romalı hatip Cicero (M.Ö. 106-43) bir tarih yazarı olmamakla birlikte, Anadolu'da görevlerde bulunmuştur. Bu yüzden bölge ile ilgili verdiği bilgiler bir tarih niteliğindedir. Özellikle Fırat çevresindeki Roma-Part mücadeleleri hakkında bilgiler vermiştir:

"Partlar Fırat'ı Part Kralı Orades'in oğlu Pacoros'un yönetiminde bütün kuvvetleri ile geçtiler. Suriye'deki Bibulus hakkında bilgi yok. Cassios bütün ordusuyla Antiochia (Antakya)'da, ben Toros yakınında (ordumla birlikte) Kapadokya'daydım.[30]

Cicero'nun verdiği bilgiden de anlaşılacağı gibi Fırat Nehri Romalıların doğuda önemli bir sınır noktasını teşkil etmektedir. Bölge büyük devletler tarafından önem verilmiş bir jeopolitik duruma sahiptir. Tarihte bölgeyi elinde bulunduran devlet Anadolu'da güven içinde yaşayabilmiştir.

Amasia'lı (Amasya) Strabon, Fırat çevresindeki şarapçılıktan söz eder. M.Ö. 1. yüzyılda Malatya civarında üretilen Monarita adlı bir şarabın dünyaca ünlü Yunan şaraplarıyla rekabetinden söz etmiştir. Bölgeden M.Ö. V. yüzyılda da şarap ihracatının olduğunu yukarıda Herodot'tan da öğrenmiştik. Şimdi şarapçılık konusunda Strabon'un sözlerine önem verelim:

"Melitene (Malatya) Kommagene (Adıyaman civarı)'ye benzer, çünkü her tarafında meyve ağaçları vardır. Bütün Kapadokya'da böyle olan yegâne memlekettir. Böylece yalnız zeytin üretmez aynı zamanda, Yunan şarabı ile rekabet eden Monarita adlı şarabı da elde eder. Melitene, Sochene'nin karşısında kurulmuştur. Fırat bu bölge ile Kommagene arasında akar ve sınırı meydana getirir. Uzakta nehrin karşı sahilinde Kapadokyalılara ait önemli bir kale vardır ki, ismi Tomisa (Kömürhan)'dır. Burası Sophane'nin kralına 100 talanta satılmıştı. Fakat sonradan Lucullus tarafından Mitnridates'e karşı yapılan savaşta kendisi ile birlikte sefere çıkan Kapadokya kralına yiğitlik armağanı olarak sunulmuştur."[31]

Strabon'un verdiği bu bilgiler doğrultusunda Roma dönemi bölgenin siyasî yapısı, coğrafî yapısı konusunda da bilgilere sahip oluyoruz. Bölge günümüzde de üzüm ve kayısıları ile meşhurdur. Fakat Strabon'un bölgede zeytin yetişmesiyle ilgili sözlerine katılamıyoruz. 1980-1987 yılları bölgede yoğun yüzey araştırmaları yaptık ve hiçbir zeytin ağacına rastlamadık. Fırat bölgesi kurtarma kazılarında da arkeolojik olarak zeytinle ilgili bir buluntuya rastlayamadık. Strabon belki de iğde ağaçlarını yeşil zeytine benzetti.

Fırat Geçitleri

Fırat üzerindeki geçitlerden sadece Anadolu üzerindekiler üzerinde duracağız. Güneydoğu ve Doğu Anadolu topraklarımız üzerinde bulunan Fırat Nehri'nin yukarı kısımında belli başlı üç tarihî geçit noktası vardı.

Kuzeyden güneye: 1) Tomisa (Kömürhan civarı), 2) Armosata (Samsata), Samsat civarı, 3) Zeugma (Birecik yakını).

Bu geçitlerin tarihin ilk dönemlerinden beri kullanıldığını biliyoruz. Özellikle Asur ticaret kolonileri tüccarları Kültepe (Kaneş)'ye ulaşmak için bu geçitleri kullanmıştı.[32] Antik devir yazıları da bu geçitlerle ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Bu bilgilere bir göz attığımızda geçitlerin kullanımı ile ilgili ilginç geleneklerle karşılaşırız. Roma dönemi yazarlarından tarihçi Tacitus şu bilgileri vermektedir:

"Artabanus kaçmıştı ve adamları şimdi yeni bir kral istiyordu. Vitellius Triates'e (Tridates III) bu fırsattan yararlanması tavsiyesinde bulundu. Ve ihtiyatları ile birlikte ordusunu Fırat kıyısına doğru yürüttü, orada kurbanlar kesildi. Irmağı yatıştırmak için yapılan kurbanlar arasında Roma, Mars'a ulusal kutsal adaklarını sunarken, Part tarafı güzel koşumlarla süslü bir at hazırlamıştı. Hiç yağmur düşmemiş olmakla birlikte, yerliler ırmak sularının kendiliğinden fazla yükseldiğini bildirirler. Bundan başka ırmağın beyaz köpüğünün dıadem gibi halkalar yaptığı görüldü ki bunun kazasız belasız bir geçişe işaret ettiği kehanetine varıldı. Ötekiler daha akıllı bir açıklamada bulundular. Girişim ilk hamlede fakat çabuk şekilde yapılırsa başarılı olacaktır. Ancak nehir kehanetlerde belirtildiği şekilde akış hızını değiştirmedi. Kayıklardan bir köprü kuruldu ve ordu karşıdan karşıya geçti."[33]

Tacitus'un verdiği bilgilere benzer bir şekilde antik yazar Plutarkhos (M.S. 467-127)'dan da bilgiler öğrenmekteyiz:

. Fakat Lucullus (Romalı Komutan) zorlu yürüyüşlerle Fırat'a vardı. Burada ırmağı kış fırtınalarından ötürü taşmış ve bulanık hali buldu. Ve sonra sallar toplayıp bunlardan köprüler inşa etmenin zahmetini ve gecikmeyi düşünerek canı sıkıldı. Fakat akşam üzeri ırmak çekilmeye başladı.

Yerliler ırmak yatağındaki adacıkların güneşin kurutmasıyla görülmeye başladığını ve de onları yakın yerde akıntının yavaş olduğunu gözlemleyerek, bu durumun önceleri ender göründüğünü, nehrin Lucullus için sakinleştiğini Lucullus'a belirterek, ona kolayca ve hızla karşıya geçilebileceğini tavsiye ettiler... Böylece Lucullus Fırat'ın sağlamış olduğu bu fırsatı kullanarak, askerlerini karşıya geçirdi. Fırat'ın öte tarafını barbarların en yüce saydıkları bir tanrıça olan Pers Artemis'inin kutsal hayvanları buzağılar otlar. Bu buzağılar yalnızca kurbanlıktır. Diğer zamanlarında üzerlerinde Pers Artemis'in meşale şeklindeki damgasını taşıyarak kendi hallerinde başıboş dolaşırlar. İstenildiğinde onları yakalamak kolay iş değildir. Ordu Fırat'ı geçtikten sonra buzağılardan biri tanrıça için kutsal sayılan bir kayaya geldi ve üzerinde durdu, zorlama olmaksızın geleneksel ipe eğerek, kurban edilmesi için kendini Lucullus'a sundu. Ayrıca Lucullus güven içinde geçişinden ötürü Fırat'a bir boğa kurban etti."[34]

Antik kaynaklardan verdiğimiz bu örnekler Fırat Nehri'nin oynadığı tarihî rol hakkında bizi aydınlatmaktadır. Bu bilgilerin içinde gerçeklerin yanında efsanevî bilgiler de bulunmaktadır. Bu da Fırat'ın insanların gözünde ne denli önemli olduğunu yansıtmaktadır. Fırat ile ilgili olarak XVII. yüzyıl seyyahlarından J.B. Tavernier kısa bilgiler vermiştir. Fırat üzerinde IV. Murat'ın askerlerini götürmesi ve değirmenler konusundaki verdiği bilgiler ilginçtir.

J.B. Tavernier'de Fırat Nehri: "... 1638'de Ulu Hakan (IV. Murad)'ın Bağdad'ı kuşattığı zaman, ordusunun savaş malzemesinin büyük kısmını Fırat'a indirdiğini gördüm. Ama o zaman, bütün değirmenleri kaldırmak icap etmişti."[35] Tavernier bu bilgilerini vermeye devam eder, Fırat'tan başka bir ırmak üzerindeki taşımacılığı o kadar canlı anlatır ki, biz burada yer vermek istedik: "... Akıntısı kuvvetli, adı ise Bobrus olan nehri geçmek için iki gün sarfetmiştik. Gemiler bulunmadığından, uzun sırıklarla beş ya da altısı üstüste konup birlikte bağlanır. Bu sal, kare şeklinde olup onu suyun üstünde tutmak, yüzdürmek için altına yüz kadar içleri hava ile doldurulmuş tulum yerleştirilir. Denkleri ıslanmasın diye tüccarın yanında taşıdığı kocaman kalın keçe dikkatle salın üzerine yayılması gerekir. Dört köşeye yerleştirilen dört uzun sırık kürek vazifesini görür; fakat akıntı yaklaşık dört yüz adım sürüklediğinden, öbür kıyıya varınca, malların boşaltılacağı yere kadar salı insanların çekmesi icap eder. Bütün denkler yere inince de, katırların sayesinde yeniden daha kolaylıkla kaldırmak ve tulumları tamir etmek için sal sahilin yukarı kesimine çekilir. İnsanları ya da malları taşıyan atları, katırlara ve eşeklere gelince onları geçirmek için bir kervanın geldiğini gören civardaki dağlarda bulunan çobanlar, ırmağın kıyısına koşarlar. Onların elbise olarak, sadece keçi kılından ya da bezden bir arabaları vardır. Suya girmeden önce, bu elbiseyi yukarı sıyırıp bir türban gibi başlarının etrafını dolarlar. Onlardan her biri midelerinin üst kısmına şişirilmiş bir teke derisi bağlar. En usta olanlarından iki ya da üçü ata binip suya en önde girer; ötekiler ise, at ve katırları önlerine katmak için yüzmeye başlar. Bir elleri ile hayvanın kuyruğunu yakalayıp, öteki elleri ile hayvanı dürterler. Şayet hayvanlardan birinin takatsız kaldığını görürlerse, onun yükünü azaltmak için hayvanın karnının altına şişirilmiş başka bir tulum bağlarlar."[36]

Tavernier'in anlattığı bu olaylar nehir taşımacılığında sıkça yaşanan olaylardı. Osmanlı döneminde verdiğimiz bu kesite ek olarak F-M. Moltke'nin anılarına da yer vermeyi uygun buluyoruz. Moltke 1836 yıllarında Türkiye'ye gelerek Doğu Anadolu'da incelemelerde bulunmuştur. Fırat üzerinde salla bir de yolculuk yapmıştır. Sal ya da kelek ile yolculuğunu Harput civarından başlayarak (şimdi Keban Baraj Suları) Birecik civarına kadar götürmüştür. O yol boyunca Harput, Pertek, İzoli, Malatya Ovası, Kömürhan, Samsat, Rumkale,[37] Birecik gibi önemli noktaları görmüş, buralar hakkında bilgiler vermiştir. Moltke özellikle Birecik'ten itibaren gemi işler hale geldiğini anlatmakta ve Hindistan, Fırat yolunu gerçekleştirmeye çalışan Albay Chesney'in faaliyetlerini anlatmaktadır. Buna olarak Hafız Paşa'nın keleklerle askerlerini taşıma gayretlerine yer vermiştir.[38]

Günümüzde Fırat Taşımacılığı

Fırat Nehri'nin barajlarla donatılması yeni bir çehreye kavuşmasına yolaçmıştı. Barajlar sonrası Fırat'a geçmeden önce baraj öncesi üyesi bulunduğum İmikuşağı Kazı (1980-1987) çalışmalarımız sırasında aldığımız bazı notlara yer vermek istiyorum. Yukarıda tarih boyunca önemli yollardan, geçit noktalarından söz etmiştik. Barajlar öncesi bu yollar ve geçitler önemini korumaktaydı. Yine Birecik, Samsat ve Kömürhan köprülerinin yanısıra kelekler ve feribotlar ile sağlanmaktaydı. Fırat çevresinde araştırma yapan ekipler bu araçlardan faydalanarak çalışmalarını kolaylaştırmışlardır. Şeyh Hasan, Çiğdemli feribotları Malatya Ovası'nda, Lidar feribotu Samsat-Lidar arasında önemli katkıları olan feribotlardır (Resim: 4). Bu feribotlar çoğunlukla kamyon ve traktör motoru takılmış sallardı. Çoğu bir minibüs götürebilecek ya da bir traktör taşıyabilecek kapasiteye sahipti. Çiğdemlik feribotu bunlardan biraz büyüktü. Şeyh Hasan köyünden Mehmet Usta ve Çiğdemlik köyünden

Maznar ağa bununla gurur duyarlardı. Bu feribotun kapasitesi 1 traktör, 1 minibüs ve 1 taksi alabiliyordu. Karakaya Barajı öncesi Mehmet Usta bu feribotu bir yüzer turistik lokanta yapacağını söylerdi. Dediğini yapmış da. Şimdi Karakaya Barajı suları üzerinde, Malatya yakınlarında iki katlı yüzer bir lokanta var, işte bu feribot sözünü ettiğimiz lokantadır. 1980-1987 yılları arasında İmikuşağı kazı ekibine çok emeği geçti. Malatya Ovası'ndaki köylüler karpuz taşıdı, buğday taşıdı, hayvan taşıdı... O zaman bir fiyat listesi alınıştım. 1 traktör (dolu) 175 TL., boş traktör 125 TL., kamyon (dolu) 400 TL., kamyon (boş) 300 TL., traktöre bağlı patoz 50 TL., dolmuş 135 TL., yarım otobüs (midibüs) 170 TL., bir kişilik yolcu 15 TL., at 50 TL'dır.

Kelekler ise bir ya da iki kişilik su taşıma araçlarıydı. Önceleri şişirilmiş tuluklar üzerine yüz, yüzelli söğüt ya da kavak dallarının bağlanmasıyla oluşan bu araçlar, sonraları traktör iç lastiği üzerine kurulmuştur. Demir bahçe kürekleri ile keleğe yön veriliyordu. Nehri karşıya geçerken kullanılmakta ve çıkmak istediğin noktadan ancak 200-300 m. aşağıda nehri geçebiliyordu. Bu kez nehir kıyısından keleği bir iple istediğin noktaya taşımaktaydınız.

Keban Barajı'ndan da önce yaz ayları Fırat'ın bazı noktalarından yayan da geçilebiliniyormuş. 1980 yıllarında da bu durum yoktu. Zira barajdan nehir suyunun kapasitesinden fazla su geliyordu. Daha önceleri yaya geçişlerinde genellikle uzun olanların omuzuna çıkarak geçiliyormuş. İmikuşağı köyünden Mustafa İmik şu tekerlemeyi söylemişti:

"Uzun olan herek olur,
Marifetten yirak olur.
Ayda yılda gerek olur,
O da Fırat'tan geçmeye."

1987 yılı Karakaya Barajı suları bölgeyi su altında bırakınca, o bölgede yeni ulaşım şekilleri oluştu. Malatya Ovası göl olunca, gölün üzerinden bir demiryolu geçirildi. Kömürhan Köprüsü'nün bulunduğu yere yenisi yapıldı. Elazığ-Pertek arasında (Keban Barajı Gölü'nde) büyük feribot kondu. Yine Malatya-Elazığ köylerini bağlayan Karakaya Baraj gölü üzerinden büyük bir feribot kondu. Köylüler baraj öncesi şu sözleri bize söylemişti:

"Fırat zaman gelecekmiş ateş olacakmış, dokunanları yakacakmış Doğru da demişler mi hocam? Fırat baraj elektrik oluyor." Bir başka köylü şunları söylemişti: "Hocam eskiler derlerdi Fırat altın olacak, işte altın oldu, baraj oldu ve elektrik oldu." Dediklerine hak vermemek elde mi Bu yıllarca özlenen bir türkünün melodileri sanki...

Sonuç olarak sosyal bilimciler ve fen bilimciler herkesin GAP ile ilgili yapacağı çok hizmetler bulunmaktadır. Elbirliği içinde bölgemiz yeniden dünya uygarlığının beşiği olabilir.

NOTLAR

1 Tacitus, **Annales** (çev. C. H. Moore. J. Jackson), London 1962, XV. 15. 1.; Dio Cassius Caeeıanus, **Historia Romana** (çev. E. Carry), London 1961, LXII. 21. Plutarkos, **Lives** (çev. Rernadotte-Perrın), London 1959, s. 31, C. Plınius Secundus. **Naturalis Historiae** (çev. H. Rackham), London 1958, V. 84; VI. 128; Strabon, **Coğrafya** (çev. A. Pekman) XII, I, 4-5.

2 M. Ozdoğan, **Lower Euphrates Basin 1977**, Ankara 1977, s.82 83; Strabon, a.g.e., s.4-5.

3 Polybıos. **Hıstorıes** (çev. W. R. Paton) VIII, London 1967, s.23.1.

4 Polybıos, a.g.e., XXXIV. 13; Strabon, XIV. 2. 29, 663.

5 Lıvius Titus, **Summarles** (çev. B. O. Forster), London 1961, LXXX; E. Badıan, "Sulla's Cılıcian Command", **Athenaeum**, XXXVII, 1959, s.294-5.

6 K. Müller, **Itinerarla Romana**, 1916. s.738-9. Malatya'nın 6 km. doğusunda bulunan Demirşapka (Koramıldan) olarak anılan tepede Prof. Dr. V. Sevın başkanlığındaki ekibimız 1985 yılında bir Roma kalesi ile karşılaşmıştır

7 Prokopios, **Hıstorıes** (çev. H. B. Dewing), London 1961, III. II. 27; XI. 6; Plutarkos, a.g.e., 24-9.

8 E. Bilgiç, "Anadolu'nun ilk yazılı kaynaklarındaki yer adları ve yerlerin tayini üzerinde inceleme", Belleten XĞ38, 1947, s.409 vd. U. B. Alkım. "The Road from Sam'al to Asıtawandawa, Anar, II, 1-2 1965, Türkçesi, **Belleten**, XXIVĞ93-96, s.35 vd.

9 V. Sevin, K. Köroğlu, "İmıkuşağı Kazıları 1984", **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 1985, s.170 vd.

10 U. B. Alkım, Gös. Yer.

11 Bu konuda raporlar T. C. Kültur Bakanlığı tarafından 1981-1988 yılları arasında kazı sonuçları raporları olarak yayınlanmıştı.

12 P. König, **Haundburch der Phallıscnen Indscriften**, no. 25.

13 P. König, a.g.e., no. 127, II, 37; 28 A2, 22.

14 M. Kalaç, "Kömürhan Urartu Kıtabeleri", **Belleten** XXĞ79, 1956, s.349-354, 9 Lev. (Bu kıtabe 1987 Karakaya Baraj gölü suları altında kalmıştır.) M. N. van Loon, **Anatolian Studies Presented to H. G. Gutrbock on the occasıan of his 65 th Blrthday** 1974.

15 K. Köroğlu, Urartu Krallığı Dönemınde Elazığ (Alzi) ve Çevresı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Istanbul, 1996, s.77.

16 Herodot, III, 65, 126; V. 9, 77, 104; 109 V. 9.

17 S. Mitchall, **Aşvan Kale**, Oxford, 1980. s. 7 vd.

18 Strabon, XI. 14.5; XI.14.2, C. A. Burney-D.M Lang, **The Peoples of the Hills**. London 1971, s. 185.

19 O. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Tarihi**, İstanbul 1980, s. 151-154.

20 O. Turan, a.g.e., s.170.

21 Alkım, a.g.e., s. 178 vd.

22 N. K. Sandars **Gılkamış Destanı**, (çev. S. Kutlu - T. Duralı), İstanbul 1973, s. 99-112.

23 M. Tosun - K. Yalvaç, **Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Amml - Şaduqa Fermanı**, Ankara 1975, s.185 vd.

24 M. Tosun - K. Yalvaç, a.g.e., s.208.

25 F. Kınal, "Çıvi Yazı Ekonomısında Balık ve Balıkçılık", **Atatürk Konferansları, 1973-1974** Ankara 1977, s.62.

26 Herodot, I, 184.

27 Herodot, I, 186.

28 Herodot, I. 194.

29 Polybius. **Historiae**, VIII, IX, 43.

30 Cicero. **Epistude ad Atticum** V. 18 (M.Ö 51).

31 Strabon, XII. I. 4-5.

32 N. Baydur. Kültepe (Kanış) ve Kayserı Tarih Uzerine Araştırmalar, Istanbul 1970, s.19-20: K. R. Veenhof, Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology, Leiden 1972, s 334-336.

33 Tacitus. **Annales**. VI. 37 (M.S. 37).

34 Plutarkhos. **Lucullus**, XXIV, 6.

35 J. E. Tavernier, **XVIII. Asır Ortalarında Türkiye Uzerinden İran'a Seyahat**, İstanbul 1980. s. 86.

36 Tavernier, a.g.e., s. 102-103.

37 F. M. Moltke. **Türkiye Mektupları** (çev. Hayrullah Ors), Istanbul 1969, s. 158-203: Zeugma antik Bırecik'in adıdır. Bkz. Plutarkos Crassus. 3.27; W. M. Ramsay, **Anadolu Tarihi Coğrafyası** (çev. M. Pektaş), Istanbul. 1960 s. 309-310.

38 Moltke a.g.e., s.202.

Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu:

Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı

RIFAT N. BALİ

Tüm toplumlarda rastlanan ve o topluma ve/veya cemaat mensuplarına hizmet etmeyi amaçlamış hayır ve yardım kurumlarının birincil amaçları o cemaate ait dar gelirli bireylerin en azından asgari ihtiyaçlarının karşılanması ve aynı zamanda yaşam düzeylerinin de yükseltilmesidir. Bu tür hayır ve yardım kurumlarından bir tanesi de sermaye sıkıntısı çeken küçük esnaf ve sanatkârlara kredi vermeyi amaçlayan küçük borç sandıklarıdır. Bu çerçevede ve sadece Türkiye Yahudi cemaati mensuplarına yönelik olarak çalışacak bir Caisse des Petits Prêts'nin (Küçük İstikrazat Sandığı) İstanbul'da kurulması konusu Türkiye Yahudi Cemaati arasında uzun yıllar düşünülmüş ancak uygulamaya konulamamıştı.[1] Bu konu ile dönemin Hahambaşısı Haim Nahum bizzat ilgilenmiş ve Jewish Colonization Association[2] (kısaca JCA) nezdinde girişimde bulunup bu tür bir kurumun Türkiye'de kurulmasına önayak olmaları için uğraşmıştı. JCA'nın Rusya, Polonya ve Romanya'da kredi kooperatifleri şeklinde işleyişan bu tür Borç Sandıkları kurmada çok deneyimi vardı.[3]

Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı A.Ş. hakkında bugüne kadar Türkiye'de yapılmış hiç bir araştırma olmamış ve bu şirket hakkında Türkiye'de yayımlanmış bilgiler sadece ortakların adları, sermaye bedeli, hisselerin değerleri gibi şirketin ticari künyesinin ihtiva etmesi gereken asgari bilgileri içermiştir.[4] Yurtdışında ise Kudüs Üniversitesi'nden Dr. Avner Levi, bu kurum hakkında başlattığı çalışmanın çok kısa bir özetini *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* (İletişim Yayınları, 1996) kitabında vermiş (sh. 44-45) ve ayrı ve geniş bir çalışma yapacağını belirtmiştir. Yaklaşık yetmiş yıllık bir geçmişe sahip olan bu şirket hakkında tüm ayrıntılara erişmek birçok açıdan zor olmuştur. Bu makalede görülebileceği üzere özellikle 1946-1995 dönemine ait bilgiler yok gibidir. Bu zorlukların en başında Türkiye Yahudilerinin cemaat yaşamları ile ilgili arşivlerinin Türkiye'de bulunmayışı ve/veya araştırmacıların kullanımına sunulmaması, ve bu kurum hakkında bilgi verebilme imkânlarına sahip Yahudilerin de geleneksel ketum davranışları gelmiştir.

1914 yılında İstanbul Yahudi Cemaati mensuplarına gönderilmiş olan ve çevirisi aşağıda yer alan çağrı metninden görüleceği gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu tür bir borç sandığının İstanbul'da kurulmasının son aşamalarına gelinmiş, bu şirketin çalışmasını başlatmak için yönetim kurulu birkaç toplantı yapmış, ancak Birinci Dünya Savaşı bu tasarının hayata geçmesini önlemişti.[5]

Birinci Dünya Savaşı yıllarında American Joint Distribution Committee[7] (kısaca JDC)nin Türkiye Yahudilerine göndermiş olduğu 750.000.- Lira tutarındaki, o günün TL/$ kuruna göre yaklaşık bir milyon dolar,[8] maddi yardımın dağıtımı için Bene-Berith Büyük Locası'nın[9] girişimi ve dönemin Amerika Büyükelçisi Abraham Elkus'un yardımı ile Türkiye Hahambaşılığı nezdinde muhtelif alt komisyonları olan ve Amerikan Yahudi örgütlerinden gelen yardımları ihtiyaç olan yerlere dağıtacak olan bir Merkezi İmar ve Yardım Komisyonu kuruldu. Bu alt komisyonlardan bir tanesi yardım fonlarının taşraya gönderilmesiyle ilgilenmekte ve Joseph Niego[10] ve Türkiye Aşkenaz (Alman asıllı) Yahudi Cemaati Başkanı Henri G. Re-

isner tarafından yönetilmekteydi. Bu alt komisyon yardım fonlarını taşraya göndermenin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nın bitişi ve dolayısıyle karışık ortamın yatışmasıyla, Yahudi cemaatlarının mevcut olduğu muhtelif kentlerde ve özellikle Edirne, ve İzmir'de küçük borç sandıklarının kurulmaları için de çaba gösterdi, Bene-Berith Büyük Locası ile birlikte Edirne ve İzmir Yahudi Cemaatlerinde bu küçük borç sandıklarının kurulabilmeleri için maddi kaynaklar ayırdı. Ayrıca JDC de Türkiye Yahudi Cemaati'ne maddi yardımda bulundu.[11] Bir İstikrazat Sandığı kurulması tasarısıyla ilgili olarak JDC yöneticilerinden Dr. Frank S. Rosenblatt İstanbul'u ziyaret etti ve 26 Eylül 1922 tarihli raporunda[12] 19 Ağustos 1922 tarihinde İstanbul'a vardığında Sefarad ve Aşkenaz Yahudi cemaatleri arasında çok gergin bir ortamın mevcut olduğunu ve aynı zamanda dönemin Türkiye Hahambaşısı'na karşı da çok sinirli bir havayı gözlemlediğinden söz etti. Hahambaşılığa karşı olan sinirliliğin nedeni, Hahambaşı'nın Osmanlı hükümetinin İstanbul Yahudi Cemaatinin sadece Türk uyruklu kişilerinden müteşekkil olması yönündeki tek yanlı bir kararını kabul etmiş olmasıydı. Sefarad ve Aşkenaz Yahudileri arasındaki mevcut gerginlik bir yana bırakılsa bile İstanbul'daki Rus Yahudilerinin kendi aralarında da büyük bir gerginlik mevcut olup birbirlerine rakip iki ayrı Rus Yahudiler Federasyonu mevcuttu. Dr. Rosenblatt derinlemesine bir araştırma yapmaya gerek olmadan İstanbul'un genel iktisadi koşullarının kötü durumunu gözlemlediğini belirtir. Bu gözlemlerden ortaya çıkan gerçek bir Borç Sandığı'nın acilen kurulmasgereksinimiydi zira binlerce Sefarad Yahudisi her açıdan savaş mülteciler konumundaydılar, ayrıca bir kaç bin Rus Yahudi mültecilerinin de İstanbul'da yerleşmeleri kesindi.

28 Ağustos 1922 tarihinde saat 17.00'de tüm İstanbul Yahudi Cemaatleri ve kurumlarını kapsayan ve Dr. Rosenblatt'ın da katıldığı bir konferans Türkiye Hahambaşılığı binasında yapıldı. Bu toplantıda toplantı başkanı olarak Hahambaşı Hayim Becerano, JDC'yi temsilen Dr. F. Rosenblatt, W.R. Montesser ve I. Warshow, Sefarad Cemaati'ni temsilen Jak Penhas, Viktor Algrante, Me Kohen, Merkezi İmar ve Yardım Komisyonu'nu temsilen Nahmias Bey, Me. Taranto, A. Barzilay, Yahudi Mültecilerine Yardım Komitesi'ni temsilen Ş. Mitrani, J. Niego, B. Pevsner, I. Bruck, M. Slatopolsky, Rusya Yahudileri Ortak Yardım Federasyonu'nu temsilen S. Izkovitz, I. Hershgorm, J. Hermann, I. Batkin, L. Kanevsky ve sekreter olarak M. Rosenzweig katıldılar. Toplantı Hahambaşı Hayim Becerano'nun son altı yıl zarfında JDC'nin Türkiye Yahudileri'ne yaptığı cömert yardımlardan dolayı teşekkür konuşması ile başladı. Daha sonra JDC'yi temsilen sözü alan Dr. Rosenblatt, JDC'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında dünyanın muhtelif yerlerindeki Yahudilere yaptıkları yardımlarını izah eden konuşmasına başladı. Daha sonra Yahudi yardımseverliğinin sadaka ver-

Halka Çağrı

JCA'nın yardımı ile İstanbul'da küçük bir halk bankası şeklinde çalışacak olan ve başlangıç sermayesi 4.000.- Lira olup her biri birer Lira'lık 4000 hisseye bölünmüş bir Borç Sandığı kurma kararı aldık. Bir Osmanlı anonim şirketi şeklinde olan Borç Sandığı'nın statüsü İmparatorluk hükümeti tarafından kabul edilmiş olup Sultan'ın İradesi'ne de haizdir. Bu "Borç Sandığı" şehrimizde yaşayan ve mali durumu iyi olmayan Yahudi halkının durumunun iyileşmesini sağlayacak, İstanbul'un büyük kredi kurumları ile çalışacak durumda olmayan zanaatkârlara, sanayicilere ve küçük tüccarlara küçük borçlar verecektir. Borç Sandığı, küçük tasarrufu teşvik etme amacı ile küçük mevduat kabul edecek ve bu şekilde küçük mevduatlara uygun bir faiz oranı uygulayacak ve bu tasarruflar için güvenilir bir yatırım yeri olacaktır.

JCA, Sandığın kuruluş sermayesinin yarısını teşkil eden 2.000.- Lira'yı, İstanbul Yahudilerinin sermayenin diğer yarısını karşıladıkları an, ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu hisse satışından pay almanızı rica ediyoruz. Böylece başkentin fukaraları ile mücadele etmeyi amaç eden insancıl ve yardımsever bir amaca hizmet edeceksiniz. Katkınız, fonları kaybolacak olan bir yardım kurumuna bağış olmayacaktır.

Bu hisse satışının herkesin kesesine uygun, dolayısıyle herkesin iştirak edebilmesi mümkün olabilecek bir şekilde olmasını arzu ediyoruz.Bu şekilde, bir adet dahi olsa, her miktarda hisse alım taahhütlerini kabul ediyoruz.

Sizlerin dayanışma duygularına güveniyor ve değerli katkılarınızı bir miktar hisse alarak göstereceğinize inanıyoruz. Bu şekilde İstanbul Cemaati'nin iyi itibarının yükselmesine de yardım edeceksiniz.

Yönetim Kurulu Üyeleri şunlardır:

- İs. Fernandez - Başkan - Alliance Israelite Universelle'in Bölge Komite Başkanı
- L. Oungre - Paris'deki JCA'nın müdürü
- I. Ghershon - Winer Bank Verein'ın müdürü
- Dr. V. Jacobson - Anglo-Levantine Bank'ın müdürü
- Henry Breitner - Hilfsverein deleges
- Behor Elia Alfandari - tüccar
- Isidore Franko - tüccar
- Victor Ruso - tüccar
- Albert Haim - tüccar

Borç sandığının yönetimi JCA'nın temsilcisi Joseph Niego'ya verilecektir.[6]

CAISSE DE PETITS PRETS DE CONSTANTINOPLE

SOCIETE ANONYME TURQUE

Fondée en vertu de la décision du Conseil des Commissaires en date du 19 Juin 1923 et approuvée par la Présidence de la G.A. N.T

SIEGE SOCIAL: CONSTANTINOPLE
Durée de la Société — 50 Ans

CAPITAL SOCIAL: LIVRES TURQUES 30.000
DIVISÉ EN 30.000 ACTIONS
de une Livre Turque chacune

25 ACTIONS AU PORTEUR DE UNE LIVRE TURQUE

Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığının Hisse Senedi

me suretiyle sürdürülmesinin yanlış olduğunu, zira bu tür bir yardımın hem alanı hem de vereni müşkül duruma soktuğunu, bu nedenle yardımın borç sandıkları, kooperatifler, bankalar türünde yapıcı kurumlarla sürdürülmesi gerektiğini izah etti. JDC'nin Türkiye'de bir Borç Sandığı'nın kurulmasına yardım yapabilmesi için iki ön koşulu vardı. Birincisi yerel Yahudi Cemaati'nin kısmi olarak sorumluluk üstlenmesi, ikincisi de bu sandığın hizmetlerinden yararlanmada Rus, Sefarad, Aşkenaz ve İtalyan Yahudileri arasında herhangi bir ayrımcılık, farklılık yapılmamasıydı. Daha sonra Dr. Rosenblatt'ın önerisiyle bu tasarı üzerinde çalışacak daha kısıtlı sayıda kişinin katılacağı bir yönetim komitesi kurulması kararlaştırıldı. Bu komitede Sefarad Cemaati Bay Pinhas ve Bay Algranti, Aşkenaz Cemaati Bay Resner ve Bay Inselberg, İtalyan Cemaati de Bayan Fernandez veya Bayan Piperno, Yardım Komitesi'ni temsilen Niego, Abramoviç ve Mitrani, Rus Yahudileri Federasyonu'nu temsilen, Brutz ve Gorshgorin katıldılar. 29 Ağustos 1922 tarihinde yapılan yönetim komitesi toplantısında meslek okullarının ve kooperatif grupları için özel koşulları olacak ve İzmir ve Edirne Cemaatlerini de kapsayacak bir Borç Sandığı'nın kurulması kararlaştırıldı. Rus Yahudilerini temsilen İzkovitz meslek okullarını desteklediklerini, ancak Borç Sandığı için tam bağımsızlık istediklerini, zira JCA'dan aldıkları bir yazıya göre münhasıran Rus Yahudilerinin kullanımına tahsis edilmek üzere 15.000.- Liralık bir tutarın kendilerine verileceğini bildirdi.[13] Dr. Rosenblatt'ın İstanbul'u ziyaretinden önce İstanbul'daki mevcut Fédération de Secours Mutuels des Israélites de Russie (Rusya Yahudileri Ortak Yardım Federasyonu) da Türkiye Yahudi Cemaati'nden bağımsız olarak kendi toplumları için bir yardım talebiyle JCA'ya başvurmuşlar, JCA da 15000.- Lira ($ 10000.-) avans vermeyi, Federasyon'un başka hiç bir kurumla işbirliğine gitmemesi ve İstikrazat Sandığı'nı sadece Rus Yahudileri Federasyonu'nun yürütmesi koşuluyla söz vermişti.[14]

29 Ağustos 1922 tarihindeki toplantıda ise Dr. Rosenblatt, İzmir ve Edirne vilayetleri için kurulması tasarlanan borç kasalarının daha sonraya bırakılmalarını, tüm Yahudi cemaatlerini kapsayan tek bir Merkezi Imar ve Yardım Komitesi olacağını ve bu komitenin ayrım yapmadan tüm Yahudilere garanti almak kaydıyle borç vermeyi, mevcut kooperatiflere destek vermeyi, ancak yeni kooperatiflerin kurulmasına karşı çıktığını belirtti. Sadece Rusya Yahudileri Federasyonu'na münhasır bir yardım olamayacağı ve bu Rus Yahudilerine yardımın Borç Sandığı'nın çatısı altında yapılacağı, ancak Rus Yahudilerinin ihtiyaçlarının daha acil olması nedeniyle onların emrine hemen 5.000.- Dolar tutarında bir fonun tahsis edilebileceğini belirtti.[15]

30 ve 31 Ağustos 1922 tarihli toplantılarda JDC yirmi yılda geri ödenmek üzere yıllık %2,50 faiz ve ilk beş yılı sadece faiz ödemeli, diğer on beş yılı ise ana para ödemeli olarak 80.000.- Dolar borç vereceğini, ancak bunun İstanbul Yahudi Cemaatinin 20.000.- Dolar (o dönemde bu 30.000.- Lira'ya eşdeğerdi)[16] katkısı olması koşuluyla geçerli olduğunu bildirdi. 14 Eylül 1922 tarihli (tutanaklarda bu tarih yanlışlıkla 14 Ağustos 1922 olarak gösterildi) tüm komite üyelerinin katıldığı toplantıda tüm İstanbul'da Yahudi Cemaati toplumlarının temsilcileri bu Kasa'ya katkıda bulunacaklarını belirttiler,[17] gerekli olan 20 000.- Doları toplayacaklarına söz verdiler ve bu tutarın yarısını taahüt ettiler.[18] Daha sonra komite üyesi Joseph Niego İstanbul Siyonist Federasyonu'nun bu toplantıya katılmayı red ettiğini belirtir yazılarını okudu. Dr. Rosenblatt'ın yaptığı kapanış konuşmasında komitenin çok süratli çalışmasına ve ortaya çıkan olumlu sonuca teşekkür ettikten sonra, Siyonistlerin toplantıya katılmayı red etmelerini anlayamadığını, zira kendisinin Türkiye Yahudi-

Kuruluş beyannamesi ve imza sirküleri

lerine ilettiği çağrıyı hiziplere ve gruplara değil genel anlamda Yahudilere ilettiğini izah etti.[19]

Fédération de Secours Mutuel des Israélites de Russie (Rusya Yahudileri Ortak Yardım Federasyonu)nun JDC'e yolladığı 16 Eylül 1922 tarihli yazısında İstanbul'a sığınmış Rus Yahudi göçmenlerinin kötü durumları nedeniyle Dr. Rosenblatt'ın teklif ettiği acil 5.000.- Dolar karşılığı Türk Lirası tutarındaki özel krediyi yıllık %2,50 faizli olarak kabul ettiğini, Küçük İstikrazat Sandığı kurulduğunda, bu kredi ile ilgili tüm borç senetleri, nakit ve banka mevduatlarını Küçük İstikrazat Sandığı'na devredeceğini ve göçmen kasasını lağv edeceğini bildirdi. Bu kredi beş yılı ödemesiz olmak üzere yirmi yılda yıllık taksitler halinde geri ödenecekti. 5.000.- Dolarlık kredi sadece İstanbul'da kalmaya kararlı Rus Yahudileri ve/veya grupları için kullanılacak ve hiç bir şekilde İstanbul'u terk etmek isteyen Rus Yahudilerine borç verilmeyecekti. Küçük İstikrazat Sandığı'nın resmen kurulmasından sonra Rus mültecileri için kurulmuş olan bu göçmen kredi fonu artık var olmayacak ve bu fon ile ilgili çalışmalar Küçük İstikrazat Sandığı'nın yönetiminde yer alan onbir kişilik yönetim kurulundaki delegeler tarafından yapılacaktı. Federasyon'un vereceği kredilerde uygulanacak yıllık faiz %9 olacaktı.[20]

İstanbul Yahudi Cemaati mensuplarından Ş. Mitrani, JDC Avrupa yönetim merkezi başkanı Dr. B. Kahn'a yazmış olduğu 18 Eylül 1922 tarihli mektubunda Dr. Rosenblatt'ın aynı gün Viyana'ya gitmek için İstanbul'dan ayrıldığını ve onun İstanbul Yahudi Cemaati'nin Aşkenaz, Sefarad ve Rus Yahudileri'ni sandığın kurulması amacı doğrultusunda birleşmeleri yönünde sağladığı başarıdan sitayişle söz etti.

Dr. Rosenblatt'ın İstanbul dönüşünde verdiği talimat üzerine Rus mültecilerinin borç kasası ile ilgili yapılan incelemede Rus Yahudi mültecileri için bir Borç Sandığı'nın 10 Temmuz 1922 tarihinde Yahudi Mültecilere Yardım Komitesi, Filistin Ofisi ve Rus Yahudileri Ortak Yardım Federasyonu kurumları tarafından temin edilen fonlar sayesinde faaliyete başladığı belirtildi.

Rus Yahudileri Ortak Yardım Federasyonu ve Filistin Ofisi'nin World Relief Conference (Dünya Yardım Konferansı)ndan birlikte temin ettikleri 25.000.- Fransız Frangı ve Yahudi Mültecilere Yardım Komitesi'nin mültecilere verdikleri borçlara karşı almış oldukları 606,30 Lira ile bu sandık çalışmaya başladı. 21 Ağustos 1922 tarihine kadar açılan küçük kredi sayısı yetmiş altı olup bu da toplam 3.808,45 Lira tutarındaydı.

Borç alan bu yetmiş altı Rus Yahudisi'nin mesleki dağılımları şöyleydi:

Öğretmen	2
Terzi	15
Saraç	2
Dişçi	3
Saat tamircisi	2
Kimyager	3
Madenci	1
Şapka imalatçısı	2
Ebe	2
Mühendis	1
Boyacı	2
Kapıcı	3
Mekanisyen	1
Berber	4
Ayakkabı imalatçısı	11
Doktor	1
Tüccar	8
Müzisyen	3
Hizmetçi	6
Deri imalatçısı	1
Sabun	1
Artist	1
Halı imalatçısı	1

Yetmiş altı kredinin kırk altı tanesi kişisel senet, otuz tanesi kişisel eşya garantisi karşılığındaydı. Kırk altı kişisel senet karşılığı krediden on tanesi Filistin'e seyahat için, diğerleri ise mevcut dükkânlar için alınacak alet edevat için kullanılmıştır. Daha sonra verilen borçların Filistin'e seyahat için kullanılamayacağı belirtildi.[21]

Sandığın faaliyetlerini denetlemek için İstanbul'a yerleşen JDC Yakın Doğu Yeniden İmar Komitesi temsilcisi Walter Montesser'in tarih taşımayan ancak 1922 yılına ait olduğu

anlaşılan R-12 sayılı raporunda belirttiği üzere, JDC'nın 1923 yılı için öngördüğü çalışma bütçesinin toplamı 171.000.- Dolar olup dökümü şöyleydi:

İstanbul İstikrazat Sandığı için	Dolar	80.000.-
Edirne İstikrazat Sandığı için		12.000.-
Edirne Ticaret Okulu için		1.000.-
İzmir İstikrazat Sandığı için		50.000.-
Selanik İstikrazat Sandığı için		25.000.-
Selanik Ticaret Okulu için		3.000.-

Raporda İstanbul'da bir Ticaret okulu açılması için fazla bir olanak olmadığı, ancak böyle bir imkân oluşursa bu okul için de yaklaşık 5.000.- Dolarlık bir tutarın yukarıdaki bütçeye ekleneceği belirtiliyordu.

1923 Yılı için öngörülen yaklaşık aylık giderler 93.- Dolar olup dökümü şöyleydi:

Maaşlar	20.-	Dolar
Seyahat Giderleri	50.-	
Kırtasiye ve basım	5.-	
Büro Kırtasiyesi	1.-	
Posta ve Telegraf	15.-	
Telefon	2.-	

JDC'nin girişimiyle ve Dr. Rosenblatt'ın yaptığı denetimden sonra İstanbul'da bir Caisse des Petits Prêts kurulmasına nihayet 1923 yılında karar verildi.[22]

Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş. 30.000.- Lira (= $ 18.000.-) sermayeli ve 30.000 hisseli bir anonim şirket halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin özel bir izni ile kurulmuş olup, ilk kuruluş izni Atatürk'ün imzasını taşır.[23]

Kuruluş tarihi bir kaynağa göre Nisan 1923 olarak belirtilir[24],ancak diğer bir kaynağa göre kuruluş onayı İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Haziran 1923 tarihli kararı ile verilir[25] ve Sandığın *Hamenora* dergisine verdiği ilânda da bu tarihe rastlanır. Şirketin İstanbul Ticaret Odası'na vermiş olduğu kuruluş beyannamesinde de Milli İktisat Komiserliği'nin 23 Eylül 1923 tarih ve 17528/2348 yazısı ile kuruluş statüsünün TBMM'ce o-naylandığı bildirilmektedir. Şirketin ilk yönetim kurulu şu kişilerden müteşekkildir:

Başkan	İsaac Fernandez
Başkan Yardımcısı	İsidore Grünberg
Murahhas Aza- Hazine	Vitali Anavi
" " Denetim	Elias Grünberg
Üye	Leon Piperno
"	Victor Algranté
"	David Botton
"	J. Lupovitz
"	H.(enry) G. Reisner
"	S. Chamisso
"	A.(ron) Goinland

Şirketin ana sözleşmesinde yer alan birinci maddesine göre şirketin amacı şöyle izah edilmişti:

"Küçük tacirlere ve marangoz, kunduracı, terzi, arabacı gibi sanatkârlara veya bunların teşkil ettikleri hususî Şirketlere emvali menkule teminat gösterilmemek, fazi nizamiyi tecavüz etmemek ve komisyon ve tahsiliye ve kaydiye ve saire namlarile mustakrizlerden faizden mada bir meblağ almamak ve fakat senet veya kefâlet veya bilâ kefalet veya esham ve tahvilat mukabilinde akçe ikraz eylemek üzre zirde muharririni imza Bank Osmani Dersaadet Şubesi müfettişlerinden ve Türkiye Devleti tebasından Sabatino Amon ve Ziraat Mühendislerinden ve İtalya tebasından Jozef Niego efendiler ile tertip ve ihraci bervechi atı kararlaşırılan hisseler eshabı beyninde bir türk anonim şirketi teşkil olunmuştur."

Şirket tüketime değil sadece üretime dönük krediler açmayı amaçlamıştı. Ancak bu kredileri de bu krediyi almaya mazhar nitelikteki kişilere vermeyi amaçlıyordu.[26]

JDC'den Harry Viteles'in 7-10 Kasım 1923 tarihlerinde İstanbul'da yaptığı denetim sonunda verdiği raporda 25.- Lira kredi alan her bireyin şirketin bir hissesini satın almasının istendiği ve bu şekilde 31 Ekim 1923 tarihi itibariyle kredi alan 779 kişiden 689'unun aynı zamanda hissedar olduklarını belirtiyordu.[27]

3 Ocak 1924'de halka yapılan bir çağrıda Bir Liralık 30.000 hissenin yarısının karşılığının Hahambaşılık ve İstanbul Yahudi Cemaatleri tarafından satın alındığını bildirmekte, diğer yarısı olan on beş bin hissenin ise Yahudi Cemaatleri mensuplarınca satın alınması için bir çağrıda bulunuluyordu.[28]

JDC şirketin bir kredi kooperatifi olmasını arzu ediyordu ancak dönemin yasaları bu tür bir kurumun kurulmasına izin vermiyordu. Tüm sermaye ödenmiş olup en büyük hisse sahipleri şöyle idi:

Bene-Berith Büyük Locası	Lira 5.000.-
İtalyan Yahudi Cemaati	3.000.-
Türkiye Hahambaşılığı	2.500.-
Isidoro Franco	1.800.-
Galata-Beyoğlu-Şişli Yahudi Cemaatleri	1.500.-

JDC söz vermiş olduğu 80.000.- Dolar borç olarak vermiştir ve bu şirketin 1929 yılı bilançosunda alacaklar hanesinde gözükür.[29]

Küçük borçlar, Galata, Balat, Hasköy, Ortaköy, Haydarpaşa, Kuzguncuk Cemaatleri'ne, Aşkenaz Yahudi-

lerine ve göçmen Rus Yahudilerine verildi. Borç verilen kişiler meslek itibariyle mağaza sahibi, seyyar satıcı, zanaatkâr, tüccar, memur, tarımcı, işçi, serbest meslek sahipleriydi. Kredi tutarları ise 31 Aralık 1923'de 1079 kredi üzerinde 607'si 50.- Lira'ya kadar, 323 kredi 51.- ilâ 100.- Lira arası, 149 kredi ise 101.- ilâ 150.- Lira arası idi. 31 Aralık 1923 bilançosuna göre 1253 kredi talebinden 1079'u kabul edilmiş olup, bunlardan 927 tanesi Sefarad, 52 tanesi Aşkenaz, 100 tanesi de Rus Yahudisine aitti[30]. Kredi vermede aranılan koşullar krediyi talep eden kişinin namusluluğu, ahlâki değerleri ve sözüne sadakati idi. Verilen kredilerden tahsil edilemeyenlerin oranı çok düşük olup, %0,30 idi.[31]

İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı kurulduktan sonra Edirne'de de bir Küçük İstikrazat Sandığı kurulması gündeme gelmiştir. 1912 yılından beri savaş halinde olan Edirne, Rum nüfusunun kenti aniden terk etmesi, Edirne Yahudi Cemaati'nin nüfusunun 20.000'den 8.500'e düşmesi ve göç edenlerin çoğunun varlıklı Yahudiler olmaları nedeniyle, bir zamanlar Edirne Yahudi Cemaati'nin %20'sini fakir Yahudiler oluştururken, göçlerden sonra bu oran %70'e yükselmişti.[32] JDC'nin Edirne ile ilgili başka bir raporunda Walter Montesser'in 1923 yılı bütçesi ile ilgili hazırlamış olduğu 1922 yılına ait bir raporunda da İstanbul Yahudi Cemaati Merkezi İmar ve Yardım Komitesi'nin, Edirne'ye aktardığı Amerikan yardım fonlarından 4.000.- Liralık bir birikimle Edirne'de bir Küçük Istikrazat Sandığı kurulduğundan söz eder. Bu şekilde oluşan Borç Sandığı yaklaşık dört yıl süreyle hiç bir genel gideri olmadan ve verdiği kredilerde neredeyse hiç bir geri tahsil edememe durumu yaşamadan faaliyet gösterdi. 1922 yılı ilk baharında tüm zorluklara rağmen 4.000.- Lira tutarında bir sermaye artırım çağrısı yapılmış ve Edirne Yahudi Cemaati bu çağrıya olumlu cevap vermişti. Bu şekilde oluşan 8000.- Lira çalışma sermayesiyle muhtaç durumda olan Edirne Yahudilerinden bir çok kişiye yardım edilebilmişti. Ancak yardıma muhtaç kişilerin çokluğu yüzünden de 8000.- Liralık çalışma sermayesi yetersiz kalmıştı. Edirne Yahudi Cemaati'nin İşçiler Komitesi'nin Walter Montesser'le Türkiye Hahambaşılığı'nda yaptıkları toplantıda Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı'nın sermayesinin bir bölümünün kendilerine tahsis edilmesini, ve bu şekilde İstikrazat Sandığı'na baş vurmadan bu parayla kendi mensuplarına kredi dağıtabilmeyi ve faizlerinden de yararlanmayı talep etmişler, ancak bu Komitenin iyi bir itibara sahip olmaması nedeniyle Walter Montesser bu taleplerini red etmiş ve İstikrazat Sandığı'na başvurmalarını önermişti. Edirne Yahudi Cemaati İstanbul Yahudi Cemaatinden tamamiyle mali bağımsızlıkta ısrar ediyor, ve şimdiye kadar gösterdikleri başarılı yönetimi de buna kanıt gösteriyorlardı.[33] Walter Montesser Nisan 1923 tarihli raporunda Edirne İstikrazat Sandığı'nın tekrar organizasyonu için 20.000 Lira (yaklaşık 12.000.- Dolar) bir [illegible] ayrılmasını önerir. Edirne Küçük İstikrazat Sandığı'nın 30 Nisan 19[illegible] tarihli durumuna göre 321 kişi toplam 15.483.- Lira kredi almış olup bu kişiler tenekeci, terzi, ayakkabı boyacı, fırıncı, marangoz, berber, seyyar satıcı, peynirci, bahçıvan, ayakkabı boyacısı, tütün satıcısı, demirci gibi küçük zanaat sahibi kişilerdi. New York'daki Yeniden İmar Komitesi $ 12.000.- Dolarlık bu borcu onaylamış ve bunun kullanılabilmesi için de Edirne Borç Sandığı'nın İstanbul'daki Sandığın resmi bir şubesi olarak faaliyet göstermesi için de çalışmalara başladı.[35]

İzmir İstikrazat Sandığı'nın kuruluş sermayesi içinse 50.000.- Dolar öngörülmüş olup, bu tutarın Edirne'ye göre daha yüksek olmasının nedeni İzmir'in kurtuluşundan sonra kentin tamamiyle yakılıp yıkılmasıydı.[36]

Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi $ 20.000.- sermaye ile kurulan şirket JDC'den temin ettiği $ 80.000.- kredi ile $ 100.000.- bir sermaye teşkil ettirmiş, mevduat toplamış ve on yıllık bir süre zarfında ort[illegible]

Kuruluşundan 31 Aralık 1932 itibarı ile verilen Kredi sayısı[37]

YIL	MERKEZ BÜRO	EDİRNE ŞUBESİ	İZMİR ŞUBESİ	TOPLAM
1923	1079	—	—	1079
1924	2190	444	—	2634
1925	2414	447	245	3106
1926	2146	543	401	3090
1927	2213	597	481	3291
1928	2227	750	444	3421
1929	2068	982	464	3514
1930	1887	1132	369	3388
1931	1945	1084	344	3373
1932	1900	1169	390	3459
TOPLAM	20069	[illegible]	3138	30355

1933-1947 döneminde dağıtıl[illegible] kredi sayısı 12.341 oldu.[38]

Türk Lirası Olarak Verilen Kredi Tutarları[39]

YIL	MERKEZ BÜRO	EDİRNE ŞUBESİ	İZMİR ŞUBESİ	TOPLAM KREDİ	TL / $ VASATİ KURU[40]	TOPLAM KREDİ TUTARININ $ KARŞILIĞI
1923	74.051.-	—	—	74.051.-	1.6783	44.122.-
1924	210.892,50	42.957,40	—	253.849,90	1.8824	134.854.-
1925	264.948,45	54.322.-	15.943.-	335.213,45	1.8334	178.077.-
1926	266.512,15	59.720.-	33.149.-	359.381,15	1.9052	188.651.-
1927	305.004.-	69.715.-	47.673.-	422.392.-	1.9351	218.279.-
1928	310.159.-	88.162.-	49.102,85	447.423,85	1.9534	229.048.-
1929	325.959.-	119.525,20	58.550,25	505.034,45	2.0686	244.142.-
1930	297.634.-	121.632.-	49.457,80	468.723,80	2.1222	220.866.-
1931	276.297,50	106.052,50	40.232,95	422.555,95	2.1173	199.572.-
1932	236.984.-	118.010,15	38.955,56	393.949,71	2.1119	186.537.-
TOPLAM	2.569.441,60	780.069,25	333.064,41	3.682.575,26		

1933-1947 döneminde dağıtılan toplam kredi tutarı 1.720.668.- olmuştur.[41]

lama her yıl $ 185.000.- karşılığı kredi dağıtmıştır.

Küçük İstikrazat Sandığı vadesiz ve vadeli Tasarruf Sandıkları kurdu, mevduat sahiplerine küçük aile cüzdanları verdi ve onları tasarrufa özendirdi. Bu cüzdanlara yatırılan tasarruflar ya tasarruf sahiplerinin kendilerine veya oğullarına bir iş kurmada sermaye, ya da ailenin kızına veya bir kızkardeşe dota (başlık parası) olarak kullanılmaya yaradı.[42] Bu şekilde toplanan mevduat 1932 yılında 150.000.- Lira'ya[43] ki bu tutar o tarihte geçerli döviz kurundan 71.000.- Dolara eşitti,[44] 1947 yılında 200.000.- Lira'nın üstüne çıktı (yaklaşık 71.000.- Dolar). Bu mevduat tasarruf sandığın kuruluş sermayesine ve JDC'nin verdiği avansa eklenip sandığın 300 ila 350.000.- Lira tutarında krediler dağıtabilmesini mümkün kıldı. Sandık tasarruf sahiplerine yıllık %4-5 oranında bir faiz ödemekte ve verdiği krediler içinde %9 faiz almaktaydı. Aradaki %4-5 oranındaki faiz farkı sandığın idari giderlerini karşılamaya, JDC'nin verdiği avansın bir kısmını ve faizini ödemeye, ve bir ihtiyat fonu oluşturmaya yarıyordu.[45]

Tasarruf mevduatı sahiplerinin yarısı işçi, hizmetçi ve terzi kadınlardan, diğer yarısı ise seyyar satıcı, küçük dükkân sahipleri ve zanaatkârlardan oluşuyordu. Tüm bu tasarruf sahipleri Küçük İstikrazat Sandığı'na sonsuz bir güven duyuyorlar ve Sandığı Bene-Berith Bankası diye adlandırıyorlardı. Bu tasarruf sahipleri diğer bankalara güven duymuyorlardı, zira orada kendilerini bir güven ve rahat hareket ortamında bulmuyorlardı. Küçük İstikrazat Sandığı'nın tasarruf mevduat müşterileriyle herhangi

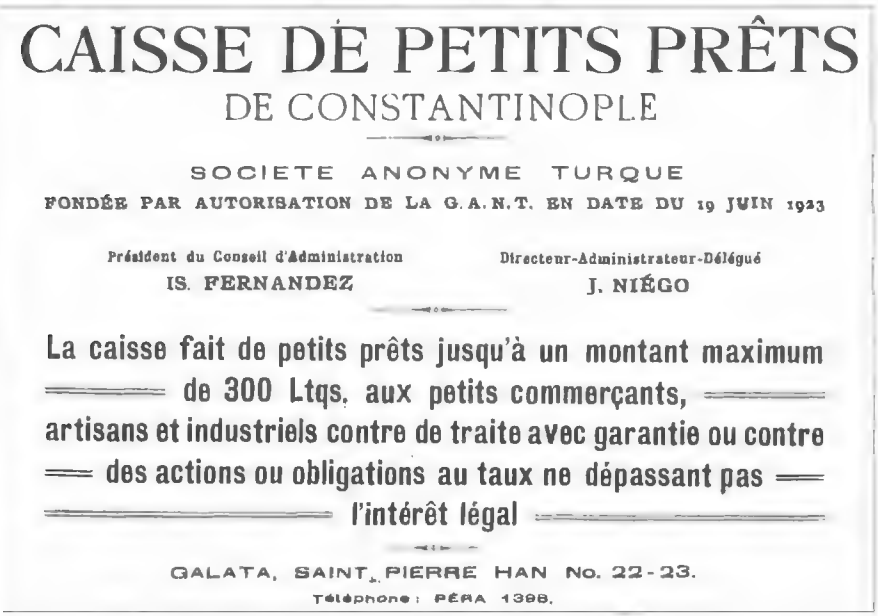

CAISSE DE PETITS PRÊTS
DE CONSTANTINOPLE

SOCIETE ANONYME TURQUE

FONDÉE PAR AUTORISATION DE LA G.A.N.T. EN DATE DU 19 JUIN 1923

Président du Conseil d'Administration
IS. FERNANDEZ

Directeur-Administrateur-Délégué
J. NIÉGO

La caisse fait de petits prêts jusqu'à un montant maximum de 300 Ltqs. aux petits commerçants, artisans et industriels contre de traite avec garantie ou contre des actions ou obligations au taux ne dépassant pas l'intérêt légal

GALATA, SAINT PIERRE HAN No. 22-23.
Téléphone : PÉRA 1388.

Hamenora dergisinin Ocak 1924 sayısında İstikrazat Sandığı'nın ilânı

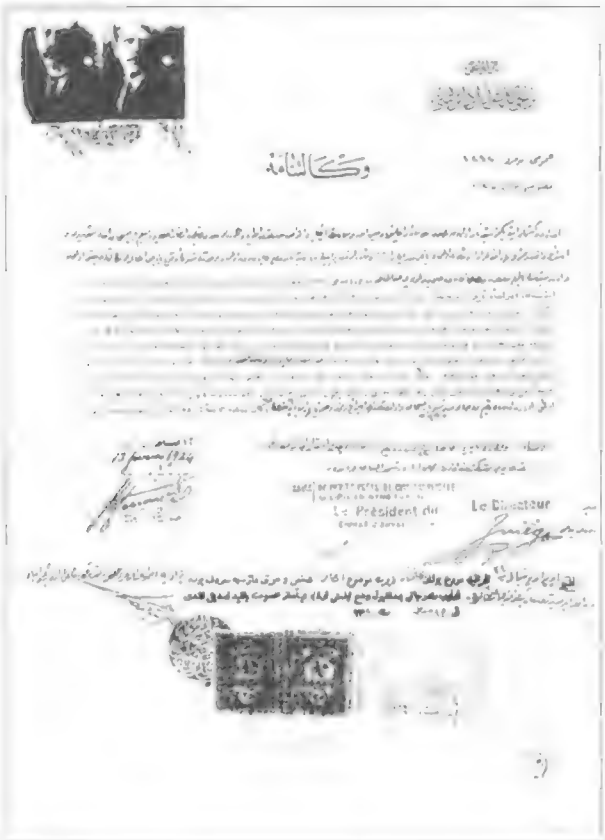

Edirne İstikrazat Sandığı için merkez şubenin verdiği vekâletname

bir nedenden dolayı meydana gelen ihtilaflarda bu mevduat sahiplerinden hep şu serzenişi duyuyorlardı: "No es aqui la banka muestra, la banka del pueblo, la banka de la Béné-Berith?" (Burası bizim bankamız, halkın bankası, Béné-Berith'in bankası değil mi?")[46] Bu %9 oranındaki faiz olağan borçlanmalar için uygulanacak, özel borçlanmalar içinse ayda %0,25 bir ek faiz uygulanacaktı. Bu şekilde tahsil edilen faizlerin %2,50'si JDC'ye ödenecek, %1,50'u zarara karşı oluşturulacak bir fona aktarılacak, en az %5'i ise idari masraflara harcanacağı öngörülüyordu. Aynı dönemde İstanbul ve Selanik kentlerindeki tüccarların borçlanmalarda ayda %10 ila %60 civarında faiz ödedikleri ve bazı özel durumlarda günlük faizin %2 ila %5 olduğu bir ortamda İstikrazat Sandığı'nın faizinin ne kadar düşük ve elverişli koşullara sahip olduğu kolaylıkla anlaşılır. JDC yönetim merkezinin kooperatiflere bireylere göre daha fazla faiz oranı uygulama istemi ise, söz konusu kooperatiflerin kelimenin gerçek anlamında kooperatifler olmayıp bir bireyler topluluğu olduğundan daha fazla faiz uygulaması söz konusu olamazdı.[47] Bu ihtiyat fonu 1936 yılında 22.000.- Lira'ya erişmişti (= $ 17.500.-)ve bu şekilde hissedarlarına her yıl %5 temettü dağıtabilecek bir durum hasıl olmuştu.[48] Bu durum birkaç yıl daha sürseydi JDC'nin tüm avansı ödenebileceği gibi sermaye de iki üç misline çıkartılabilecekti. Ancak 30 Mayıs 1933 yılında yürürlüğe giren 213 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu[49] mevduat kabul edebilecek bankaların sermayelerinin:

- Nüfusu 250.000'den fazla olan kentlerde asgari bir milyon Lira (= $ 603.500.-),
- Nüfusu 100.000'den fazla ve 250.000'den az olan yerlerde asgari beşyüzbin Lira (= $ 301.750.-),
- Nüfusu 50.000'den fazla ve 100.000'den az olan yerlerde asgari yüzyirmibeş bin Lira (= $ 75.437.-),
- Nüfusu 50.000'den az olan yerlerde asgari elli bin Lira (= $ 30.175.-),[50]

olması gibi koşulları öne sürmesi Sandığın durumunu altüst etti.[51] Sandığın sermayesi otuz bin lira olduğu için en kısa sürede tüm mevduatı tasarruf sahiplerine iade etti. Aynı zamanda halka açılan krediler 350.000.- Lira'dan 120.000 Lira'ya düştü. Alınan faizler sadece giderleri karşıladığından ve bazı krediler tahsil edilemez duruma düştüğünden sermaye arttırımına gidilmesi şart olmuştu.[52] Yeni yasanın çıkması üzerine Sandık ünvanını 1933 yılında İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş. olarak değiştirdi.[53] 1934 yılında da Edirne Küçük İkrazat ve İstikrazat Sandığı Türk Ltd. Şti. ünvanı altında çalışan Edirne Şubesi'ni kapattı.[54] Edirne Şubesini kapatma kararında 1934 yılında Trakya'da meydana gelen Yahudi karşıtı olaylar sonucunda Trakya'daki Yahudi nüfusun çoğunun İstanbul'a göç etmesinin de ağırlıklı rolü olduğu düşünülebilir.[55]

Müşterilerden toplanan mevduatları iade etme tüm kurumu sarsabilirdi, ancak yönetimin basireti sayesinde bu durum sarsıntısızca geçiştirildi Ancak iade edilen mevduatlar nedeniyle yeni sermayeye gereksinme oluştu ve bu nedenle 12 Mart 1936 tarihindeki olağanüstü ortaklar genel kurulunda her biri beş liralık altıbin yeni hisse çıkararak 30.000.- Liralık yeni bir sermaye artışına gidilmiş[56] ancak bu arttırımın %25'i ancak 1 Nisan 1947 tarihinde bankaya yatırılmış ve sermaye arttırımı da 18 Temmuz 1947 tarihinde tescil olmuştur.[57]

Yukarıdaki tablolardan görüleceği gibi sandığın açmış olduğu kredi tutarı 1936 yılından sonra ciddi miktarda azaldı. Kredilerin en az verildiği yıllar savaş yılları olan 1941-42-43 yılları oldu. Bunun nedeni bu yıllarda 45 yaşına kadar olan erkekler ihtiyat olarak askere alınmaları ve aynı zamanda 1942 yılında yürürlüğe gi-

ren Varlık Vergisi oldu.[58] Örneğin 1932 yılında 3.459 kişiye toplam 393.949.- Lira kredi dağıtılırken, 1933 yılında 1.785 kişiye toplam 218.326.- Lira, 1934'de 1.925 kişiye toplam 226.798.- Lira kredi dağıtılmıştı.[59]

1946 yılında kredi verilen toplam 1639 kişinin meslek dağılımları ve sayıları şöyleydi:

369	dükkân sahibi
471	seyyar satıcı
297	memur
25	küçük tüccar
189	sanatkâr
21	serbest meslek sahibi
230	işçi
37	yeni işyeri açan kişiler

Bu 1639 kişi onbinin üstünde başvurular arasından seçilenler olup, sermaye yetersizliğinden başvurulardan ancak %15'ine cevap verilebildi. Talepleri karşılanamıyan Yahudilerden bir çoğu şiddetli şekilde tepki gösterdiler ve "Kasa Bene Berit'in bankasıdır. Niye ihtiyaçlarımızı red ediyorsunuz, size faiziyle ödeyeceğiz. Bu küçük kredileri red ederek bizleri canımızı alacak olan tefecilerin eline teslim ediyorsunuz. Bu tefeciler yüz liralık bir avans için bizden ayda beş lira faiz talep ediyorlar!" diye haykırdıkları belirtilir. 1947 yılındaki durumu böylece dile getiren Y. Salman daha sonra neden gerçek bir Yahudi bankası, bir Bene Berit bankası kurulmadığını sormadan edemez. Bir milyon sermayeli bir bankanın kurulması ona göre aşılması o kadar imkânsız bir sorun değildi.[60]

Şirketin arttırılmış haliyle 60.000.- Lira olan sermayesi 12 Kasım 1958 tarihli toplantısında 500.000.- Lira'ya yükseltilmiş[61], daha sonra bu sermaye bir milyon liraya yükseltilmiştir.[62]

26 Mart 1959 tarih ve 624 sayılı *Ticaret Sicili Gazetesi*'ndeki ilan ile T.A.Ş. ünvanı A.Ş. olarak değişti. Şirket sermayesini 1959 yılında 500.000.- Lira'ya, 1967'de 1.000.000.- Lira'ya çıkardı.

Modernleşen ve gelişen Türkiye'nin koşullarına paralel olarak gelişen ve gelir düzeyi artan Türkiye Yahudilerinin artık bu tür kredilere pek ihtiyaçları olmadıkları da şirketin 1970'li yıllardaki faaliyetlerinden görülebilir. 23 Mart 1966 tarihli genel kurulda alınan karar gereğince gelir temin etme amacıyla şirket sigorta acentalığı yapmaya başlamış[63] ve 1967[64], 1968[65], 1972[66], 1973[67], yıllarında kredi verdiği kişilerin sayıları ve meslek dağılımları şöyle olmuştur: (Altta)

Bu çok kısa çizelgeden görülebileceği gibi Sandık'tan kredi alan kişilerin sayıları artık hiç kayda değer değildi.

Cumhuriyet döneminin ilk şirketlerinden olan Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş. bir dönemde sıkıntı içinde olan Türkiye Yahudilerinin düzeylerinin iyileştirilmesi için üstüne düşen görevi bilhakkın yerine getirmiş, daha sonra 1948 yılında İsrail devletinin kuruluşu ile Türkiye Yahudilerinin kitlesel olarak İsrail'e göç etmeleri sonucu bu tür orta ve küçük çapta kredilere gereksinme duyan bireylerin azalması sonucu işlevini yitirmiş, ticari yaşamı fiilen değilse bile uygulamada sona ermiş ve nihayet 19 Ocak 1989 tarihli 2192 sayılı *Ticaret Sicili Gazetesi*'nde ilan edilen karar ile İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı A.Ş.'nin tasfiyesine karar verilmiş ve 30 Kasım 1995 tarihinde şirket kapatılıp tasfiye edilmiştir.[68]

JDC'nin şirketin kuruluşunda vermiş olduğu 80.000.- Dolar borç her ne kadar 1973 yılı bilançosunun alacak hanesinde gözüküyorsa da, tüm çabalara rağmen akibeti hakkında berrak bir bilgi edinilemediğinden bu tutarın JDC tarafından hibe edildiği varsayılabilir.

MESLEK	1967	1968	1972	1973
Seyyar satıcı	23	19	14	12
Dükkâncı	33	18	7	10
Sanatçı	26	12	6	7
Memur	26	21	17	18
Serbest meslek	1	2	1	1

BEYOĞLU 4ÜNCÜ NOTERİ
MİTHAT CEMAL

İzmir şubesi için merkezin verdiği vekâletname. Görüldüğü gibi bu vekâletname Beyoğlu 4. noteri olan romancı Mithat Cemal Kuntay tarafından düzenlenmiştir.

NOTLAR

1 Gönderdiği arşiv belgeleri ile bu makalenin oluşmasına çok büyük katkıda bulunan JDC'den David Rosenstein'a, 1972 yılı İdare Meclisi Raporu ile belge fotokopilerini ileten TelAviv'den (İsrail) Dr. Gad Nassi'ye, 1973 yılı İdare Meclisi Raporu'nu ileten Bat-Yam'dan (İsrail) Yuda Yağbes'e, İstanbul Ticaret Odası Ticaret Sicili şubesi çalışanlarına, Osmanlıca belgelerin Turkçe çevrimyazılarını yapan dostlarım E. Nedret İşli ve Yıldız Akpolat Davud'a ve kendilerindeki **Hamenora** dergisi koleksiyonunu comertçe istifademe sunan Beyoğlu Kitapçılık Ltd.'den dostlarım Uğur Güracar ve E. Nedret İşli'ye candan teşekkür ederim.

2 Yahudi Müstemleke Birliği anlamına gelen JCA, 1891 yılında Baron Maurice de Hirsch tarafından kurulmuş ve iktisadı durumları kötü olan Yahudilere ve/veya iktısadi durumları kötu olan ülkelerde yaşayan Yahudilere yardım amacı güden bir hayır ve yardım birliğidir.

3 Joseph Niego. **Allocutions et conférences**, Istanbul 1933, sh. 21

4 Hamit Tatlısu & Remzi Sake, **Sermaye hareketi**, İstanbul Amedi matbaası, 1930, sh. 276-277 ve A. Gündüz Ökçün, **1909-1930 yılları arasında anonim şirket olarak kullanılan bankalar**, sh. 409-415, Osman Okyar (Ed.). **Türkiye iktisat tarihi semineri metinler, tartışmalar**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975 içinde.

5 Joseph Niego, **Allocutions et Conférences**, İstanbul 1933, sh. 21

6 Joseph Niego, **a.g.e.**, sh. 22-23

7 1919 yılına ait TL/$ kuru ortalama $ = TL 0.79 idi. İstatistik yıllığı, C.4, 1930-31, sh. 219.

8 Amerikan Fonlarının Ortak Dağıtım Komitesi anlamına gelen. 24 Kasım 1914 tarihinde Birinci Dunya Savaşı sırasında savaştan zarar gören Yahudilere yardım amacı ile varlıklı Amerikan Yahudileri tarafından kurulmuş bir yardım örgütü.

9 Bu kurum hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi dayanışma ve yardımlaşma kurumu: B'nai B'rith, XI Bölge Büyük Locası tarihçesi ve yayın organı **Hamenora** dergisi", **Muteferrika**, Bahar-Yaz 1996, sayı 8-9, sh. 41-62.

10 Jozef Niego (1863-1950). Edirne'de doğmuş olup, 1899 yılında Tel Aviv yakınlarındaki Mikveh Israel Tarım Okulu'na müdür olarak atanır ve 18 yıl süreyle bu görevi yapar. Daha sonra Jewish Colonization Association (Yahudi Müstemleke Birliği) kurumuna mufettiş olarak atanır ve 20 süreyle bu görevde kalır. Kendisi İstanbul'daki Bénê Berith Locası'nın başkanı da olur. 70inci doğum yılı için anısına **Allocutions et Conférences** adlı bir jübile kitabı yayımlanır **(Encyclopedia Judaica**, Niego maddesi).

11 Joseph Niego, a.g.e., sh. 23-34

12 Mr. Hyman'ın JDC'ye gönderdiği 61 sayili memorandum bu raporun özetini verir.

13 28 Ağustos-14 Eylul 1922 tarihli komite tutanakları

14 Irving H. Warshow'un Dr Rosenblatt'a yazdığı 19 Eylul 1922 tarihli rapor

15 28 Ağustos-14 Eylul 1922 tarihli komite toplantı tutanağı

16 **Hamenora**, Ocak-Şubat-Mart 1937, sh. 23 ve J. Niego, **a.g.e.**, sh. 24 bu değerlendirmeyi vermekte ve D.I.E. bilgileriyle de uyuşmaktadır. 1923 yılına ait vasati kur $ / TL 1.16 (Bkz. İstatistik Yıllığı, C.4, 1930-31, sh. 219)

17 28 Ağustos-14 Eylül 1922 tarihli komite toplantı tutanakları

18 Dr Rosenblatt'ın 26 Eylul 1922 tarihli raporu

19 28 Ağustos - 14 Eylul 1922 tarihli komite toplantı tutanakları

20 Dr. Rosenblatt'ın 26 Eylül 1922 tarihli raporu.

21 Irving H. Warshow'un Dr. F.F. Rosenblatt'a yazmış olduğu 19 Eylül 1922 tarihli raporu

22 Joseph Niego, **a.g.e.**, sh. 24

23 **Hamenora**, Ocak-Şubat-Mart 1937, sh. 23

24 **Hamenora**, Ocak-Şubat-Mart 1937, sh. 23

25 İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş. Dahili Nizamnamesi, Babok Basımevi, İstanbul 1939, sh. 13 ve A. Gündüz Ökçün, a.g.m., sh. 415

26 **Hamenora**, Nisan/Mayıs/Hazıran 1932, sh. 199-200

27 Harry Viteles'in Leonard G. Robinson'a yolladığı 64-FD sayı ve 20 Kasım 1923 tarihli raporu. sh. 5

28 **Hamenora**, Ocak 1924, sh. 3-4

29 **Hamenora**, Mart-Nisan 1930. sh. 158

30 **Hamenora**, Ocak 1924 sayısı, sh. 2-3, 31.12.1923 bilançosu

31 **Hamenora**, Mart 1937 sayısı, sh. 24-25

32 Walter Montesser'in Nisan 1923 tarihli Yakın Doğu başlıklı raporu.

33 JDC Viyana bürosunun 28 Mart 1923 tarihli Edirne konulu raporu.

34 JDC Viyana bürosunun 28 Mart 1923 tarihli Edirne konulu raporu.

35 Harry Viteles raporu, sh. 13

36 Nisan 1923 Yakın Doğu başlıklı rapor.

37 Joseph Niego, **a.g.e.**, sh. 26

38 Bu sayıya Moşe Kaspi'nın, La Casa de Chicos Prestimos, **La Boz de Türkiye**, sayı 210, 15 Eylul 1948 makalesinde vermiş olduğu 1923-1947 dönemi toplam kredi sayısı olan 42.696'dan 1923-1932 döneminin kredi sayısı çıkartılarak varılmıştır.

39 Joseph Niego, **a.g.e.**, sh. 26

40 **İstatistik Yıllığı**, C. 5, 1931-2, sh. 292 ve C 12, 1940-41, sh. 440

41 Bu tutara Moşe Kaspi, La Casa de Chicos Prestimos, **La Boz de Türkiye**, sayı 210, 15 Eylul 1948 makalesinde 1923-1947 dönemi için vermiş olduğu 5.403.243,- Liralık toplam tutardan 1923-1932 dönemi tutarının çıkartılmasıyla varılmıştır.

42 Y. Salman, La Kaşa de Çikos Prestimos tanbul Küçük İstikrazat Sandığı). **Şalom** 3 Ekim 1947, sayı 1

43 Isaac Sobol, Causerie sur le mouvement coopératif et sur la Caisse des Petits Prets **Hamenora**, Nisan/Mayıs/Hazıran 1932 sh. 2

44 **İstatistik Yıllığı**, C.12, 1940-41, sh. 440

45 Y. Salman, La Kaşa de Çikos Prestimos (İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı), **Şalom**, 3 Ekim 1947, sayı 1

46 Isaac Sobol, Causerie sur le mouvement coopératif et sur la Caisse des Petits Prets **Hamenora**, Nisan/Mayıs/Hazıran 1932, sh 201

47 Herbert Zoelner'in JDC'nin İmar Komitesi Başkanı'na 7 Aralık 1922 tarihli yazısı.

48 Y. Salman, a.g.m.

49 **Düstur 3üncü Tertip**, Cilt 14, sh. 1203-1209

50 **İstatistik Yıllığı**, C. 12, 1940-41, sh. 440 TL/$ vasatisi 2.1119'dur.

51 Y. Salman, a.g.makalede bu yasanın çıkış tarihini yanlışlıkla 1936 olarak belirtmekte, yasada nüfusa göre saptanmış olan sermaye tutarları koşullarına dayanarak bu sermayenin Sandığın İstanbul merkezi için bir milyon lira, İzmir şubesi için ikiyüz bin lira, Edirne şubesi için ellibin lira olarak belirtmektedir.

52 Y. Salman, a.g.m.

53 24 Temmuz 1933 tarih ve 1983 sayılı **Ticaret Sicili Gazetesi**

54 10 Mart 1935 tarihli İdare Meclisi Raporu

55 1934 Trakya Olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Karabatak, 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler. **Tarih ve Toplum**, Şubat 1996, sayı 146, sh. 4-16, Avner Levi, 1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders, **Tarih ve Toplum** sayı 151, sh. 10-17 ve Zafer Toprak. 1934 Trakya Olaylarında hukümetin ve CHF'nin sorumluluğu, **Toplumsal Tarih**, Ekim 1996, sayı 34, sh. 19-25 ve Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak **Tarih ve Toplum** Kasım 1996, sayı 155, sh. 45-56

56 **Hamenora**, Ocak-Şubat-Mart 1937, sh. 24-25

57 19 Temmuz 1947 tarih ve 3225 sayılı Adliye Sicili Ticaret Memurluğu ilanı

58 Y. Salman, İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş., **Şalom**, 6 Kasım 1947

59 İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş., 10 Mart 1935 tarihinde akdedilecek Hissedaran Heyeti Umumiyesinin alelade içtimaında kıraat edilmek uzere İdare Meclisi tarafından verilen rapor. İstanbul 1935, M. Babok Basımevi

60 Y. Salman, İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş., **Şalom**, 6 Kasım 1947

61 24 Kasım 1958 tarih ve 496 sayılı **Ticaret Sicili gazetesi**

62 7 Ocak 1967 tarih ve 2954 sayılı **Ticaret Sicili gazetesi**.

63 [illegible] Hoca II-Men, La Cunta ekstraordinaria de la Kaşa de Çikos Prestimos, **La Vera Luz** 14 Nisan 1966

64 La Vera Luz 7.4.1966

65 La Asamblea anuala de la Kaşa de Çikos Prestimos, **Şalom**, 5 Nisan 1967

66 [illegible] Menda, La Cunta Jeneral de la Kaşa de Çikos Prestimos, **La Vera Luz**, 17 Nisan 1969

67 1972 ve 1973 yılına ait İdare Meclisi raporları

68 6 Aralık 1995 tarih ve 3930 sayılı **Ticaret Sicili gazetesi**

Saptırmak mı, Edebiyatçılık Taslamak mı?

Tükel'e Cevap

ÖZKAN EROĞLU

Tarih ve Toplum dergisinin Kasım 1996, 155. sayısındaki "Altın Kapıda Buluşma" başlıklı yazıma, aynı derginin Şubat 1997'deki 158. sayısında Uşun Tükel imzalı yazıyla bir cevap geldi. Sayın Tükel, yazımı eleştirmekten daha çok, bir "Altın Kapıda Buluşma" yazısı şöyle yazılır edaları içinde, adeta kendi egosunu tatmin ettiği bir yazı ile karşımıza çıktı. Sayın; Tükel yazısında daha en başından itibaren, yazdığını, yazının amacını anlayamadığından dolayı, ne yazık ki genel olarak, çoğun "akademik sanat tarihçi zihniyetlerin" yaptığı hatalardan biri içine düştü ve 'koyunu kurtarayım derken sürüden de oldu" bence. Oysa Sayın Tükel'in eleştirilerine hedef olan yazım, kesinlikle bilimsel amaçtan ziyade, tanıtıcı anlama daha yakın; sadece Giotto'nun "Altın Kapıda Buluşma" isimli resmine getirilen bir yorumdu. Yorumdu diyorum, gerçekten Sayın Tükel'in de dikkatinden kaçtığı çok sınırlı belli olan, "plastik" bir çözümlemeye daha yakın gözüküyordu. Ha, isteseydik "Altın Kapıda Buluşma" resmi altında Sayın Tükel'in sunduğu biçimle de bir yazı kaleme alabilir, hattâ gösterdiği dipnotlardan daha fazlasına da bakarak ve inceleyerek bir yazı "hazırlayabilirdik". Fakat sıkı alıntı kokan bir çözümlemeden çok, *Tarih ve Toplum* dergisi okurunu salt resim ve plastik sanatlarla buluşturma amacını taşıyan bu yazıyı oluşturduk. Hattâ aynı dergide benzer tutarlılıkta, değişik yaklaşımla bir de Fikret Mualla yazısı yazmıştım ve gene aynı amacı taşımıştım. Çünkü derginin yayın yönetmeni ve sorumlu yazı işleri görevini üstlenen Sayın Fahri Aral ile olan diyaloğumuzda, *Tarih ve Toplum* okuyucusunun benimseyebileceği, çok derinlemesine olmayan, okuyucuyu sıkmayacak mahiyette bir yazı tavrının yerinde olacağına inanmıştık. Sayın Tükel ne yazık ki yazısında Panofsky'yi, rahmetli Bedrettin Cömert'in yanında yüceleştiriyor gibi de geldi bana. Türkiye açısından olaya bakarsak; ne Panofsky Cömert'ten, ne de Cömert Panofsky'den ayrılamaz, kanımca birbirlerine üstün de tutulamaz. Eğer Türkiye'den kalkıp biri (Bedrettin Cömert) Panofsky üzerine, bir zamanlar bir şeyler yapıp, yoğunlaşmışsa, kanımca o gözümde Panofsky'den de büyüktür. Sayın Tükel de bilir, Erwin Panofsky yalnız başına fazla bir şey değildir. Onu destekleyen farklı birçok mantık ve kuram da bulunmaktadır.[1] Ancak bütün farklı olanlar değerlendirildikten sonra, bir kuramlar bütünü oluşturulur ve böylece iş bir ray üzerine tam tamına oturtulabilir. Zaten yazımla hiç ilgisi olmayan, farklı bir biçemin boy gösterisini bize sunan Sayın Tükel, özellikle resimde epey bir "plastik yoksulluğa" sahip. Fakat bunu giderebilir. Nasıl mı? Tabiî ki yazımda eleştirdiği yerlerin yanında, eleştiremediği yerleri de, gerekirse korkmadan ve hatalar yapabileceğini göstere göstere. Sanırım bu cesaret Sayın Tükel'de olmadığı gibi, akademik kalkanın arkası-

1 Sözkonusu mantık ve kuramlar şu kaynaklarda saklıdır ve bu kaynaklardan kavranabilir:
Gosebruch, M. **Giotto und Entwicklung des neuzeitl. Kunstbewusstseins**, München, 1962.
Elmer L, S, **Giotto un seine Zeit**. Amsterdam, 1973.
Scharioth, B, **Arnolfo di Cambio und Giotto. Versuch einer vergleichenden Studie**, Berlin, 1976.
Cole, B, **Giotto and Florentine Painting**, London, 1977.
Imdahl, M, **Giotto Arenafresken**, Münih, 1980
Hetzer, T, **Giotto-Grundlegung der neuzeitlichen Kunst**, Stuttgart, 1981, ss.31-55, ss.172-196, ss.217-231.

na saklanan hiçbir araştırmacıda da ne yazık ki kolay kolay bulunmaz. Onun ortaya koyduğu, ancak kendince geliştirdiği bir "hazırlama yazısı" örneği olabilir. Fakat bu örnek, hiçbir zaman öznele önem veren tarzımla örtüşmeyecektir, zaten örtüşmemiştir de. Asıl sorun buradan kaynaklanmaktadır. Şimdi sözü pek fazla uzatmadan, bir soru-cevap mantığı içerisinde, Sayın Uşun Tükel'in ileri sürdüklerine, sırasıyla cevap vermek istiyorum:

Sayın Tükel'in ilk yaklaşımı, "sözkonusu yazıma, *Tarih ve Toplum* dergisinin dışında rastlasayınış, üzerinde durmaya da pek gerek yokmuş" biçiminde olmaktadır. Fakat konu, *Tarih ve Toplum* dergisi ile ilgili olunca işin rengi hemen değişmiş. Bu ne demek? Kanımca bu, en kestirmeden ben şu, şu yayınları ciddiye alırım, şunları almam demektir. Bakınız, bugün tirajı en düşük bir yayın organından tutun da, herhangi güncel bir yayına kadar, bunların hepsini sizin insanlarınız okuyor. Kanımca siz bu fikirlerinizi dışavurmakla kendinizi sorumsuz biri olarak lanse ediyorsunuz. Ciddi bulmadığınız dergileri de eleştirin lütfen. Neden eleştirmiyorsunuz? Doğrusu bu düşünceniz, uzunca zamandır sizi tanıyan biri olarak; beni hem üzdü, hem de şaşırttı. Bildiklerinizi her ortamda, toplumunuzda yaşayan insanlarla paylaşmazsanız, bu görevi kim üstlenecek? Çok yazık. Bilmiyorum, hangi genç araştırmacılardan bahsediyorsunuz. Bakın ülkemizde araştırmaya dayansın ya da dayanmasın, kaç tane genç sanat yazarı var söyler misiniz? Bunların sayıları çok az ve yetersiz. Almanya'da burslu bulunduğum zamanlarda, bir dergiye en az on araştırmacı genç yazarın, bir gazeteye ise yirmiye yakın sanat yazarının düştüğünü gördüm. Fakat ülkemizde ne yazık ki durum böyle değil. Neden biliyor musunuz? Kendisini sanat tarihsel zeminde, "megolomani yaparak", "at gözlüğü kullanarak" ve "illa ki homojen tavırlarını dayatan" sanat insanlarıdır buna neden olanlar. Onun için ortada sizin söylediğiniz üzere bir "mania" falan da yoktur. Keşke olsaydı. İşte o zaman ne söyleyeceğinizi merak ederdim doğrusu.

Sıradan bir örnek olarak yorumluyorsunuz ve neredeyse isimlendiriyorsunuz eleştirdiğiniz "yazımı". Fakat bu çok normal. Siz Panofsky, Bedrettin Cömert, Giotto, Çağdaş İkonografi ve İkonoloji üzerine yaptığım çalışmaları nereden bileceksiniz ki? Sizin için izlemeden, özellikle sanatın duygu yönünü zedeleyici bu "küçültücü" yaklaşımları kullanmak daha kolay. Bu eleştiri değil, sadece şahsımın sanat tarihsel çabalarına, hattâ yanlışlarına bile getirilen bir baltalama olarak belirginlik kazanmaktadır. Fakat bu beni etkilemez. Çünkü gerekirse, "aşktır benim söylediklerim ve yazdıklarım, özneldir, mutlak biçimde kimseyi bağlamaz, beni bile".

Resmin ismini vermemişim bu doğru. Fakat kuru bir sanat tarihçisi bakış açısı yaratmak istemediğim için durum beni fazlaca da ilgilendirmiyor. Benim için tarihin içinde ve bugün oluşmakta olan her resim, herhangi bir "nesne" muamelesi görür. Aslında onun tekniği bile, bir ölçüye kadar beni ilgilendirmez. O resimde olan bitenin yorumunu bir hataya da neden olacağını bilsem -bildiklerimi kullanarak ve değerlendirerek- kendim yorumlamak isterim. Okuyucunun da bir gözü var, alır o da o resmi yazımdan okur, konu üzerine gerekirse biraz kaynak karıştırır ve görüşlerime katılır ya da katılmaz. Tıpkı sizin yaptığınız gibi. Bilirsiniz; Giotto bir İtalyan ressamı olduğu için, Giotto'ya bir İtalyan araştırmacıyla, bir İngiliz ve Alman araştırmacı çok farklı pencerelerden bakabilmekte ve farklı yorumlayabilmektedir. Hattâ bazı Alman araştırmacıların yazdıkları yorumlarda Panofsky'nin hükmü bile bulunmamaktadır.[2] Çünkü 2000'li yıllara girdiğimiz şu günlerde, 20. yüzyılın sanat diline kazandırdığı "Üslup ve Fikir Çoğulluğu" vardır artık. Kaldı ki yıllardır biz, Türk sanat araştırmacı ve da yazarları, ülkemiz dahilindeki her alanda olduğu gibi özgün mantıklar ne yazık ki geliştirmemişiz ya da geliştirmemiz bir şekilde engellenmiştir. Bu da bizi Batı karşısında tekrar seven ve bunu hiç gocunmadan kullanan şahıslar durumuna itmiştir. Lütfen bunları artık aşalım. Bilgin olmayı ya da bilgin yetiştirmeyi değil de özgün görüşlerini yanlışlarıyla bile olsa söylemeyi bilen, doğru-dürüst insanların yetişmesine gayret gösterelim ve baltalamaya çalışmayalım. Türkiye'nin gerçekten buna ihtiyacı var. Yoksa yıllarca yapılmış olayları dev aynasında göstere göstere ve saptıran bilgin edalarıyla bir yere gelemeyiz. Size dostça bir tavsiyem; araştırma bile demiyorum, hiçbir yazıda; "tozlu raflara veya bilgisayar belleklerinin en alt katmanlarına" atmayalım. Sonra bunları da arayacak duruma gelebiliriz ve gelebilirsiniz.

Sayın Tükel daha sonra tıpkı, başımıza bir "edebiyat ve terminoloji bilgini" kesilerek, devam ediyor eleştirilerine. Bakınız, bu eleştirileri yapmanız için ya kendinizi değme edebiyatçılara taş çıkartır başarılara zorlarsınız ve bunu da elde edersiniz, ya da bırakın bu söylediğimi, en azından oturup çalıştığınız kurum başta olmak üzere bir organizasyona soyunur bir sanat terminolojisi yazmak için harekete geçersiniz. Var mıdır böyle bir hareketiniz? Göremiyorum. O zaman konuşmaya da hakkınız yoktur. Gerçe

2 Özellikle: Strauss, E. **Koloritgeschichtliche Untersuchungen zur Malerei seit Giotto und andere Studien**, Berlin, 1983.
Hetzer, T. **Giotto-Grundlegung der neutzeitlichen Kunst**, Stuttgart, 1981.

gibi çalışmıyorsunuz, ancak yabancı dil bilginizi kullanarak hazırlayıcı süreçlere giriyorsunuz. Oturun ve öznel, kendinize maledeceğiniz şeyler yazın. Hani dergi ya da gazetenin birinde kalkıp, sanatta kavram, terim ve uslup tartışması üzerine bir tartışma yazısı yazdınız mı? Önce düşünüp, sonra yazıp, gerçekten bu alanda bir şeyler yaptıysanız ve biz de bunu kaçırdıysak, yazınızda bunu belli edip, berraklaşmamızı sağlayabilirsiniz. Bakınız sizlerin de gayretleriyle, ne yazık ki sanat ortamımızda bir berraklık yoktur. Fakat bunun için bir çabanızı görmediğimiz gibi, bizlerin de yaptıklarından bihabersiniz.[3] Bu söylediğime bağlı olarak, değindiğiniz "kavram deyim dünyamızı zenginleştirmeye soyunuyor" düşüncenize şunu söyleyebilirim. Niye anlam dünyamızı zenginleştireyim ki, bunlar sadece olsa olsa yazı yazma konusunda, henüz önünde katedeceği uzun bir yolu olan birisinin, yapmış olduğu hatalardır. Kaldı ki bu hatalarımız da düzeltmesi olduğunu sandığım, *Tarih ve Toplum* gibi bir derginin düzeltme ekibinin de elinden geçmiştir. Bilemiyorum kim ve ne doğru ya da neye göre doğru? Unutmadan söyleyelim ki sizin beğenmediğiniz tümcelerimizin hepsi, yazın dünyasında güncel konuşma dünyamız gereği ne yazık ki kullanılmaktadır. Diyorum ya, hazırlayın bir plastik sanatlar sözlüğü siz de bu dertten kurtulun bizler de. Ayrıca hiçbir anlamı bulunmayan, pek tabiî tarafımca kullanılmış gibi gözüken "kontrastik" sözcüğünün yanlış olmaktan öte, benim verdiğim orijinal daktilo yazısıyla karşılaştırıldığında, dergi tarafından yapılmış bir dizgi hatası olduğu hemen anlaşılacaktır. Dahası dergi yayınlandıktan sonra bizim gözümüzden de kaçmıştır bu dizgi yanlışı. İstemeden yanlış kullanılmış bu sözcüğün metin içindeki aslı ise, "kontrastlık"tır. Zaten bu sözcük de sizce yanlıştır. Bazı Latince kökenli sözcüklere güncel yaşamımızdan kaynaklanan Türkçe ekler takma tutumu, bugün "benim ben" diyen yazarlarda da rastlanan bir olaydır. Kanımca siz bu olayı fazla büyütüyorsunuz ya da isim yapmış yazarları beni eleştirdiğiniz gözlerle izlemiyorsunuz. Bakın bütün bunlar birer ikilemdir. Eleştiri getirdiğiniz bir yazıda ikilemlere düşüyorsunuz. Öğrencilerimizle yakından ilgilenmeyi biz ihmal etmiyoruz. Umarım siz de ihmal etmiyorsunuzdur. Bu takdirde öğrencilerinizle bir yazıda geçen, size göre belirlenmiş eksikliklerin doğrularına işaret ederek, tartışınız. Fakat aslında tartışma da yetmez. O genç insanlar size sormaz mı? "Hocam oldukça genç bir yaştasınız ve neden bizi yetersiz terminoloji ortamıyla halen başbaşa bırakıyorsunuz?" diye... Dolayısıyla, umarım eleştirdiğiniz bir yazının bile sizi daha doğruya ittiği gerçeğini görebilir, böylece bir kez daha tekrarlıyorum; o kullandığınız, "tozlu raflara kaldırma..." gibisinden sözlerinizin de ne kadar hatalı olduğunu anlayabilirsiniz.

Ayrıca Türkçe'de bir sanat terminolojisi tam anlamıyla oturmamış, hepimizin üstüne düşen görevler var diyorsunuz. Hani bu görevleri kaç sanat tarihçisi bile demiyeceğim, kaç sanat yazarı ya da araştırmacısı düşünmüş ve ortaya somut bir şey koymuştur? Bu yönde ortaya konulanlar belli ve pek tabiî ki oldukça yetersizdir.[4] Burada unutmadan bir şeyi daha ifade etmek isterim: Ben sizin de söylediğiniz üzere bir çarpıtma değil, sadece Türkçe'ye uymayan "kural ihlallerinde" bulundum, fakat ya siz. Aklınız benim odaklanmış olduğum sadece Giotto'ya ait bir resimle ilgili konuyu, üzerine neredeyse eleştirinizin iki katı başka bir mantık yükleyerek, oturup bir yazı hazırladınız. Kaldı ki sizin hazırladığınız tarzda bir yazı, değil *Tarih ve Toplum*'un sayfalarına, bir kitaba bile sığmaz. Bunu sizin de bilmeniz gerekirdi. İşte asıl çarpıtmanın büyüğü, sizin yazdığınız yazının sunduklarıdır. Bir de Giotto, Panofsky ve benim talihsiz bir buluşmam olarak yorumluyorsunuz yazımı. Burada kesinlikle yanılıyorsunuz Çünkü madem ikonografi, ikonoloji, Panofsky vb. sizi bu kadar ilgilendiriyor, şu kaynakları bir gözden geçirin isterseniz.[5] Gelelim dipnotlarınıza:

İkinci dipnotunuzda "atrubi" kullanılmıyor diyorsunuz; siz o zaman Giotto-atrubi ilişkisinin varolduğunu söyleyen bazı kaynakları da reddediyor,[6] işte tam bu anda, kanımca öznel bir cesaret örneği de gösteri-

---

Eroğlu Ö. **Türk Resminde Kavram, Terim ve Uslup Sorunları, Sanat Çevresi**. (Şubat 1996). Sayı: 208, ss.30-33.

Eroğlu, Ö, **Resim Sanatı Tarihi: Anahatları, Terminolojisi Sanatçıları**. İstanbul, 1997 (basılmak uzere). Bu yayımın terminoloji bölumüne bakınız.

4 Özellikle plastik sanatlar alanında, terminoloji için; Türkiye'de yayımlanmış belli başlı tanınmış olan üç çalışma bulunmaktadır. Bunlar,
Arseven, C, E, **Sanat Ansiklopedisi**, İstanbul, 1942 (beş cilt olarak).
Turani, A, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1968.
Sözen, M-Tanyeli, U, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1986.

5 Eroğlu, Ö, **Giotto'nun Çağdaş ve Modern Kavramlar ile Olan İlişkisi Üzerine Bir Deneme. Türkiye'de Sanat** (Mart-Nisan 1995). Sayı: 18, ss.60-64.
Eroğlu, Ö, **Ortaçağ ve Rönesans Resim Düşünde Renk, Sanatsal Mozaik** (Subat 1996), Sayı: 6, ss.64 69.
Eroğlu. O, **Resmi Yorumlarken**. Bursa, 1995 (Ezgi Yayınevi)..
Bu aşamada bır şey çok bariz dikkatı çekiyor. Sayın Uşun Tükel'ın adeta bılımsel bir sov yaptığını sandığı, ne yazık kı kendisinin sözkonusu konuyla ilgili notlarında geçen tek bır kaynağı dahı yoktur. Bu da işin bir başka ılginç boyutudur.

6 Özellikle Theodor Hetzer'in yayımında, birçok bölumde Giotto'nun sanatı kapsamında olmak üzere; "atrubi" sözcüğü kullanılmaktadır ve gerçekten Panofsky'nın yönetimi kadar Hetzer'ın de getirdiği bır sistematik sözkonusudur. Ozellikle bu araştırmacı bir yönüyle filozoftur da. Leipzig Üniversitesi'nde ordinaryus unvanını da almış olan Hetzer, özellikle atrubi sözcuğu ile Giotto ilişkisini gözler önüne serenlerdendır.

yorsunuz. Bu olumlu bir işaret. Üçüncü dipnotunuzda da, öncelikle birçok Bedrettin Cömert yayınının ismini vermişsiniz, bunları adeta bir gövde gösterisi yaparcasına teker teker vermeye gerek yoktu. Çünkü bu yayınlar, bir kitapta oldukça derli toplu bir şekilde yayımlandı.[7] Sadece bu kitabı kaynak göstermeniz yeterliydi, neyse. Gene üçüncü dipnotunuzda, Bedrettin Cömert tarafından söylenmiş gibi gösterdiğimizi iddia ettiğiniz bir öbek cümleden bahsediyorsunuz. Evet bu aşamada söylediklerimiz doğru, fakat Sayın Cömert'in bu sözü kullandığı yazısının[8] içinde, bu sözleri bir başkasının söylediğine dair bir notlaması da yok. Cömert'in bu davranışı da zaten doğru. Çünkü düşünsel boyutta bir araştırmacı olan Bedrettin Cömert bir "Öteki Ben" mantığı geliştirerek, bir biçimde yazılarında kendi kendini Panofsky ile büyük çapta özdeş kılmıştır. Onun için bir konuda araştırma yaparken felsefi temellendirmeler de yapmanız gerekir, yoksa kuru ve yavan şeyler elde edersiniz. Bu nedenle biz de bu yönde bir işaretlemeyi gerekli bile görmedik. Bakınız bütün bu iddia ettikleriniz, benim o yazıyı yazarkenki sorunlarımdan ve düşündüklerimden, ne yazık o kadar farklı ki. Değerli olan okuduğunuz tüm yayınların sizde bıraktığı izdir. Özellikle yazdığınız yazılarda da bu izin dışavurumunun hissedilmesi önemlidir. Fakat bilimsel bir yaftanın değil.

Ayrıca ikonolojinin tarafımızca içerik olarak açıklaması konusuna gelince, özellikle İncil'lerdeki konularla ilgili resimlerde, gerçekten farklı incil yapıları hattâ farklı mezhepler de olduğu için, farklı içerikler de ikonografiler içine ister istemez girmektedir. Zaten söylemeye çalıştığımız dinî resimlere içerik yönünde yüklenen çoğu şey, pek tabiî ki yorum düzeyindeki içeriklerdir. Sanat yapıtının içeriği anlamın irdelenmesine dayalı bir içerik olgusuyla, biz ikonolojinin içerik düzeyine ulaşabileceğini söylemeye çalıştık. Zaten Hıristiyan dinine ait konuları biz yaşayan insanlar ne kadar dünyevileştirebiliriz ki? Bunun için ancak anlam yüklemeye dayalı bir içerik ve dolayısıyla buna bağlı, gene anlam yüklemeye dayalı bir ikonoloji mantığı oluşturabiliriz. O zaman belli dönemler için uygulanabilen ikonoloji konusu, aynı dönemde içeriğin de ortaya çıkmasını sağlayan tezlerle açıklanabiliyorsa, o zaman ikonoloji ve içerik kavramları o dönem için ortak paydalar taşıyor da denebilir ve böylece birbirleriyle de aynı kulvara bir anda sokulabilirler. Zaten Cömert'in de belirttiği üzere; ikonolojiye uygun sanat dönemlerinde "bir başka şeyi ortaya çıkarmak ve yorumlamakla, o sanat eserinin asıl anlamını, yani içeriğini de kavramış oluruz."[9] Bu açıklamadan çıkan sonuç bizi, biraz yukarıda söylemeye çalıştıklarımıza hem götürür hem de bu söylenenlerin toplanmasını sağlar. Yani bir başka şeyi ortaya çıkarmak ve yorumlamak ikonolojinin işidir ve bu işi yapmakla içeriği de kavramış oluyorsak; o zaman ikonoloji içeriktir demenin ne sakıncası vardır. Düşünsel bir açıyla bu tip olaylara yaklaşmayınca ve kaynakların çe tutsağı olunca tabii ki Sayın Tük gibi şaşırabilirsiniz.

Görüyorsunuz ortaya koyduklarınız tamamen farklı ve bugüne kad belki de böylesi bir saldırı hırsıyla di le getirmediğiniz yaklaşımlardır. F kat bütün bu yaklaşımlar ve berabe rinde getireceği tartışmalar olacak Ben sizi ve sizin bulunduğunuz çevreyi çok iyi bilir ve tanırım. Onun için adınıza böyle bir tartışmaya neden olduğum için kendimi mutlu sayıyo yazımı ruhu bir kere daha şad olsun diye; Bedrettin Cömert'in şu sözleriyle tamamlamak istiyorum: "... Bilmem ne zamandır, doktordur falan Bugün çevresinde ne oluyor bitiyor bilmez. Hem kel hem fodulduk. Bilmediğinden başka dudak büker oluy bitenlere, küçümser onları... Onur için yalnızca bilimsel çalışma vardır Bilimsel çalışma da yalnız eskiyle olur. İşin içine yeni girdi mi, ne olur ne olmaz, temkinli olmak gerekir bakarsınız ortalığı karıştırıverir, beynin alışılmış düzenini bozuverir... Gider Türkçe'nin bilmem ne köşelerindeki geçmişini kurcalar ama, ne dilbilimden haberi vardır ne de Türkçe'nin bugünkü durumu onu ilgilendirir. Ilgilendirmez, çünkü ilgilendirse, oturup yeni şeyler öğrenmesi gerekir. Öğrenince de rahat hiyerarş kurduğu bilgi sarayı bozuluverir, bozuluverir de işe yeniden başlamas gerekiverir."[10]

Bedrettin Cömert'in de dediği üzere günahları ve sevaplarıyla biz oturduk yeni şeyler öğrendik ve bunu kaleme alıp bir kitapta bile topladık Bu kitap ise yakında yayımlanacak yani biz bugünler açısından Türkçe'ye sanat terminolojisi yönünde bir şeyler kazandırmak istedik ve bilgi sıranızı bozduk. Sizin de bu cesareti göstermenizi ve bilgi sıranızı bozmanızı bekliyoruz.

Bunun için bakınız; **Theodor Hetzer, Giotto-Grundlegung der neuzeitlichen Kunst** Stuttgart, 1981, ss.224-231. Ayrıca aynı yayının, 237-251 sayfaları arasında da Padua'daki Arena Şapeli, yani sözkonusu resmin bulunduğu yerdeki tarihsel Joachim ve Anna deşifrasyonu sırasında atrubi sözcüğünü birkaç kere daha zikreder. Gene atrubi mantığının, sözkonusu Giotto resmi için geçerliliğini kanıtlayan bir başka yayın da; **Der Kunst Brock Haus**, Cilt: 4, Mannheim, 1987, ss.7-8. Gene bu konuda bir başka kaynak da; Ewa Howarth, **Kusnstgeschichte**, Köln, 1992, ss.22 24.

7 Bedrettin Comert, **Sanat-Edebiyat Uzerine**, Ankara, 1991 (Yayına hazırlayan: Ozgen Seckin).

8 Comert, **a.g.e.**, 1991, s.134.

9 Comert, **a.g.e.**, 1991, s.130.

10 Comert, **a.g.e.**, 1991, s.140.

KONGRE KONFERANS

Tarih ve Milliyetçilik Tartışılıyor

İBRAHİM BOZKURT

Mersin Universitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarih bölümü'nce 30 nisan-2 mayıs 1997 tarihleri arasında birincisi düzenlenecek olan Tarih kongresi'nin bu yılki alt başlığı, "Tarih ve Milliyetçilik" olarak tespit edilmiş. Tarih ve Milliyetçilik arasındaki organik ilişkiyi hem Osmanlı-Türkiye hem de dünya ölçeğinde tartışmaya açmak isteyen kongreye, Türkiye'den ve dünyadan kendi alanlarında konunun uzmanı, bilim adamı ve araştırmacılar birer bildiri ile katılacaklardır.

Kongre, modernizmin ürünü sayılan ulus-devlet yapılanmalarının sorgulandığı, diğer yandan da mikro milliyetçilik hareketleriyle etnik temelli bölgesel savaşların hız kazandığı günümüz dünyasında "biz" diyerek farklılıkları dışlayan ve "onlar" kavramıyla sürekli düşman yaratan bu etnosentrik yaklaşımı bilimsel düşüncenin geçerlilik ilkeleri çerçevesinde, geniş bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlıyor. Kongrenin milliyetçilik olgusu ile beraber ele alacağı önemli bir konu da bu anlamda bir milliyetçilik düşüncesinin gelişmesinde ve topluma kök salmasında, tarih yazıcılığının ve yorumlanmasının değerlendirilmesidir. Zira uluslararası silah tekellerinin yaşam kaynağı olan bu hayali cemaatlerin oluşumunda ve gelişmesinde bir bilim dalı olan tarih ve onun yorumlanmasının önemli bir katkısı olduğu bilinmektedir. Değişmenin bilimi olan tarih, süreç içerisinde hep milliyetçi amaçlar için kullanılagelmiştir. Dünya üzerinde yayılmacı emeller besleyen irredentist hareketler ve düşünce sistemleri, meşruiyet kaynaklarını hep tarihte bulmuşlardır. Mükemmellik ve değişmezlik önkabulüne göre oluşturulan kadim ve yüce devlet söylemlerinin teorik kaynaklarının anlamadan çok anlatmayı tercih eden, hamasi ve devlet merkezli tarih anlayışı ve yaklaşımları olduğu düşünülebilir.

Üç gün boyunca toplam onüç oturumda değerlendirilecek olan Kongrenin oturum başlıkları ise; "Teorik Sorunlar", " Kimlik-İmaj", "Edebi Metinler ve Milliyetçilik", Globalleşme ve Ulus-Devlet", "Tarih Yazımı Yorumu ve Milliyetçilik", "Dünya Ölçeği: Değişik Milliyetçilikler", "Balkanlar" ve "Mitostan Gerçeğe: Azınlıklar ve Türk Milliyetçiliği" olarak saptanmıştır.

Açılış bildirisini Halil İnalcık'ın vereceği Kongreye, birer bildiri ile katılacak isimlerden bazıları da şunlardır: Ali Yaşar Sarıbay, İlhan Tekeli, Tanıl Bora, Onur Bilge Kula, Herkül Millas, Sina Akşin, Mehmet Ali Kılıçbay, Baskın Oran, Mete Tunçay, Stefanos Yerasimos, Şerafettin Turan, Salih Özbaran, Taner Akçam, Özer Ergenç, Kurtuluş Kayalı, Murat Belge, Cemil Koçak, İlber Ortaylı, Orhan Silier, Orhan Koloğlu, Büşra Ersanlı Behar, Ömer Laçiner, Fikret Adanır, Wolfgang Höpken, Slobodan İliç.

"Tarih ve Milliyetçilik" başlıklı bu kongre Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nin yeni kurulan Tarih Bölümü'nün genç öğretim üyeleri Oktay Gökdemir, Fevzi Demir, A. Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke ve Şerife Yorulmaz tarafından oluşturulan düzenleme kurulunca gerçekleştirilecektir.

İbrahim Bozkurt, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Araştırma Görevlisidir.

KİTABİYAT

İzmir'de Kitapçılık, Kitap, Gazete ve Dergiler

ZEKİ ARIKAN

XVI. yüzyılın sonlarından başlamak üzere Doğu Akdeniz'in en işlek limanlarından biri haline gelen İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ekonomisiyle erkenden bütünleşen şehirleri arasında yeralmaktadır. Bu bütünleşme Avrupa sermayesinin özellikle Tanzimat'tan sonra Ege Bölgesi'nde geniş yatırımlar yapmasına ortam hazırladı. Bölgede ekonomik ve ticari üstünlük kuran yabancı sermaye, İzmir'de kültürel bir sıçrama yapmakta da gecikmedi. Doğu'nun *Küçük Paris*'inin Frenk Mahallesi'ndeki yaşam, herhangi bir Batı şehrininkinden farklı değildi. İşte bu yüzdendir ki Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde daha Türkçe gazete çıkmadan önce İzmir'de Fransızca gazeteler yayınlanıyordu. Bu gazeteleri Rumca ve Ermenice yayınlar izlemiştir. Ancak Tanzimat döneminde yabancı sermaye yanında İzmir'de devlet yatırım ve teşviklerinin önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Bu yatırım ve gelişmelerden İzmir'deki Türklerin ekonomik düzeyinin -sınırlı da olsa- yükselmesine katkıda bulunduğunu söylemek gerekir.

İzmir'de ilk Türkçe yayınlar, Tanzimat'ın ilk yıllarında gün ışığına çıkmaya başladı. 1868'de vilayet matbaasının kurulması, İzmir'de Türkçe yayım açısından bir dönüm noktasıdır. Ertesi yıl (1869) *Aydın* başlıklı vilayet gazetesinin çıkması önemli bir aşamadır. Bu matbaa, ilk yıllarda büyük bir gelişme gösteremedi. Fakat yapılan çalışmalarla matbaa epeyce geliştirildi. XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar İzmir'de Türkçe çıkan belli başlı kitaplar, risaleler, salnamelerle birlikte, kendi matbaasını kuruncaya kadar *Hizmet* gazetesi burada basıldı. Gayrimüslimlerin oldukça gelişmiş matbaaları yanında tek tük Türk basımevleri de açılmaya başladı. Ancak İzmir'de Türk basımcılığı İkinci Meşrutiyet'ten sonra önemli bir gelişme sürecine girmiştir. Başlangıçtan harf devrimine kadar geçen aşağı yukarı 80 yıllık bir zaman dilimi içinde İzmir'de Türkçe yapılan yayınların bilançosu acaba nedir? Geçen yıl (1996) İzmir'de arka arkaya basılan iki eserde bu sorunun yanıtını bulabiliyoruz.

Sözkonusu kitaplardan birincisi Erkan Serçe'nin *İzmir'de Kitapçılık...* başlıklı çalışmasıdır ki bu araştırma aslında bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Öteki de İzmir'in kültürel geçmişiyle ilgili birçok incelemeye imzasını atmış olan Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel'in İzmir'de çıkmış Türkçe kitap ve süreli yayınları kapsayan bir katalog çalışmasıdır. Erkan Serçe'nin çalışması, bize İzmir'de matbaacılığın ve kitapçılığın bir tarihçesini vermekte ve Milli Kütüphane'nin kuruluşuyla (1912) noktalanan çabaların ayrıntılarını sunmaktadır. Serçe'nin kitabı başlangıçtan (1849) harf devrimine kadar İzmir'de basılmış Türkçe kitap ve risalelerin kronolojik bir listesini de kapsamaktadır. Bunun yanında kronolojiyle ilgili bazı arşiv belgeleri ve nizamnameler de ek olarak kitaba konulmuştur.

Üzerinde durulması gereken bir nokta, İzmir'de genel bir kütüphane kurulması düşüncesinin filizlenip olgunlaşmasıdır. 1911'de [illegible] *İlim ve Irfan Cemiyeti* çok geçmeden *Milli Kütüphane Cemiyeti*'ne dönüştü. Bu dernek, İzmir'de Milli Kütüphane'nin temellerini atmış ve bu girişim İtti-

Prof. Dr. Zeki Arıkan Ege Üniversitesi

hat ve Terakki Cemiyeti tarafından çok geniş ölçüde desteklenmiştir. Bu çabaların sonucunda 1912 yılında bugün de ayakta duran *İzmir Milli Kütüphanesi* (İMK) hizmete açılmıştır. İMK, o zamana kadar Türkiye'de ve özellikle İzmir'de basılan kitaplarla gazeteleri ve yazmaları toplamaya çalıştı. Bağış yoluyla da kütüphaneye epeyce kitap girdi. Pek çok kitabın üzerindeki mühürlerden anlaşıldığına göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki kulüplerinde bulunan (Tilkilik, İki Çeşmelik, Yahlar, Şehir vb.) kitaplar da sonradan buraya aktarılmıştır. *Köylü* gazetesi, 1918 yılında Milli Kütüphane'de bulunan kitap sayısının 20.000'e ulaştığını yazmaktadır. Ancak ne yazık ki bugün gerek 1908'den önce gerek 1908'den sonra İzmir'de basılan bütün kitap, risale, dergi ve gazetelerin hepsini burada bulmak olanağı yoktur. Bazılarını diğer kütüphanelerde bulmak olasılığı da zayıftır. Süreli yayınlar açısından Hakkı Tarık Us Kütüphanesi büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Ankara'daki Milli Kütüphane ile Özege kataloglarının da bu açıdan önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Erkan Serçe

İzmir'de Kitapçılık (1839-1928)
Kitaplar, Matbaalar ve Kütüphaneler

İzmir, Akademi Kitabevi, 1996, K+231 s.+10 levha

Erkan Serçe, katalog bölümünde her kitabın künyesini verdikten sonra, kitapların bugün hangi kütüphane ya da kataloglarda bulunduğunu göstermiş ve kütüphane numaralarını da vermiştir. Bu listeden anlaşıldığına göre İzmir'de basılan ilk Türkçe kitap Sabit-İzmirli Hasan Servet'in *Tahmis-i Servet ber Miraciye-i Sabit*'tir (1265/1849) ki bu eser taşbasmadır. Bugün Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde kayıtlı, aşağı yukarı aynı yıllarda İzmir'de yapımına girişilen buharlı un değirmenine ait taşbasma bir layihanın burada basılıp basılmadığı anlaşılamamaktadır. Öte yandan İzmir'de basılan ilk Türkçe kitaplar, buradaki yabancı matbaaların damgasını taşımaktadırlar. Kaldı ki Türk ve yabancı matbaalarınki hurufatın farklılığından ötürü sözkonusu eserlerin nerede basıldığı hemen anlaşılmaktadır. İlk basılan eserler arasında, Fransa'nın İzmir'deki Propaganda Koleji'nde Doğu Dilleri öğretmenliği yapan, Paris'teki Asya Kurumu (Société Asiatique)'nun üyelerinden, İzmir Konsolosluğu'nda da bulunmuş olan Nassif Mallouf'un Türkçe sözlük, Türkçe dilbilgisi ve Türkçe konuşma kitapları dikkati çekmektedir. Yüzyılın sonuna kadar basılan kitap sayısı yaklaşık 120 dolaylarındadır. En az kitap ise 1919-1922 yıllarında yani işgal döneminde basılmıştır ki bunların sayısı birkaçı geçmemektedir.

Huyugüzel'in hazırladığı katalog ise başlangıçtan 1928 yılına kadar İzmir'de basıldığı belirlenen Arap harfli Türkçe kitap, risale, gazete ve dergilerin bir envanterini içermektedir. Kataloğun ilk bölümü kitaplara ayrılmıştır. İkinci bölüm süreli yayınları kapsamakta, ayrıca gazete ve dergilerin kronolojik bir listesi de verilmiş bulunmaktadır. Kitapların künyesi yazar ya da yayıncı kuruluşların adlarına göre, alfabetik bir sıra izlenerek verilmiştir. Ayrıca basılan kitaplar ve süreli yayınlarla ilgili olarak dönemin gazetelerinde çıkan haber ve tanıtma yazılarına da işaret edilmiştir. Huyugüzel'in kataloğunda, Erkan'ın listesinden biraz farklı olarak 487 kitap sıralanmış bulunmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi Huyugüzel'in kataloğunun ikinci bölümü süreli yayınlara ayrılmıştır. Bu listede yeralan dergi ve gazetelerden bugün bulunabilenlerin yerleri de gösterilmiştir. Böyle bir kataloğun hazırlanmasındaki güçlüğü söylemeye bile gerek yoktur. Süreli yayınlar, kitaplara göre daha dağınıktır. Bazılarının ancak bir iki sayısı elde bulunmaktadır. Bazılarının ise hiçbir sayısı bize ulaşmamıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi İMK, burada çıkan kitap, dergi ve gazeteleri bir araya getirmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Ancak bütün yayınları derlemeyi başaramamıştır. Başka bir yaklaşımla İMK'nin topladığı yayınların hepsi bize kadar ulaşamamıştır. Sözgelimi İzmir'de resmî vilayet gazetesi *Aydın*'dan sonra yayınlanan ilk özel Türk gazeteleri *Devir* ve *İntibah*'ın koleksiyonları Mütarekede İMK'de bulunuyordu. Fakat bu koleksiyonlar bugün elde değildir. 1908'den 1922 yılına kadar -sansürün kapatmaları dışında- aralıksız çıkan *Köylü* gazetesinden ancak birkaç cilt kalmıştır. *Köylü*'nün haftalık olarak yayınladığı *Sağduç*'ın hiçbir sayısı ortada yoktur.

Ömer Faruk Huyugüzel

Türkçe kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu

İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no. 84, VIII+101 s.

Gazetelerdeki ilan ve haberlerden yayınlanacağı duyurulan gazete ve dergilerden bazıları herhalde gün ışığına çıkmamıştır. Ancak içlerinde yayınlandığı kesinleşen gazetelerin varlığı da bilinmektedir. Örneğin *Köylü* gazetesi, *Aşiyan* adlı bir gazetenin yayına girdiğini şu haberle duyurmaktadır: "*Aşiyan* gazetesinin 22 numaralı nüshası da çıktı. İçinde en büyük yazıcıların birçok güzel, faideli makaleleri vardır. Okunmalarını tavsiye ederiz" (*Köylü*, 1 Şubat 1324, 136). Huyugüzel'in kataloğunda yeralan *Yıldırım*'ın çıkacağı 3 Ağustos'ta duyurulmuş, gazetenin çıktığı da 10 Ağustos 1326 (1910) günkü *Köylü*'de belirtilmiştir. Buna göre *Yıldırım*, 8 ya da 9 Ağustos'ta çıkmış olmalıdır. Öte yandan kütüphane fişlerinde ve kataloglarda rastlayamadığımız *Tenkid* başlıklı bir gazetenin de 1910'lu yıllarda İzmir'de çıkmakta olduğunu *Köylü*'de yeralan bir açıklama doğrulamaktadır. Arasıra kapanan sonra yeniden yayına giren bu gazetenin sahibinden *Köylü*'ye gelen bir açıklamaya göre *Tenkid*'in "kapandığı veyahut kapanacağı" doğru değildir. Gazetenin abone sayısı 600, günlük baskı sayısı 800'dür (*Köylü*, 2 Teşrinievvel 1326, 644).

Örnekler çoğaltılabilir. Ancak süreli yayınların belirlenmesi ve derlenmesindeki güçlükler açıkça anlaşılmaktadır. Kaldı ki İstanbul kütüphanelerinde İzmir çıkışlı olarak belirlenen gazete ve dergilerin sayısı 53'tür. Huyugüzel'in araştırmalarıyla bu sayı 132'ye yükselmiştir. Yeni bulunacak belgelerin ışığında bu sayının biraz daha artabileceğini söyleyebiliriz.

Dergilere gelince: İzmir'de Türkçe ilk dergi Halit Ziya, Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade Hakkı'nın çabalarıyla 1884 yılında *Nevruz* adı altında çıkmıştır. Bu cılız dergi kapsamının çok ötesinde bir anlam taşıyordu. Ziya Somar'ın anlatımıyla *Nevruz*, "İzmir'de ilk Türk *fikir*'inin uyanışı... büyük ve derin bir silkinişin ve uyanmak ihtiyacının..." bir simgesiydi. *Nevruz*'u sonra edebi, bilimsel, mizahi dergiler izlemiş ve İkinci Meşrutiyet döneminde ideolojik yanı ağır basan süreli yayınlar (*Halka Doğru* gibi) da çıkmıştır. İşgalden bir süre önce yayına giren Mustafa Necati'nin müdürlüğünü yaptığı *Yeni İzmir* ancak üç sayı basılabilmiştir. İşgalin son yılında (1922) İzmir'deki Türk aydınlarının yayına soktuğu *Yıldız* daha çok edebi yazılara yer veriyordu. Mustafa Rahmi (Balaban)'ın başyazarlığını yürüttüğü *Yıldız*, basım tekniğinin niteliği ve iyi cins kâğıdıyla dikkati çekmektedir. *Yıldız*, 15 Haziran'dan 25 Ağustos'a kadar 6 sayı olarak çıkmıştır.

Erkan Serçe ve Ö. Faruk Huyugüzel'in birbirini tamamlar nitelikte olan bu çalışmaları İzmir'in basılı kültür malzemesinin derlenmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır. 1940'larda İnönü Lisesi Felsefe-Sosyoloji öğretmenliğine atanan Ziya Somar, İzmir'in yakınçağlardaki fikir ve edebiyat tarihimizdeki yerinin araştırılması yolunda büyük adımlar atmış ve bu alanda oldukça sağlam ve tutarlı eserler ortaya koymuştur. Unutmamak gerekir ki Somar'ın araştırmalarının temel malzemesi onun "İzmir'in en mübarek insan köşesi" dediği İMK'den sağlanmıştır. Somar; bir ticaret şehri, bir liman kenti, Batı ticaretinin açık bir pazarı olarak bilinen İzmir'i bir vatan parçası haline getirmek isteyen Halit Ziya, Tevfik Nevzat, Bıçakçızade Hakkı gibi gençlerin, XIX. yüzyılın sonlarına doğru saçtıkları tohumun giderek filizlendiğini vurgulamıştır. Ona göre bu şehrin bir de düşünsel bir yanı olmalı ve burası araştırılmalıydı. Somar, bunu yeterince kanıtladı. Onun açtığı aydınlık yolda yürüyenler, bu güzelim yurt köşesinin kültürel mirasının anlaşılması için çaba göstermektedirler. Bu çabaların devamını yürekten diliyoruz.

Bu vesile ile burada daha önce yapmış olduğum bir yanlışlığı düzeltmeyi gerekli görüyorum. Prof. Dr. Ö. Faruk Huyugüzel'in doktora tezi *Hüseyin Cahit Yalçın* üzerinedir. Ancak onun *Hizmet* gazetesi ile ilgili olarak yaptığı bir çalışma, yanlışlıkla doktora tezi olarak gösterilmiştir (*Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, 111).

İngiliz Yönetiminde Kıbrıs-II Cilt (1878-1952)

KEMAL ÇİÇEK

Son aylarda basın ve yayın organlarında Kıbrıs'ın adını sık sık tatsız olaylarla duymaktayız. Adayı paylaşmak zorunda olan Türk ve Rum toplumları sık sık "Yeşil Hat" üzerinde karşı karşıya gelmekte ve asırlarca komşu olarak birlikte yaşayan bu iki toplumun "zoraki buluşmaları" bazen şahit olduğumuz elim olaylarla sonuçlanmaktadır. Olayların sebepleri ise maalesef pek çok kişi tarafından anlaşılamamakta ve olayları medyadan izleyenler yüzyıllarca Kıbrıs'ı paylaşan Türk ve Rumların niçin yeşil hat üzerinde çatıştıklarına ve can kaybına sebep olduklarına anlam verememektedirler. Olayların çıkış sebepleri hakkında taraflarca yapılan açıklamalar ise yanlı ve genellikle Kıbrıs gerçeklerini doğru analiz etmemize yarayacak nitelikte olamamaktadır. İşin ilginç tarafı olayların içinde yeralan gençlik bile Kıbrıs gerçeğini kavramakta zorluk çekmektedirler. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra doğan ve bugün 23 yaşında olan Rum genci, gerçeği sadece "babasının topraklarının 23 yıldır Türk ordusu tarafından iş-

Yard. Doç. Dr. Kemal Çiçek, KTÜ, Fatih Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesidir.

galinden" ibaret zannetmekte. Türk genci ise genelde geçen 22 yılda yaşadığı barış havasını "Allah vergisi" gibi kabul ederek bugünlere nasıl gelindiğini sorgulama gereği duymamaktadır. 1974'ün taraflarca bu şekilde farklı algılanmasında türk ve Rum toplumlarının sosyo-psikolojik durumları ö-nemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Kıbrıslı Rumlar 1571'den sonra adanın Türkler tarafından idare edilmesini "talihsiz bir tarihi tecrübe" olarak görmekte ve daha güçlü olduklarına inandıkları bugün "tarihin bu yazgısını" değiştirebileceklerine inanmaktadırlar.

İşte bu nedenle Rumlar hâlâ adanın bir kısmının Türk toplumunun idaresinde olmasını hazmedememekte ve şimdiki fiili durumun Enosis'in ilânı yoluyla Megali İdea hayalinin gerçekleştirilmesine engel teşkil ettiğine inanmaktadırlar. Olayları dışardan izleyen Batı kamuoyu ise tarihî gerçeklerden habersiz ve Rum propagandalarının etkisinde kalarak adanın bölünemeyecek kadar küçük olduğunu tekrarlayıp durmakta, adada kimlerin yaşadığından habersiz toplumlar arası uzlaşmanın gerçekleşmesi için taraflara -çoğunlukla Türklere- baskı yapmaktadır. Halbuki adanın tarihî geçmişinde toplumlararası uzlaşma ve barış ortamı sadece Türk idaresi altında gerçekleşebilmiştir.

Daha sonra adanın yönetiminde söz sahibi olan İngiltere (1878-1960) önce toplumsal barışın Rumlar tarafından bozulmasına ve daha sonra adanın Rum-Yunan ittifakıyla sahiplenilmesine seyirci kalmıştır. Osmanlı'nın millet sistemi Rumlara din ve inanç hürriyeti yanında kendi kendini yönetme hakkı tanırken Rumlar, Türklerin Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki ortaklığına bile tahammül edememişlerdir. Bu tahammülsüzlüklerini 1950-1974 yılları arasında Türkleri imha planları, tedhiş ve terör olayları göstermişler ve ne yazık ki dünya kamuoyu ve Kıbrıs'taki hakemleri olan BM askerleri bunlara seyirci kalmıştır. 20 Temmuz 1974 ise Kıbrıs Barış Harekâtı ile Türk'ün dünyanın seyirciliğine isyan günü, Kıbrıslı Türk'ün varoluş mücadelesinde hasat günüdür. Ancak bu hasat günü kolay gelmemiştir.

İşte Kıbrıs'ın değerli araştırmacı ve yazarlarından Gazioğlu'nun elimizdeki kitabı Kıbrıs Türk halkının son yüzyıldaki varoluş destanını belgeleyen bir bilimsel eser olarak Yunan yayılmacı emellerinin etrafımızda ördüğü Enosis çemberini nasıl kırdığımızı, başka bir deyişle "bugünlere nasıl geldiğimizi" öğrenmek isteyen herkes tarafından mutlaka okunmalıdır. Ancak bu şekilde "geçmişin bir muhasebesini yapmak" ve Kıbrıs'ın yarınlarını planlamak mümkün olabilecektir, bugün Kıbrıs'ta yaşananlar anlaşılabilecektir. Gazioğlu'nun kitabı Kıbrıs Türk halkının benlik mücadelesinde uzun süre rol alan bir görgü şahidinin, bir dava adamının deneyimlerini yansıtması yanında daha önce yazarın Kıbrıs tarihi ile ilgili iki çalışmasını (*İngiliz İdaresinde Kıbrıs, Statü ve Anayasa Meseleleri*, Lefkoşe 1960 ve *Kıbrıs'ta Türkler*, Lefkoşe 1994) tamamlaması açısından da çok önemli bir eserdir. Yazarın bu yönü kitaba bir canlılık, bir duygusallık ve yakın tarihimizin anlaşılması açısından ayrı bir önem kazandırmaktadır. Kitabın zengin içeriği de bu yargımızı kanıtlamaktadır.

Ahmet C. Gazıoglu

Enosis Çemberinde Türkler

Kıbrıs Arastırma ve yayın Merkezi (Cyrep), İstanbul 1996. 506 sayfa.

Kitap 32 bölüm, Ekler ve İndeks kısımlarından oluşmaktadır. Hemen hemen her bölüm Kıbrıs Türk halkının 74 yıllık mücadelesinde bir olaya veya bir dönüm noktasına değinmektedir. İlk üç bölümde (s.1-41) olayları bazen bir tarihçi gibi belgelerle bazen de bir gazeteci gibi çarpıcı gözlemlere dayanarak tasvir eden yazar, çok az yer ayırmasına rağmen adanın İngiltere'ye sözde "geçici" devrinin perde arkasını çok açık bir şekilde ortaya koyuyor. Üçüncü bölüm (s.35-41) "İngiliz Yönetiminin İlk Yılları" adını taşımakta ise de aslında sonraki iki bölümle birlikte Kıbrıs Rumlarının Enosis uğruna İngiliz yönetimine başkaldırmalarını, diğer bir ifadeyle Türk idaresinin adaletli yönetimini aradıkları dönemleri konu almaktadır. Gazioğlu'nun da tüm detayları ile ortaya koyduğu gibi, Osmanlı idaresi altında Rum tebaanın yönetici konumunda olan ve her bakımdan imtiyazlarla donatılan Rum kilisesinin vergi toplama imtiyazı İngiliz yönetimi tarafından ortadan kaldırılınca kilise isyan bayrağını açmış ve Enosis yaygaralarına başlamıştır (s.59). Yine bu bölümden öğrendiğimize göre aynı tarihlerde Kıbrıs Türk halkının eşit temsiliyet ve eşit oy ilkesini koruma mücadelesi de başlamaktadır (s.45). Kitabın bundan sonraki bölümleri esas olarak Rumların Enosis istekleri, örgütlenişleri ve buna karşı İngiliz yönetimi ve Türk halkının direniş mücadelesini ele almaktadır. Bu bölümler şu başlıkları taşımaktadır: VI. Türklere İlk Saldırılar ve İlk Enosis Mitingleri; VII. XX. Yüzyılın Başlarındaki Gelişmeler; VIII. Girit ve Kıbrıs; IX. Churchill'in 1907'deki Ziyareti; X. Yoğunlaşan Rum Saldırıları. Daha sonraki üç bölüm I. Dünya Savaşı yıllarındaki gelişmeleri ele alıyor. Türklerin Örgütlenme Girişimi ve Hükümet Yanlısı Tutumu başlığını taşıyan XIV. bölümde yazar Kıb-

rıs Türk'ünün Enosis'e karşı İngilizler'le işbirliği yapması ve Kıbrıs basını ve sivil toplum örgütlerinin bu politikadaki yerini tartışıyor. Savaş sonrası belirsizlik ortamında adanın statüsünün gündeme geldiği bu yıllarda Kıbrıs Türkleri "İngilizler adadan çıkacaksa buranın tekrar Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini vurgulayan etkili, kapsamlı bir kampanya" başlatmışlardı. Maalesef bu kampanyadan sonuç alınamamıştır. Çünkü, yazara göre "bizde, toplumsal örgütlenme hem geç başlamış, hem de 1940'lı yıllara kadar sürekli olmamıştır" (s.181). Kıbrıs gazetelerinin çok iyi kullanıldığı bu bölümün şimdiye kadar hiç bu kadar geniş olarak ele alınmadığı gerçeğini teslim etmeliyiz.

Lozan Antlaşması ile adanın İngiliz İmparatorluğu'na bağlanması ve 10 Mart 1925'te Kral V. George'un bir beratıyla "Crown Colony" ilan edilmesi sırasında ve sonrasında Türk ve Rum toplumlarının İngiliz yönetimi ile ilişkilerinin ele alındığı XV.-XXIV. bölümlerde yazar tarafların politikalarını titizlikle incelemekte ve belgelerle ortaya koymaktadır. Yazarın ortaya koyduğu sonuçlara göre, bu dönemde Türk toplumunun liderleri öncelikle "Kıbrıs Türk varlığının devamı ve güçlenmesi yönünde yaşamsal önem taşıyan kurumlarımızın İngiliz sömürge yönetimince denetlenip baskı altında tutulmasını" engellemek ve "daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasını" sağlamak için yönetimle işbirliği siyasetini benimsemiştir. Ancak bu siyaset zamanla Kıbrıs Türk toplumunu iki gruba bölmüştür. "Halkçılar" adını alan ve liderliğini Mısırlıoğlu Mehmet Necati (Özkan)'nin üstlendiği yeni bir Türk grup, başında Münir Bey'in bulunduğu "Evkafçılar"ı "İngilizci" olmakla ve Türk toplumun çıkarlarını yeterince savunmamakla suçlamıştır. 1931 yılına kadar çoğunluğun takdirini kazanan Halkçılar Türkiye ile de yakın ilişki içine girerek Kıbrıs davasına Türkiye'nin bakışını değiştirmişlerdir. Ancak bu durum İngilizlerin tepkisini çekmiş ve 1931 Rum isyanında hiçbir rol almadıkları halde Türkler de İngiliz Valisi Storrs tarafından cezalandırılmışlardır (XIX. Bölüm). 1931 sonrası gelişmelerin ele alındığı XXI. bölümde 1931-43 yılları arasında Türk toplumunun varoluş mücadelesindeki başsızlığı ve Türkiye'nin Kıbrıs'a ilgisi anlatılmaktadır. Bu dönem aynı zamanda İngilizlerin Kıbrıs'ta baskılarını artırdıkları ve Atatürk Türkiyesi ile ateşlenen Türk milliyetçiliğini engelleme girişimlerinin yoğunlaştığı (XXII) bir dönemdir.

XXIII. bölümden itibaren İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Rumların yoğunlaştırdıkları Enosis girişimlerine karşı Türklerin tekrar İngilizlerle işbirliği içinde yürüttükleri mücadeleleri ve örgütlenmeleri ele alınmaktadır. Burada yazar, Kıbrıs Türk toplumunun var oluş ve haklarını elde edip koruma mücadelesinde özel bir yeri olan ve hatta 1878'de başlayan mücadelede bir dönüm noktası teşkil eden *Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu* (KATAK) ile sonrasında kurulan *Kıbrıs Türk Milli Halk Partisi* ve diğer derneklerin kuruluşunu inceliyor. Kıbrıs Rum toplumunun Enosis isteklerinin yoğunlaştığı ve uluslararası nitelik kazandığı bu dönemdeki olaylar XXV. ve XXVI. bölümlerinin de konusunu oluşturmaktadır. Rumların Enosis uğruna Kıbrıs'ta anayasal düzenlemeleri bile boykot ettikleri bu dönem yazar tarafından Türk ve Rum gazeteler ile oturum tutanakları taranarak titizlikle incelenmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs Türkleri ile ilişkileri XXVIII. bölümde, 1948 sonrası Rum siyasi örgütlerinin İngilizlerle mücadelede silahlı eylemlere yöneldikleri ve açık açık "Özel Yönetim-İlhak" siyasetini uygulamaları sonucu gelişen olaylar ise XXIX-XXX. bölümlerde ele alınıyor. Yunanistan'ın Kıbrıs siyasetinde etkinliğini artırması ve Yunan parlamentosunun Kıbrıs ile birleşme kararı alması sonucu Rumların plebist isteğiyle BM'e yaptıkları başvuruları sonrasında Kıbrıs Türkleri ve Türkiye'nin izlediği siyaset son bölümde oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Bu bölüm özellikle bugünkü Kıbrıs politikasına yön veren siyasetçilerin sahne alışın ve görüşlerini yansıtması açısından dikkatle okunmalıdır. Son bölümü takip eden ekler bölümü de Çorum milletvekili Hasene Ilgaz'ın 1948'de Kıbrıs ziyareti sonrasında intibalarını anlattığı bir konferans metnini ve başka yazarların yazı ve şiirlerini içeriyor.

Sonuç olarak elimizdeki eser ile Gazioğlu üzerinde çalıştığı Kıbrıs tarihinin iyi bilindiği zannedilen fakat bilgilerin dağınıklığı yüzünden çoğumuzun biraraya getirmeye zorlandığı parçaları birleştiriyor, Kıbrıs Türk'ünün 1878'de başlattığı var oluş mücadelesini pek çok yönden şifahi olmaktan çıkarıp tarihî bir belge haline sokuyor. Bu değerli çalışmanın hepimize Kıbrıs'ta bugünlere gelmenin ne kadar zor olduğunu öğreteceğine ve Kıbrıs Türk halkının son yüzyıldaki var oluş mücadelesini gelecek kuşaklara aktarmada çok büyük bir boşluğu dolduracağına inanıyorum. Ancak 1952 sonrası olaylarda Kıbrıs'ın anlaşılması için en az öncesi kadar önemli olmalıdır. Dolayısıyla bu dönemi yazmasını ve eserinin devamını getirmesini kendisinden bekliyoruz. Yazarın 1952'den sonraki gelişmeleri bizzat yaşayarak tecrübe etmesi ve uzun zamandır Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Denktaş'ın Siyasi Araştırma danışmanlığını yürütmesi eserinin önemini kat kat artıracaktır. Her ne kadar elimizdeki eser yanlı olduğu ve daha çok Türk görüşünü yansıttığı gerekçesiyle eleştirilebilirse Enosis çemberindeki Türklerin yüzyıllık direnişini ve Kıbrıs Türk toplumunun bugünlerine nasıl geldiğini çok güzel bir üslupla ve sıkmadan okuyucuya aktardığına şüphe yoktur.